

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

OSMANLI SOSYALİST İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİNDEN PARVUS EFENDİ
İLE RASİM HAŞMET BEY'İN KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS

Gülşah Duru DOĞAN

MART-2022
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**OSMANLI SOSYALİST İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİNDEN PARVUS EFENDİ
İLE RASİM HAŞMET BEY'İN KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPARISON OF OTTOMAN SOCIALIST ECONOMIC THINKERS
PARVUS EFENDI AND RASİM HASMET BEY**

YÜKSEK LİSANS

Gülşah Duru DOĞAN

**MART-2022
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**OSMANLI SOSYALİST İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİNDEN PARVUS EFENDİ
İLE RASİM HAŞMET BEY'İN KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPARISON OF OTTOMAN SOCIALIST ECONOMIC THINKERS
PARVUS EFENDI AND RASİM HASMET BEY**

YÜKSEK LİSANS

Gülşah Duru DOĞAN

Danışman:Doç.Dr.Fatih DAMLIBAĞ

**MART-2022
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Osmanlı Sosyalist İktisat Düşünürlerinden Parvus Efendi İle Rasim Haşmet Bey’in Karşılaştırılması**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğum intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

21/03/2022

.....
Gülşah Duru DOĞAN

TEŞEKKÜR

“Osmanlı Sosyalist İktisat Düşünürlerinden Parvus Efendi ile Rasim Haşmet Bey’in Karşılaştırılması” konulu tez çalışmamda fikir aşamasında olmak üzere hazırlanma safhasına kadar geçen süreçte yardımlarını esirgemeyen ve tezimin her aşamasında yaptığı yönlendirme ve katkı için tez danışmanım Doç. Dr. Fatih DAMLIBAĞ’a başta olmak üzere, hayatımın her alanında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşim Adem DOĞAN’a ve oğlum Umut’a çabalarımaya katkı sağlayan Melike DOĞAN’a ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ediyorum.

ÖZET

Bu tez sosyalist yazarlardan Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey hakkında bilgi vermeyi ve yazarların fikirlerinin ne ölçüde sosyalist düşünce kapsamına girdiğini incelemeyi aynı zamanda yaşanan dönem üzerinden iktisadi meseleler ele alınarak yazarların Osmanlı iktisadi uygulamaları ile örtüşen veya ayrışan fikirler ileri sürüp sürmediğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla öncelikle Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey gibi düşünür ve devlet adamlarının yaklaşımlarından bahsedilmiştir. Daha sonrasında Sosyalizm, Sosyalizmden Komünizme Geçiş ve Osmanlı'da Sosyalist İktisat Düşüncesi başlıklarına değinilmiştir. İncelenen yazarların sosyalizmle etkileşimleri üzerinde durulmuştur. Akabinde 1910-1914 yılları arasında, Osmanlı Devleti'nin iktisadi modernleşme ve kalkınma sorunları ele alınarak Borçlanma, Düyun-u Umumiye İdaresi, Demiryolu, Kapitülasyonlar, Tarım ve Köylülük, Sanayileşme, Kaime, başlıklarına değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadi durum ele alınarak Parvus Efendi'nin konular üzerindeki iktisadi fikirlerinden bahsedilmiştir. Parvus Efendi'nin iktisadi düşüncesine zenginlik katmak adına Rasim Haşmet Bey'in görüşlerinden yararlanılması düşünülmüştür. Netice yazarların fikirlerinin ne ölçüde sosyalist düşünce kapsamına girdiği, Osmanlı Devleti'nin iktisat politikaları ile yazarların iktisadi fikirlerinin hangi noktalarda örtüştüğü veya ayrıştığı hususları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düyun-u umumiye idaresi, Kapitülasyonlar, Parvus Efendi, Rasim Haşmet Bey Sosyalizm, Tarım

SUMMARY

Master thesis Rasim Bey and the writers and authors provide information on this subjectively majesty of socialist ideas in the scope of the review to what extent the socialist ideas also living by taking economic issues over the period, the authors separated or overlapping with Ottoman economic applications is aimed at detecting an indication that the ideas forward. For this purpose, the approaches of thinkers and statesmen such as Parvus Efendi and Rasim Haşmet Bey were mentioned first. Later, the topics of socialism, the transition from socialism to communism and socialist economic thought in the Ottoman Empire were mentioned. The article focuses on the interaction of the studied authors with socialism. Then, between 1910 and 1914, the economic modernization and development problems of the Ottoman Empire were discussed and the topics of Borrowing, Public Administration, Railway, Capitulations, Agriculture and Peasantry, Industrialization, Decimation were mentioned. Considering the economic situation in the Ottoman Empire, Parvus Efendi's economic ideas on issues were mentioned. In order to add wealth to the economic thought of Parvus Efendi, it was thought to use the views of Rasim Hasmet Bey. To what extent the ideas of the authors fall within the scope of socialist thought, the economic policies of the Ottoman Empire and the points at which the economic ideas of the authors overlap or diverge have been evaluated.

Keywords: Düyun-u umumiye administration, Capitulations, Parvus Efendi, Rasim Hashmet Bey, Socialism, Agriculture

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLOLAR DİZİNİ	X
1.GİRİŞ	1
2. PARVUS EFENDİ VE RASİM HAŞMET BEY'İN HAYATI VE DÜŞÜNCE YAPISINA YÖNELİK ÖZET BİR ÇALIŞMA.....	4
2.1. Parvus Efendi'nin Hayatı ve Düşünce Yapısına Yönelik Özet Bir Çalışma	4
2.1.1. Parvus Efendi'nin Serbest Ticarete Yaklaşımı	13
2.1.2. Parvus Efendi Tarafından Marksist Teoriye Yapılan Katkılar	13
2.2. Rasim Haşmet Bey'in Hayatı ve Düşünce Yapısına Yönelik Özet Bir Çalışma	15
2.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Temel Görüşleri	19
2.2.2. Rasim Haşmet Bey'in Kullanmış Olduğu Rumuzlar ve Takma Adları	20
2.2.3. Rasim Haşmet Bey'in Süreli Yayınları	21
3.DÜŞÜNÜRLERİN SOSYALİZMLE ETKİLEŞİMLERİ.....	23
3.1. Sosyalizm.....	23
3.2. Sosyalizmde İşçi Sınıfı.....	28
3.3. Karl Marx'ın Sosyalizmi.....	29
3.4. Sosyalizmden Komünizme	31
3.5. Osmanlı Devleti'nde Sosyalist İktisat Düşüncesi	34
3.6. Parvus Efendi'nin Sosyalizm Görüşleri.....	38
3.7. Rasim Haşmet Bey'in Sosyalizm Görüşleri.....	44
4. PARVUS EFENDİ VE RASİM HAŞMET BEY'İN OSMANLI EKONOMİSİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ.....	48
4.1. Parvus Efendi'nin Osmanlı Ekonomisine Yönelik Düşünceleri.....	48
4.1.1. Osmanlı Borçlanma Politikaları Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	52
4.1.2. Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	61
4.1.3. Osmanlı Demiryolu Ulaşımı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	65
4.1.4. Osmanlı Kapitülasyonları Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	69

4.1.5. Osmanlı Tarım ve Köy Yapısı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	73
4.1.6. Osmanlı Sanayileşme Politikaları Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri	77
4.1.7. Osmanlı Devleti'nde Kaime Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri.....	82
4.2. Rasim Haşmet Bey'in Osmanlı Ekonomisine Yönelik Düşünceleri	83
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	86
KAYNAKÇA.....	90
ÖZGEÇMİŞ	97

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nin dış borçları	59
Tablo 2. Yabancı ülkelerden alınan tahviller	64
Tablo 3. Osmanlı Devleti'nin 1857-1858 yılları arasında fabrikalar için yaptığı ve yapmayı planladığı harcamalar.....	78
Tablo 4. İşkolu ve sektörlere göre grevlerin dağılımı(1909-1918).....	84

1. GİRİŞ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılı olarak ifade edilmektedir. 19. yüzyılda iktisadi değişme ve toplumsal yaşam döngüsünde olan aynı zamanda devlet tarafından da kurumsallaştırılmaya çalışılan bir modernleşme çabası görülmektedir. Fakat bu farkına varış Tanzimat Dönemi öncesine uzanmaktadır. Lale Devri'nden başlayarak var olan düzeni değiştirmeye yönelik çalışmalar Osmanlı Devleti'nin kendi geleceği için modernleşmeye yönelik çabalarını göstermektedir. Osmanlı iktisadi düzenin yeniden şekillenmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan liberal yaklaşımlar yerine milli yaklaşımlara bırakmıştır. 19.yüzyıl başından beri devam eden savaşlar, toprak ve vergi gelirlerinin kaybedilmesi, devletin mali ve iktisadi konularda daha fazla özenli olmasını gerekli kılmıştır (Genç,2000: 19-20, 25). Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde bu dönem içerisinde sosyalizm esintileri kendini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde sosyalizm izleri 1910 yılında İştirak Dergisi aracılığı ile Hüseyin Hilmi Bey etrafında şekillenmiş olup aynı yıl Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Siyasi ve ideolojik düzlemde II. Meşrutiyet liberallerine yakın durmaktadır. 1908 yılının getirdiği özgürlük ortamında sosyalizm rüzgârları kendini göstermiştir. Benaroya tarafından 1909'da kurulan teşkilatın üyeleri arasında birkaç Osmanlı vatandaşı da vardır. Selanik'te sosyalist düşünceden etkilenen Osmanlı aydınlarından oluşan çevrede Rasim Haşmet Bey'in bulunduğunu bahseden ilk araştırmacılardan birisi Niyazi Berkes olmuştur. Berkes'e göre hürriyet rejimini bir demokrasi anlayışı olarak görme eğilimi meşrutiyetin ilk yıllarında devrimci görüşlerin merkezi olan Selanik'te başlamıştır. Küçük bir grup "*Yeni Felsefe Mecmuası*" ve "*Genç Kalemler*" dergilerinde yeni fikirleri yaymaya başlamış ve bu grup kendi içindeki tartışmalarda sosyalizmi benimsemiştir. Batıyı sosyalist olarak eleştirirken aynı zamanda Osmanlı için yeni bir toplumsal görüş gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu inceleme ve araştırma devresinde Rasim Haşmet Bey Selanik Sosyalistleri içinde yer almıştır. Burada Osmanlı'da başlayan sosyalizm izleri, Rasim Haşmet Bey çevresinde görülmektedir (Odabaşı,2012: 17,40-42,44). Hem sosyalist hem Türkçü bir kişiliğe sahip olan Rasim Haşmet Bey'in incelenmesi, Osmanlı sosyalizmi açısından önem arz etmektedir. Parvus Efendi'nin Osmanlı'da bulunduğu zamanlar, II. Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin birikmiş sorunlarını ele alan Parvus Efendi Osmanlı Devleti'nin Avrupa sermayesi altında sömürü haline geldiğini

belirtmiştir. Tarımdaki geriliğin nedenlerini, demiryollarını, Düyun-u Umumiye İdaresi sorunlarını ve sanayileşme sürecini ele alarak iktisadi fikirlerini iletmiş ve dış borçlanma devam ettiği sürece Osmanlı Devleti'nin kalkınamayacağını savunmuştur. Parvus Efendi'nin Osmanlı'nın iktisadi meselelerine yönelik düşüncelerinin Osmanlı'yı ne derecede etkilediğini ortaya koymak zor olsa da, fikir ve önerilerine daha çok, Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki uygulamalarda rastlamak mümkündür. Parvus Efendi'ye göre Rasim Haşmet Bey'in iktisadi görüşü çok sınırlı kalmıştır. Burada Rasim Haşmet Bey, Parvus Efendi'nin iktisadi görüşlerine zenginlik katacağı düşüncesi ile fikirleri incelenmiştir. Aynı zamanda Rasim Haşmet Bey Osmanlı'nın sosyalizmle tanıştığı dönem içerisinde yer almıştır. Rasim Haşmet Bey Osmanlı sosyalizminde ilk sosyalist şair ve gazetecidir.

Parvus Efendi ise Osmanlı'da 1908-1918 yılları arasında bulunmuştur. Bu dönemde Osmanlı'nın birikmiş olan çağdaşlaşma sorunu ve Osmanlı'nın neden geri kaldığına dair meselelere odaklanılmaktadır. Hayat hikâyesi ile ilgili bilgiler kısıtlı olan Parvus Efendi'nin doğumundan Osmanlı Devleti'ne geliş aşamalarındaki süre ile ilgili yapılan çalışmaların kısıtlı olduğunu, bunların da pek kapsamlı eserler olmadığını söylemek mümkündür. Parvus Efendi'nin biyografisi için yapılan literatür taramasında Scharlau ve Zeman'ın (2007) "Devrim Taciri" adlı eseri en geniş derli toplu bilgiyi verdiği tespit edilmiştir.

Literatürde öne çıkan dört temel kaynak, tezde istifade edilen başlıca eserler arasında yer almaktadır. Bunlar:

Cenk Beyaz'ın (2013) "Dersaadet'te Bir Sosyalist; Parvus Efendi" adlı kitabından yararlanılmıştır.

İ. Arda Odabaşı (2012) "Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık Rasim Haşmet Bey"

Winfried B. Scharlau - Zbynek A. Zeman'ın (2007) "İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisyonu: Parvus Efendi Devrim Taciri Parvus-Helphand"

Parvus Efendi (2013) "Cihan Harbine Doğru Türkiye"

Bu tezin amacı Parvus Efendi ile Rasim Haşmet Bey'in Osmanlı ekonomisine yönelik iktisadi görüşleri ve düşünceleriyle dönemlerinde yaşanan iktisadi sorunlar ve gerçekleşen uygulamalarda yazarların etkisinin olup olmadığının anlaşılma çabasıdır. Çalışmada ayrıca yazarların dönemin sosyalist düşünceleri ile bağdaşan ve ayrılan yönleri de ele alınmıştır. Çalışma 1908-1918 yıllarında Osmanlı'nın son demlerinde, Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey'in iktisada ve iktisadi düşünceye ne kadar katkıları

olduğunu incelemeye yöneliktir. Kapsadığı alan itibari ile literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey'i birlikte ele alan çalışmaların literatürde olmayışı bu çalışmanın çıkış sebebidir. Rasim Haşmet Bey ve Parvus Efendi'nin iktisadi konular ile bağlantılı olan başlıca tartışma ve çözüm arayışları çerçevesinde beyan ettiği fikirler bu tezin ana kapsamını oluşturmaktadır. Bunlar arasında Osmanlı Devleti'nin Borçları, Düyun-u Umumiye İdaresi, Kapitülasyonlar, Köylüler ve Demiryolu sorunu öne çıkan iktisadi konular arasında yer almaktadır. Rasim Haşmet Bey'in Osmanlı ekonomisi hakkında fikir beyan etmekten uzak durduğu görülmüştür. Rasim Haşmet Bey'in önemi Osmanlı Devleti'nde sosyalizm iktisadi fikirler belirlediğinde kendisinin bir etki alanının varlığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca hem Parvus Efendi hem de Rasim Haşmet Bey'in iktisadi fikirlerinin sosyalist düşünceyle ne ölçüde örtüştüğü ve hangi noktada ayrıştığı ortaya konulmuştur.

Tezde analitik yöntem esas alınmış ve Parvus Efendi ile Rasim Haşmet Bey'in iktisadi düşünceleri genelden özele inilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Parvus Efendi ile Rasim Haşmet Bey'in Osmanlı Devleti'nde çalışmalarını sürdürdüğü 1908-1918 dönemi tezin zaman yönünden kapsamını oluşturmaktadır. Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey'in sosyalist iktisadi fikirlerinin, dönemin Osmanlı iktisat ve siyaset çevrelerinde bıraktıkları muhtemel izlerin tespitidir.

Çalışmanın birinci bölümünde yazarların hayat hikâyelerine ana hatlarıyla değinilmiştir. Bu bölümde yazarların düşünceleri ve görüşleri ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde sosyalizmin temel özellikleri ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. Bu bölümde bilimsel sosyalizm çerçevesinde Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşünceleri temel alınarak, Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey'in ne ölçüde sosyalist olarak nitelenebileceği ve sayılabileceği tartışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise yazarların Osmanlı Devleti'nin iktisadi vaziyetine yönelik görüşlerinden yola çıkarak iktisat politikası önerilerinin Osmanlı Devleti iktisat ve siyaset çevrelerinde bir iz bırakıp bırakmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. PARVUS EFENDİ VE RASİM HAŞMET BEY'İN HAYATI VE DÜŞÜNCE YAPISINA YÖNELİK ÖZET BİR ÇALIŞMA

Bu bölümde Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey ile ilgili özet niteliğinde hayatları anlatılmıştır. Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey'in düşünce yapısına yönelik bilgiler yer almaktadır.

2.1. Parvus Efendi'nin Hayatı ve Düşünce Yapısına Yönelik Özet Bir Çalışma

Küçük anlamına gelen Parvus takma adıyla tanınan Alexandre Helphand 1867-1924 yılları arasında yaşamıştır. Rusya'da doğan Parvus Efendi Almanya'da doktorasını yapmış, 1905 yılında Rus Devrimi'ne katılmıştır. Ardından Sibirya'ya sürülmüş, buradan kaçarak Almanya ve İsviçre'de sosyalistlere katılmıştır. Osmanlı'ya geldiği 1910 yılından önce Kautsky, Troçki, Rosa Luxemburg¹, Lenin gibi sosyalistlerle çalışma imkanı bulmuş fakat hepsiyle sosyalist teori ve strateji bazında ayrılıklara düşmüştür (Berkes,2003: 467).

Rus tarihindeki en kalabalık kimliklere sahip olan Parvus Efendi'nin devrim için çalışmalarının başlangıcı 20. yüzyıl başlarıdır. Parvus Efendi'nin Devrim Taciri kimliğine sahip olması kendisini günümüzde de tartışılan biri haline getirmiştir. Alexandere Helphand asıl adı olan Parvus Efendi'nin Rus kaynaklarında adı Alexander Izrail Lazarevich Geltand'dır. Güçlü küresel yapılardan gücünü alan Parvus Efendi içinde bulunduğu dönemin en zengin isimlerinden biri haline gelmiştir. Yazılarında kullandığı takma adı Parvus Efendi'dir. Parvus Efendi'nin hayatta iki amacı vardır; zengin olmak Rusya Çarlık Rejimini yıkmak (Akıner ve Bykov,2010: 64).

1867 yılında Rusya da doğan Parvus Efendi orta sınıf bir Yahudi ailesinin çocuğu olan asıl adı Alexander Israel Helphand olarak bilinen Parvus Efendi (Parvus,2013: 9), evlerinin yanmasının ardından Odessa'ya taşınır. Odessa Parvus Efendi'ye sadece ticari kar avantajı sağlayan girişimcilik özelliğini değil aynı zamanda sosyal bir çevre vermenin yanı sıra Rusların disiplini öğreten *gymnasium*'dan daha üniversiteye gitmeden beşeri bilimler üzerine bilgiler edinmesini sağlamıştır. Küçük yaşlarda

¹ Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin içerisinde yer alan önemli şahsiyetlerden birisidir. Luxemburg'un kitle grevi. Rosa Luxemburg için sosyalizm mutlak özgürlükler ve demokratik değerler güvence altına alınarak oluşturulabilir. Rosa Luxemburg görüşlerine göre, krediler kapitalist çelişkinin yaygınlaşarak derinleşmesine neden olarak devrimciliği tetiklemektedir. Çöküşü hızlandıran karteller ve tröstlerde kapitalizm içinde bir anarşi yaratmasıdır. Kapitalizmi ortadan kaldırmak yerine kapitalizmin sivrilen yerlerini törpülemeyi savunmaktadır. Kapitalizmin çöküşü üretim tarzının küreselleşmesi sonucunda yeni pazarların oluşturulamaması, birikimlerin elde edilememesi sonucunda olacaktır (Eyidiker,2020: 105-106).

sosyalizm yönelmesinin ardında yatan neden ise Yahudi kimliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Kiev ve Odessa’da Yahudilere yönelik katliamlar yapılması Parvus Efendi’yi farklı arayışlar içine yöneltmiştir. 1869 yılında ise Odessa; renkli, gürültülü, Yahudiler, İngilizler, Yunanlı Rumlar, Almanlar, Suriyeliler, Türkler, Tatarlar, İranlılar, Ermeniler barındıran kozmopolit bir şehirdir (İlgen,2008: 217).

Parvus Efendi’nin ailesi ile ilgili, çocukluk dönemi, gençlik yılları hakkında yeterli bilgi edinilememiştir. Babasının işinin demircilik veya tesviyecilik olduğu yönünde bilgi birliği bulunmaktadır. Parvus Efendi’ye göre çocukluğundaki en canlı an yaşadığı bölgedeki yangınla ilgili olmaktadır. Parvus Efendi bu yangın sonrasında Odessa’ya taşınmaktadır. Parvus Efendi Odessa’da işçileri tanımak ve meslek bilgisine sahip olabilmek için demirci ve tesviyeci atölyelerinde çalışmıştır. Odessa’nın renkli ve hareketli yaşamı Parvus Efendi üzerinde derin ve kalıcı bir etki bırakmıştır. Parvus Efendi de yaşadığı bu şehir gibi canlı ve çabuk alevlenen Yahudi karakteri yansıması mevcuttur. Liseye devam ettiği Odessa da aynı zamanda üniversite eğitimi için matematik ve hümanizm dersleri öğrenmeye başlamıştır. Yine de gelişimine etki eden en önemli unsur çağdaş edebiyatla ilişki kurması olmuştur. Parvus Efendi’nin düşünsel yapı taşlarının ilk oluşum aşamalarında ulaşamadığı yazarlara kendi çağdaşlarının yaptığı gibi Çernişevski, Mihailovski gibi kendi çabaları ile ulaşarak düşünsel yapı taşlarının ilk adımları atılmaya başladığı görülmektedir. Parvus Efendi sınıf mücadelesi fikrini Ukraynalı ve milliyetçi özgürlük şairi Şevçenko’dan öğrenmiştir. Mihailovski gazeteci kimliğinin yanı sıra etkin bir sosyolojik eğitimin kurucusu, Uspenski burjuvanın en sevdiği yazar olmasının yanı sıra gizli bir terör örgütü *Narodnaja Volya’nın* kurucularındandır. ‘Ne Yapmalı’ romanının sahibi Çernişevski romantik devrimcilerin modelidir. Parvus Efendi’nin bu kitapları okuması düşünce yapısını etkilemiş ve devrimci muhalefete yönelmesinde etkili olmuştur. Aynı zamanda Yahudi kökenine sahip olmasının etkisi de büyüktür (Scharlau ve Zeman,2007: 20, 22-24).

Parvus Efendi İsviçre’ye seyahat imkânına sahip olmuştur ve heyecanı kendi içinde yaşadığı politik kuşkuları çözmek için bir avantaj olarak görmüştür. Aynı zamanda İsviçre’den işçiler arasında yaptığı ajitasyon çalışmalarında kullanmak için bazı kitaplar almak niyetindedir. 1886 yılında Odessa’ya geri dönen Parvus Efendi siyasi polislerin daha ilk Rus sınırında bavulu didik didik aramaları sivil polislerin kendi peşinde olduğu izlenimini vermiş ve Odessa’da yaşamak Parvus Efendi için çok zor gelmeye başlamıştır (Scharlau ve Zeman,2007: 26, 29).

Daha önce gidip gördüğü İsviçre’de Basel Üniversitesine kaydını yaptırmıştır. Parvus Efendi İsviçre’de öğrenim gördüğü zaman birçok ders alanı görmesine imkân

sağlanmış oldu. Üniversitesinde ekonomi politik, fizik, mineroloji öğrenimi görmüştür. En çok ilgilendiği alan ise ekonomi politik olan Parvus Efendi'nin etkilendiği tek isim Karl Bücher'dir (Scharlau ve Zeman,2007: 31).

Üniversite için İsviçre'ye gitmesi Parvus Efendi için dönüm noktası olmuştur. Parvus Efendi'nin düşünce yapısı gençlik yıllarında çizilmiştir. Parvus Efendi o dönemler için merkezi konumda olan Rusya, Balkanlar, Orta Avrupa'yı tanımış ve politik güçlerin denge oyunları arasında yolunu bulmayı öğrenmiştir. Batı'daki politik gelişmeye duyduğu hayranlık Parvus Efendi'yi Rusya'dan soğutmuş Batı Avrupa'ya ise hayranlık duymuştur (Scharlau ve Zeman,2007: 28). Parvus Efendi 1890-1891 yılları arasında etkilendiği Karl Bücher etkisiyle iş bölümü üzerine doktora tezine başlamıştır. İş bölümü sorununda ekonomi politiğin klasiklerini ele almıştır. Smith, Wakefield, Say, John Stuart Mill. En geniş alanı ise Karl Marx için ayırmıştır (Scharlau ve Zeman,2007: 31). Üniversite sonucunda sürgün ve mülteci olarak doktora derecesini tamamlamıştır (Beyaz,2013: 42).

23 yaşında Parvus Efendi okulunu bitirince bir karar vermeliydi. Ya Rusya'ya dönecekti proletarya örgütlenmesi için çalışacaktı ya da İsviçre'de kalıp devrimci mülteciler için çalışacaktı. Rusya'ya dönmek istemeyen Parvus Efendi İsviçre'de yani artık Batı Avrupa yönünde kalmaya karar verdi. Batı Avrupa'da işçi partilerinin birine dâhil olacaktı hem sosyalizm için çalışacak hem de hayatını devam ettirebilmek için geçim kaynağı olacaktı. Parvus Efendi'ye göre Rusya'daki devrim ile Batı'daki devrim birbirinden farklıdır. Rusya'daki devrim demokratik bir anayasayı hedeflerken Batı'daki devrim de işçiler sosyalist hedefler için kapitalizm yerine sosyalizmi hedef alan bir ekonomik düzen kurmayı hedeflemektedir. Bu sınıf mücadelesi Almanya'da zirveye ulaşmıştır (Scharlau ve Zeman,2007: 33-34). Parvus Efendi'nin siyasi görüşü daha gençlik çağlarında filizlenmişti. Rusya o dönemlerde dünyanın merkezi konumundaydı. Parvus Efendi Rusya, Balkanlar, Orta Avrupa'yı tanımıştır. Rusya'dan ayrılıp üniversiteyi Basel'de yapması Parvus Efendi'yi Alman sosyalizmi ile içli dışlı haline getirmiştir. Ancak Parvus Efendi'yi Rus sosyalizmi için hiçbir zaman mücadele etmemiştir (Beyaz,2013: 42-43).

Sürgün hayatından ve akademik hayatından sıkılan Parvus Efendi Almanya'ya geçer ve oradaki Marksist Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde çalışmaya başlayacaktır. Parti içerisinde Karl Kautsky, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ve Karl Radekle yakın ilişkiler kurar. Kısa sürede partideki teorisyenlerden biri haline gelir. Eduard Bernstein'in ünlü değişimci tezlerini sunduğu esnada radikal bir devrimden ziyade Almanya'da kendiliğindenci ve siyasal reforma dayanarak klasik Marksist kuramı baz

olarak eleştirir. Bu nedenle hem Alman hem Rus Sosyal Demokrat Parti içinde popülerliği hızla artmıştır. 1880'lerde genç yaşlarında Rus Marksistlerinden özellikle Plekhanov, Akselrod ve Zasulic'den etkilenir. Parvus Efendi'nin öncü parti konusundaki düşünceleri menşeviklere yaklaşmasına sebep olacaktır. İsviçre'de Basel üniversitesinde doktorasını yapmıştır. 1890-1900'lü yıllarda Parvus Efendi dünya kapitalizmi, emperyalizm, finans kapitalin gelişimi, dünya pazarı, köylülük gibi konularda Almanca ve Rusça yazılar yazıp kitaplar yayınlamaktadır (Parvus,2013: 9-10).

Almanya' da bulunduğu sırada Alman partisi temsilcisi olarak kendini benimseyen Parvus Efendi artık kendisini Rusya'ya ait hissetmiyordu (Scharlau ve Zeman,2007: 86). Parvus Efendi Rusya içinde bulunduğu baskı ortamından kurtulmak adına Alman vatandaşlığı almak için uğraşmaktaydı. Württemberg vatandaşlığı için başvuruda bulunmuş başvurusu tekrar reddedilmiştir. Rusya ise bu durum içerisinde Parvus Efendi'yi vatandaşlıktan çıkarmış ve Parvus Efendi vatansız olarak savaş yıllarında oradan oraya sürüklenmiştir. Artık Parvus Efendi'nin yeni vatani sosyal demokrasidir. Parvus Efendi'ye göre halk ve ulus kavramları bitmekte olan çağa ait olmaktadır. Akademisyenlikten sıkılan Parvus Efendi Alman Sosyal Demokrat çevrelerine katılmış ve kısa sürede partinin en seçkin teorisyenleri arasına dâhil olmuştur. Bu sıralarda yakın dostluklar edinmiştir Karl Kautsky, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg, Karl Radek gibi (Karaömerlioğlu,2004: 146). Kendisini Alman kültürüne kaptırmış olan Parvus Efendi artık Alman Sosyal Demokrasinin bilinçli bir temsilcisi haline gelmişti. Almanca dilini geliştirip Almanca düşünen Parvus Efendi Alman kültürü ve zekâsına hayran olmaya başlamıştır. Savaşın başladığı yıl artık kendisini karmaşık ve derinliğe sahip Cermen kültürünün taraftarı olarak tanımlıyor ve Alman Partisi içinde kendini ayrılmaz bir parçası olarak hissettiğini belirtmektedir (Scharlau ve Zeman,2007: 283-284).

1890'lar ile 1900'lerin başında Alman ve Rus Marksizm meseleleri ile uğraşan Parvus Efendi beraberinde tarımsal problemler, finansal konular ve emperyalizm ile ilgili konularda da yazmıştır (Karaömerlioğlu,2004: 146).

Kautsky Friedrich Engels ile birlikte Avrupa sosyalizminin önde gelen ideologlarından. Kautsky sosyalizmin yorumcusu, bekçisi, gerçek Marksizm'in devam ettiricisi olarak görülmektedir. Kautsky aynı zamanda yazar ve politikacıdır. Parvus Efendi'de Alman partisinin yayın organında Kautsky sayesinde yazmaya başlamıştır. Genç yeteneğe şans veren Kautsky bu öngörüsünde yanılmamış ve Parvus Efendi'nin ilk yazısı *Neue Zeit*'da yayınlanmaya başlamıştır. Bu yazısı Viyanalı iktisatçı

Böhm Bowerk'in birikim teorisi üzerine yazılan bir deneme yazısı ve Rusya'daki Yahudi işçilerin durumu üzerine bir araştırma yazısıydı. Karl Kautsky, Friedrich Engels ile birlikte Avrupa sosyalizminin ideoloğu olarak bilinmektedir. Sosyalizmin papası olarak görülmektedir. Gerçek Marksizm'in sürdürücüsü konumundadır. Eleştirenler ise Karl Kautsky'yi bir taklitçi olarak görmektedirler. Teoriyi popülerize ettiğini belirtmektedirler. Kautsky'nin evi bir şeyler öğrenmek ve tartışmak isteyen bütün sosyalistlerin buluştuğu yerdir. Clara Zetkin ise sosyalist kadın birliklerinin lideri *Eşitlik* adında bir dergi çıkarmaktadır. Sert sosyalisttir. Parvus Efendi'ye olumlu yaklaşmış ve Parvus Efendi'nin yazılarını dergisinde yayımlamaya başlamıştır (Scharlau ve Zeman,2007: 37-38).

1900'lü yıllarda Parvus Efendi'nin yolu Lenin ve Troçki ile kesişmektedir. Parvus Efendi'nin o yıllarda yaşadığı Münih'teki evi Rus devrimciler için birçok avantaj sağlayan konuma geçmiştir. Hatta Troçki ve eşi uzun yıllar orada kalmışlardır. Ekim 1905 Rusya Devrimi² Parvus Efendi için yeni bir imkân sağlamış ve gizlice ülkeye gelen Parvus Efendi Ekim Devrimi içerisinde aktif olarak bulunmuştur (Scharlau ve Zeman,1965: 56-58).

Parvus Efendi *Aus der Veltolitik* adıyla kendine ait bir gazete kurmuştur. *Dünya Pazarı ve Tarımsal Krizler Hakkında, Genel Grev, Rusya ve Devrim, Sömürgeci Siyasal, Bankalar* Parvus Efendi'nin önemli eserleridir. Parvus Efendi ulus devletlerin iktisadi ve siyasi rollerinin düşüşünü siyasi devrimlerin başlangıcı için kitlesel güce ihtiyaç gibi uluslararası tezleri ilk olarak öne sürmüştür. Parvus Efendi endüstriyelleşen uluslararası dünyada savaştan önceki dünya devrimiyle sonuçlanacağını belirtmiştir (Beyaz,2013: 46-47).

1900'de Parvus Efendi revizyonizme karşı mücadelesini yeniden başlattı. Alman sosyalizmine karşı parti hiyerarşisi tarafından Parvus Efendi ve Rosa Luxemburg'un öfkelerini gösteren belgeler ortaya çıkmıştı. Parvus Efendi kendisini boykot edilmiş buldu. Parti liderliği ile Marksist kuramın sol zekâsı arasındaki ittifakların değişmesine bağlı olduğu için bulunduğu konumun güvensizliğini hissetti. Dresden'deyken bir gazete işletmekle ilgilendi ve sosyalist gazetesinin başarılı bir şekilde yeniden örgütlenmesini gerçekleştirmişti. Böylece 1902 yılında çaresizlik içindeyken Münih'te kendine ait bir yayınevi kurdu. En iyi bilinen yayınları ise *Gorky's The Lower Depths*'ti (Schurer,1959: 315-316).

² 1905 Rus Devrimi kökenleri 1860'lara dayanan ikinci Alexandr'ın başlattığı bazılarının göre 19. yüzyıl gılastnostu olarak adlandırılan büyük reformlara giden Rus Çarlık sistemindeki sosyal ve ekonomik gelişmelere; 1880'lerden beri görülen sanayileşme atılımlarına rağmen politik sistemin değişmemesinin sonucudur. Rusya'da rejimi değiştirmeye yönelik ilk ciddi adımdır (Acar,2008: 80).

1903 yılının otuz temmuzunda Rusya Demokrat İşçi Partisi'nin ikinci kongresi toplanmıştır. Parti içinde hem ekonomistler gizlice yer almıştır hem de parti içindekiler sadece İskracı ve Lenin taraftarı olmayıp delegeler arasında farklı görüş sahipleri de bulunmaktaydı. Parti içerisinde partinin tüzüğünün oylamaya sunulması ve Bund meselesi kargaşa yaratmıştır. Bund Rusya'daki Yahudi işçilerin temsilciliğini kendisi istiyordu parti yönetimi örgüt milliyetçiliği olan bu düşüncüyü reddedince Bund taraftarları ve ekonomistler kongreyi terk etmişlerdir. Kongre içinde Lenin taraftarı ve Martovcular kalmıştır. Lenin önerisiyle İskra'nın yazı kuruluna Plehanov, Lenin, Martov seçildi. Martov kendini destekleyen 6 kişi daha istedi. Reddedildi. Bunun üzerine Martov partinin merkez organının yazı kuruluna katılmayacağını belirtti. Bu olay üzerine Lenin taraftarları Bolşevik, Lenin'i desteklemeyenler ise Menşevik olarak anıldı. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi ikinci kongresinde Bolşevik ve Menşevik olarak bölünmüştür (Geridonmez,2017: 58-63). Parvus Efendi'ye göre ise bu ayrılık son bulup Rus sosyalistleri arasındaki birlik yeniden kurulmalıdır. Zorunlu olarak Rus sosyalistlerindeki Alman partisi otoritesinin ihtilali iyileştirmeye yardımcı olabilir. Ocak 1904'te ise Parvus Efendi Bolşevikleri ve Menşevikleri bir araya getirmeyi amaçlayan kampanyanın başlangıcını yapmıştır (Scharlau ve Zeman,1965: 61).

Bölge Yahudilerini özgürleştirmek uğruna Odesa'da antisemitist çar 3. Alexander'ı devirmiştir. Bu sebeple Rusya ile ilişkileri bozulmuştur. İlişkileri bozulunca sahte bir Avusturya Macaristan pasaportu ile Rusya sınırları içerisine girmiş Troçki aracılığı ile Petersburg işçi sınıfının danışma konseyine kabul edilerek yönetici olarak görev yapmaya başlamıştır.1905 yılında petrograd Sovyet'inde görevler olarak arkasında Troçki desteği ile birlikte basın yayın faaliyetleri hız kazanmıştır. Russkaia gazetesinde yazılar yayınlayan Parvus Efendi gazete tirajını 30 binden 500 bine çıkarmasıyla birlikte Rusya'da bir devrim yapmaya ve kendi zenginliğini arttırmanın önü açılmıştır. 1905 yılında Troçki üzerindeki etki sönünce 1905 devriminin ardından Almanya'dan Viyana'ya 1. Dünya savaşının başlamasıyla birlikte de İstanbul'a geçmiştir. Savaş yıllarında Parvus Efendi zenginleşmiş ve Alman yanlısı biri haline gelmiştir (Akıner ve Bykov,2010: 66). Troçki ile birlikte Parvus Efendi 1905 Devrim'inde Troçki üzerinde entelektüel ve siyasi bir etki bırakmıştır. Troçki'nin gözünde Parvus Efendi; Marksistler arasında sivrilmiştir. Marksist metodolojiye ise bütünüyle hâkimdir. Dünyadaki olup biten her şeyi bilmesi Parvus Efendi'yi olağanüstü bir yazar yapmaktadır (Beyaz,2013: 47-48).

Parvus Efendi'nin 1905 yılından beri başında karabulutlar dolaşmaya başladı. Parvus Efendi'nin Bolşevik partiye ve Gorki'ye vermesi gereken paraları zimmetine

geçirdiğine dair dedikodular baş göstermeye başladı. Bu dedikoduların gerçekliğine hiçbir zaman ulaşılamadı. Fakat bu kasvetli ortamdan kurtulmak isteyen Parvus Efendi 1910 yılında hayatının dönüm noktası olacak olan bir karar verdi ve Avusturya'nın başkenti Viyana'ya yerleşti (Scharlau ve Zeman,2007: 168-170).

Parvus Efendi dünya çapında etkileri olan 19. ve 20. yüzyılın en büyük düşünür ve eylemcisidir. Rusya, Almanya ve Osmanlı gibi üç önemli ülkenin entelektüel ve siyasi yaşamında önemli bir rol oynamıştır. 1905-1917 Rus devrimlerinin merkezinde yer almış Alman Sosyal Demokrasisi'nin ve II. Enternasyonal'in önde gelen liderlerinden birisi haline gelmiştir. Marksist teorinin şekillenmesinde etkisi olmuş büyük savaştan sonra Weimar Cumhuriyeti'nin yapılanmasında Frederich Ebert'in danışmanı vasfıyla Almanya da önemli görevlendirmelerde bulunmuştur (Parvus,2013: 9).

1906 yılında devrim dalgalarındaki canlılık kaybolunca Parvus Efendi, Troçki ve birçok devrimci Peter Paul Kalesinde hapsedilmiştir. Daha sonra sivil tutukevine gönderilmiş ardından da Sibiryaya sürülmüştür. Firar eden Parvus Efendi Almanya'nın çeşitli kentleri arasında göçebe yaşarken aynı zamanda da sosyal demokrat parti içinde siyasi ve teorik tartışmaları ile sürece katkı yapmıştır. Parvus Efendi için Maksim Gorki'nin eserlerinin Avrupa'daki telif gelirlerini zimmetine geçirdiğine dair suçlamalar yapılmıştır. Parvus Efendi'nin zenginliğini, savaş tacirliği yapmasını, sosyalist parti liderlerini yolsuzluğa yönlendirdiğine dair söylentiler ortalıkta dolaşmaktaydı. Parvus Efendi çareyi Avusturya'nın başkenti Viyana'ya kaçmakta buldu. Daha sonrasında ise Balkanlara geçmiştir (Beyaz,2013: 50-51).

Parvus Efendi bilimsel doğru, evrenselcilik ve proletarya sefaletinin olmadığı bir gelecek düşünmektedir. Bir solcu devrimci harmanı yansıtarak üretmiş ve damıtmıştır. Parvus Efendi duygusal yönden irrasyonel bir Rus düşmanlığına yönelimi vardır. Parvus Efendi'nin beklentisi çarlığı ve uluslararası kapitalizmi yıkacak bir dünya savaşıdır. 1910 yıllarında jeostratejik terimlerle düşünen Almanya'nın potansiyel dönüştürücü askeri gücüne ve bel bağlanan sosyal demokrat dünya misyonuna önem veren bir jeo devrimci haline dönüşmüştür. Rus devrimci Parvus Efendi Birinci Dünya Savaşı'nda Alman zaferi uğruna Rus yenilgisi için elinden geleni yapan bir Alman yurtseveri haline dönüşmüştür (Kieser,2013: 31). Parvus Efendi Birinci Dünya Savaşı'nda Rus karşıtlığından dolayı Alman yanlısı biri haline gelmiştir. Bu sebeple Almanya ve Osmanlı'ya gerçekle ilgisi olmayan tavsiyelerde bulunmuştur. Çarlık Rusya'sında etnik dinsel azınlıkların ve proletaryaların üçlü ittifak işbirliği içinde ayaklanacaklarına dair planını belirtmiştir (Kieser,2013: 48).

Parvus Efendi 1908-1910 yılları arasında Almanya'nın çeşitli kentleri arasında adeta bir gezgin gibi yaşamıştır. Almanya'da kaldığı bu yıllar içinde en verimli dönemlerini yaşayan Parvus Efendi 1910 yılında “*Der Staat, die Industrie und der Sozializm*” (*Devlet, Sanayi ve Sosyalizm*) ve 1911 yılında “*Der Klassenkamp des Ploletariats*” (*Proletaryanın Sınıf Mücadelesi*) adlı iki ciltlik kitap yayınlamıştır. Düşüncelerini belirttiği bu yayınlarda Parvus Efendi Alman İşçi Hareketinin tarihini değerlendirmiş, politik kitlesel grev, sendikalar, revizyonizm, ticaret krizleri, dünya pazarı, koruma gümrükleri ve sömürgecilikten bahsetmiştir. Parvus Efendi'ye göre sınıf mücadelesi başarısız olmamıştır. Fakat sosyalizmle beraber kapitalizm de sağlam temellere oturmuştur. Kapitalist ekonomi dış etki olmadan çökmesi olanaksız hale gelmiştir. Sistem için tehlike emperyalist devletlerarasında gerçekleşecek silahlı çatışmadır. Devletin içindeki sınıf mücadelesi ile uğraşırken aynı zamanda dış saldırılarla da uğraşması asıl çöküşü getirecektir (Scharlau ve Zeman,2007: 153-154).

Parvus Efendi 1910 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin gazetesi *Neu Zeit* için çalışmak üzere İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki beş yıllık yaşamı başlamış oldu (Beyaz,2013: 52).

1912 yılında Parvus Efendi Jön Türkler tarafından Türk Yurdu gazetesinin ticaret editörü olarak mali danışmanlık görevine getirildi. Parvus Efendi mali sorunlarla ilgili makaleler yazıp aynı zamanda bankalar kurmaktaydı. 1912-1914 yılları arasında Parvus Efendi Odessa'dan tahıl, Almanya'dan makine getiriyordu. Türk ordusu için silah ve cephane temin etmekteydi (Scharlau ve Zeman,2007: 175-176).

Birinci Dünya Savaşı'nda Parvus Efendi Alman yanlısı bir tutum sergilemiştir. Parvus Efendi'ye göre Almanya'nın desteklenmesi bir sorun oluşturmayacak çünkü sonucu sosyalist devrimle son bulacaktır. Parvus Efendi'ye göre Çarlık Rusya'nın kazanması Antant ve Müttefik devletlerin siyasal rejimleri demokratik doğaya zarar verecektir (Beyaz,2013: 54).

Parvus Efendi Kopenhag da bilimsel bir endüstri kurma düşüncesi vardı. Kendisi için çalışan birilerini bulmalıydı ancak böyle bir endüstri kurabilirse kendisi için çalışanlarla politik ve konspiratif faaliyet yürütmek için amaçlarını gerçekleştirebilirdi. 1915 yılının temmuz ayı içerisinde savaşın sosyal sonuçlarını araştırma endüstrisini kuran Parvus Efendi bu endüstrinin Rus mültecilerle ilişki kurularak bu iş için ikna edilmelerine hizmet ettiğini belirtmiştir. Endüstri faaliyetlerini dış işleri emri ile Dr. Zimmer denetlemiştir (Scharlau ve Zeman,2007: 230-231, 236, 289).

1916 yılında Alman vatandaşlığı için yeniden başvuru yaptığı esnada aklında sadece şu nedenler olmaktadır; hukuksal güvenceye sahip olmak, Alman kültürü ve

düşüncesini temsil etmek, Alman partisiyle dayanışma içinde olmak (Scharlau ve Zeman,2007: 283-284).

Parvus Efendi'ye göre proletarya devletin dışında kalmalıdır. Proletarya her alanda aktif olmalı sınıf çıkarlarının karşılığında yararlanmalıdır. Alman partisi ise liberalleri kendi yararı için desteklemelidir. Beraberinde hükümet ve liberallere karşı iki cephede birden savaş yürütmek için hazır beklemeliydi (Scharlau ve Zeman,2007: 69).

Parvus Efendi Bernstein³'in ortaya atığı sorunların ne kadar gerçeklik payı olduğuna dair incelemelere başladı. İlk kuşkusunu ise ölümcül olarak görülen kapitalist kriz üzerine idi. Kapitalist krizi inceleyerek başladı. Parvus Efendi'nin tespitlerine göre Bernstein'in öngörüsü çok yerinde idi. Marx'ın tespitlerine ise hiç benzemiyordu. Parvus Efendi'ye göre ise kapitalist ekonominin krizleri Karl Marx'ın 40 yıl önceki görüşlerinden bile daha ağır geçeceği yönündeydi. Parvus Efendi düşünsel anlamda yaşadığı çağın önünde gidiyordu. 19. yüzyıla göre çok ağır söylemlerde bulunmuştur. Parvus Efendi'ye göre ekonomik gelişim ulusal sınırları parçalıyor, ülke ekonomileri dünya pazarı ile bütünleşiyor, Avrupa'ya ekonomik ve politik olarak bakılırsa gelişen Amerika ve Rusya'nın arasında kalmaktadır. Parvus Efendi proletaryanın yararına olarak serbest dünya pazarının gerekliliğini belirtmiştir. Bu düşünce Alman Sosyal Demokrasisi içinde takdire şayan kabul edilmese de Parvus Efendi'nin görüşleri 10 yıl sonra somut şekiller almaya başlayacaktır.

Engellenen dünya pazarı çok büyük gelişme göstermiştir. Sanayileşen devletlerde artık kendi aralarındaki rekabetten ziyade kıtalar arası rekabet ön plana çıkmıştır. Eğer ki serbest ticaret benimsenirse Batı Avrupa bu yarışta başarılı olabilir. Ancak Avrupa sermayesini işçi sınıfına karşı sergilediği tutuma benzer tutum gibi ticaret politikasına da yansıtılmaktadır. Avrupa'nın küçük devletçik anlayışında mağduriyet görülmektedir. Devletlerin büyüme oranına göre tarihsel değer ölçüsü de artmaktadır. Bunun ortadan kalkabilmesi serbest ticaret varlığı ile mümkündür. Bu olgunun varlığı sonucu Avrupa Birleşik Devletleri oluşacaktır (Scharlau ve Zeman,2007: 64-66).

Parvus Efendi sömürgeci gelişimin sonuçlarını incelediğinde şu sonuçlara varmıştır. Parvus Efendi 'ye göre kapitalist dış politikanın tehlikeli unsuru koruma gümrüğü ve sömürgeciliktir. Dünya pazarının birlikteliği rekabet halinde olan

³ Kant'ın takipçisidir. Sosyalizm sivil toplum yerine proletarya toplumu değil kapitalist toplum yerine sosyalist toplumu kurmayı amaçlamaktadır. İşçi Partisi yerine " Halk Partisi" kavramını önermiştir (Bolşevik yönetimi ise barışsal eylemlerdeki işçilerin makineli tüfekle tarandığı ilk sosyalist rejimdir (Erdem, 2021: 65). Bernstein Revizyonizm akımının önderliğini yapmıştır. Karl Marx'ın öne sürdüğü görüşlere karşı düşüncelerini belirtmiştir. Bernstein'e göre 1873-1895 yılları arasındaki dönemde gıda fiyatları % 35-40 düşmüştür. Beraberinde ise işçi ücretlerinde % 5'lik bir artış görülmüştür. İşçi ücretlerinin reel artışı % 40'tur. Endüstri gelişirse Proletarya fakirleşmeyecektir. 1890 yılında endüstri ülkelerinde endüstrinin hızlı bir şekilde gelişmesi sermayenin de yapısını değiştirmiştir. Geniş sermayeleri gerekince anonim şirketler meydana gelir. Sermaye sahipliğinde bölünme yapmıştır. Yeni sermaye sahipliği çoğalmıştır. Bernstein'in öne sürdüğü diğer nokta da Marksizm'i yumuşatmak istemiştir. Kapitalist düzen içerisinde işçinin durumu düzelir, sosyalizm mevcut olabilir. Bu düşünce sistemine Marksistler Revizyonizm demişlerdir (Armaoğlu, 2007: 16- 17).

sömürgeci devletler tarafından tahrip edilirse bütün uluslar zarar görecektir. Ticaret politikası değil de sömürge politikası benimsenmesi durumunda politik çöküş kaçınılmaz olacaktır (Scharlau ve Zeman,2007: 143-144).

Osmanlı ile ticari işlerini tamamlayan Parvus Efendi Bulgaristan'a geçerek Bulgaristan'ın ekonomisine de katkılarda bulunmuştur (Scharlau ve Zeman,2007: 184).

1918 yılında Berlin'de devrim patlak verdi. Berlin'de kurulan yeni devletin geleceğine yönelik karar verilme aşamasında Parvus Efendi'de İsviçre'ye geçici ve gönüllü olarak sürgüne gitti. 1891 yılında İsviçre'den Almanya'ya gelen Parvus Efendi militan bir sosyalistken 27 yıl sonra İsviçre'ye hayal kırıklıkları içinde geri dönmüştür. Fakat bu kez gerçek anlamda zenginleşmiş biri olarak dönüş yapmıştır. Parvus Efendi'nin serveti İsviçre'nin devrimleşmesi için kullanılacağı yönünde inançlar vardı. Parvus Efendi'yi iflah olmaz bir Bolşevik konfederatif devlet düzenine karşı komplonun başı olarak görmekteydiler. Parvus Efendi'nin İsviçre'ye gelişinden bir süre sonra Bolşevik entrikalarına karıştığı yönündeki gerekçelerle tutuklanması talimatı verilmiştir. Artık Parvus Efendi bu olaylar neticesinde İsviçre'de kalamazdı İsviçre tarafından oturma izni de verilmeyen Parvus Efendi 1 Şubat 1920 de Berlin'e tekrar geri dönerek Schwanenwerder adasında yaşamaya karar verdi. Parvus Efendi 12 Aralık 1924 yılında geçirdiği felç sonucu yaşamına veda etti (Scharlau ve Zeman,2007: 405, 409, 421, 438).

2.1.1. Parvus Efendi'nin Serbest Ticarete Yaklaşımı

Parvus Efendi proletaryanın yararına olacak şekilde serbest dünya pazarının gerekliliğine inanmaktaydı. Kendi döneminde takdir görmeyen Parvus Efendi yaklaşık 50 yıl sonra gerçekleşecek olan bir gelişmeden bahsetmekteydi. Parvus Efendi'nin savunduğu düşünceye göre;

Büyük engellemelere rağmen dünya pazarı büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin sonucunda Avrupa sanayi devletleri kendi aralarındaki rekabetten ziyade kıtalararası rekabeti gündeme getirmiştir. Serbest ticaretin varlığı Batı Avrupa'nın bu muazzam yarışta başarılı olmasının koşuludur. Yalnız Avrupa sermayesinin işçi sınıfına karşı takındığı dar kafalı tutumun benzerini ticaret politikasında da takınmaktadır. Ufak ve anlık çıkarların peşinde koşmaktadırlar. Beraberinde birde politik kavgalar eklenmektedir. Küçük devletçilik anlayışından Avrupa her zamankinden daha çok mağdur konumdadır. Devletler ne kadar çok büyürlerse tarihsel değer ölçüleri de o derece büyüyecektir. Bu durumu ortadan kaldıracak olan serbest ticaretin varlığıdır. Serbest ticaret Avrupa Birleşik Devletlerinin oluşmasına yol açacaktır (Scharlau ve Zeman,2007: 65-66).

2.1.2. Parvus Efendi Tarafından Marksist Teoriye Yapılan Katkılar

Parvus Efendi'nin Marksist teoriye üç önemli katkısı bulunmaktadır (İlgen,2008: 228).

1) Kesintisiz devrim, Lenin tarafından değiştirilen sürekli devrim aslında Parvus'un Marksist teoriye yaptığı en önemli katkıdır. Parvus Efendi 1905 devrim yılında geliştirmiştir.

2) Proletarya ölçekteki ağırlığı ve emeğin dünya paylaşımındaki somutluk gösteren enternasyonalist bir teoridir. Rus devrimi de olgunluğunu tamamlayan batıya da sıçrayabilir. Hem Parvus Efendi hem Troçki bu yönde bir düşünce içindedir. Proletarya bir kez iktidara gelirse kesintisizliğini koruyacaktır.

Ekonomideki uzun dönemli dalgalanmaları kapsamlı olarak ilk araştıran kişi Parvus Efendi olarak bilinmektedir.

3) Uzun dönemli dalgalanmaların zorunlu olarak devamı olan emperyalizm kavramının mucidi Lenin değil Parvus Efendi'dir. Parvus Efendi kapitalizmin yeni bir aşamaya, emperyalist bir devreye girdiğini görerek emperyalist devletlerarasında çıkacak bir savaş ancak bir dünya devrimine yol açabileceğini belirtmektedir.

1890'larda büyük savaşa kadar dünya da refah hâkimdi. İş dünyasındaki bolluk Avrupa kıtasında güzel çağ olarak bilinmektedir. Keskin görüşe sahip Parvus Efendi bu durumun hemen yeni ve uzun dönemli kapitalist dönemin başlangıcı olduğunu belirtti (Hobsbawm,1999: 56-57).

Uzun dalgalanma büyük bunalım ile onu izleyen uzun süreli büyüme dönemi arasındaki uzun dönemli karşıtlıktır. Büyüyen dünya ekonomisinde dünya ölçeğinin de büyümesidir. Yani birinci endüstri devrimi olan tarım yerine sanayileşmenin gelmesi. Kondratiev analizine göre dünya ekonomisi hızla küreselleşmekte beraberinde üretim alanında kesintisiz devrimle büyüyen dünya tarım üretimi ile coğrafi üretim kuşaklarının veya ihracata yönelik üretimin yeni uzmanlaşan alanlarının devreye girmesi arasındaki ilişkidir (Hobsbawm,1999: 57-59).

Parvus Efendi'nin Almanya da yazdığı "*Sömürgecilik Politikası ve Yıkılışı*" adlı kitabında sömürgecilik yarışının büyük devletlerarasında büyük bir savaş başlatacağını, bu savaşta ise Rusya gibi dışardan güçlü görünen fakat içeride çürümeye başlamış devletlerin yıkılacağını, Rusya'da sosyalist devriminin başlayacağını belirtmiştir. Sosyalist devrim kapitalizm yıkılmasıyla ya da işçi sınıfının savaşıyla meydana gelmeyecektir. Sosyalist devrim emperyalist devletlerarasındaki büyük bir dünya savaşının başlamasıyla meydana gelecektir. Parvus Efendi'nin spekülasyonları doğru çıkmıştır (Berkes,2003: 467-468).

Parvus Efendi'nin yaklaşımları Marksist hareketin ulusal sosyalist partiler arasındaki desteği pekiştirmek için teorik alt yapı sağlamakla kalmamış aynı zamanda

halklar arasında barışçıl ilişkileri ilerletmiştir. Uluslararası sosyalist bir topluluğun Marksist'ini oluşturulması içinde yardımcı olmuştur (İlgen,2008: 232).

2.2. Rasim Haşmet Bey'in Hayatı ve Düşünce Yapısına Yönelik Özet Bir Çalışma

Selanik'te doğan Rasim Haşmet Bey önceleri hastalıklı bir çocuk olduğu için okula gidememiştir. İlköğrenimini evde yapmıştır. Sonraları iyileşerek ortaokula devam etmiştir (Bezirci,1997: 116). Ortaöğretimini Selanik'te Fransız Mektebinde tamamlamıştır. Ardından da İstanbul hukuk mektebini tamamlamıştır (Kurdakul, 1973: 321). Babası belediye komiserlerinden merhum Haşmet Efendi'dir (Haşim,2013: 89). Annesi Zekiye Hanım'dır. Rasim Haşmet Bey genç yaşta ölen Ressam Haşmet Akal'ın babasıdır (Bezirci, 1997: 116). Yeni Lisan esaslarını kabul eden Rasim Haşmet Bey makalelerinde de terkipli lisanı tercih etmiştir (Haşim,2013: 90).

Rasim Haşmet Bey II. Meşrutiyet döneminin genç aydınlarından. Çevresinde sevilen sayılan birisidir. Çalışkanlığı, bilgi birikimi, batı düşünce dünyasını bilmesiyle, kalender, derbeder romantizmi, demokrat kılığı, fakirliği, hercailiği ve sosyalistliği ile ön plana çıkmaktadır. Demokrasi ve sosyalizme karşı derin bağları vardır (Odabaşı,2012: 92). Rasim Haşmet Bey ilk sosyalist şairimiz ve gazetecimizdir (Bezirci,1997: 115).

Rasim Haşmet Bey Selanik'te 1886 yılında doğmuştur. 1908 yılındaki devrimden sonra Selanik'te yayın hayatına atılmıştır. Selanik'teki Fransız mektebine gitmiştir. Fransızca bilir. Liseyi Yedigâr-ı Terakki mektebinde tamamlamıştır (Odabaşı,2012: 49-53). 1908 yılındaki devrimden sonra Rasim Haşmet'in ilk yazıları *Bahçe*⁴ dergisinde görülmektedir.1908-1909 yılları arasında İstanbul'da yayın yapan *Servet-i Fünun*⁵, *Aşiyân ve Eşref (Musavver Eşref)*⁶, Selanik'te yayın yapan *Bahçe*, *Füyuzat*⁷ ve *Kadın*⁸ dergileri ile *Zaman*⁹ gazetesinde yazılar yazmıştır (Odabaşı,2012: 61). *Hüsün ve Şiir*

⁴ Bahçe (1878) dergisi 1870'li yıllarda yayın hayatına başlamıştır (Demir,2014: 7). Toplam 40 sayı yayınlamıştır. Hattat Abbas Kemal Efendi tarafından çıkarılmıştır (Gümüşkılıç,2016: 10-13).

⁵ II. Abdülhamit döneminde 1891 yılında yayın hayatına başlamıştır. Avrupa'daki resimli dergiler kalitesi ile yayım yapmak isteyen dergi aynı zamanda padişahın yardım görmüş ve yeni baskı makineleri kullanmıştır (Demir,2014: 9).

⁶ 18 Mart 1909 yılında İstanbul'da çıkartılmıştır. Yarı mizahi dergidir.26. sayısından sonra adı *Musavver Eşref* adını almıştır (Odabaşı,2012: 162).

⁷ 1 Kasım 1906'da Ali Bey Hüseyinzâde Turan'ın yönetimi altında Bakü'de yayın hayatına başlamıştır. Edebiyat, siyaset, tarih, sosyoloji, kimya, sağlık, aile hayatı gibi konulara ait makaleler dergi içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda gazete, dergi, kitap tanıtımları ile gelir getiren küçük ilanlar da dergi içerisinde yer almaktadır (Uygur,2010: 151-152).

⁸ 26 Ekim 1908-7 Haziran 1909 yılları arasında yayın yapmıştır. Selanik'te yayın hayatına başlayan derginin yönetimi Enis Avni Bey'dir. Sol, halkçı bir eğilim sezilmektedir (Odabaşı,2012: 159).

⁹ 25 Aralık 1891'de yayına başlamıştır. KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesinde bulunan en eski Türkçe yayın yapan gazetedir. Tüccar başı Hacı Derviş Efendi imtiyaz sahibidir. Gazetenin amacı Kıbrıs'taki Müslüman

dergisinin yazı heyeti içerisinde yer almıştır. *Vatandaş*¹⁰ gazetesinde ve *Resimli Kitap*¹¹ dergisinde yazıları olduğu görülmektedir. Bir mizah gazetesi olan *Alafranga*¹²,nın başyazılarını yazdığı görülmektedir (Odabaşı,2012: 65).

1906 yılında İstanbul'da hukuk mektebini tamamlamıştır. II. Meşrutiyet yılları zamanında ise Fecri-i Ati topluluğunu kuracak genç şairlerin içinde yer alır. Rasim Haşmet Bey için Tevfik Fikret okuyan kafası çalışır genç olarak bahsedilmektedir (Odabaşı,2012: 54). Yazmaya öğrenci iken başlayan Rasim Haşmet Bey Bulgar asıllı Vlahof Efendi'nin açtığı sosyalist kulübe üye olur. 1909 yılında ise Benaroya tarafından Selanik'te kurulan Sosyalist İşçi Federasyonu'na katılır. Federasyon Bulgarca, Rumca, Yahudice, Türkçe olarak dört dilde haftalık yayın yapan *Amele Gazetesini*¹³ çıkarır. Türkçe nüshasını da Rasim Haşmet Bey yönetir (Bezirci,1997: 116). 1909 yılında bir süreliğine öğretmenlik yaptığı düşünülmektedir.1911 yılında İzmir'de İzmir Sultani ve İttihat Terakki Mektebi'nde edebiyat öğretmenliği yapmıştır (Odabaşı,2012: 64, 68).

Rasim Haşmet Bey *Kimsin ve Nesin Ey Genç Kız* adlı şiirinde dolaylı olarak kendini anlatmıştır. Rasim Haşmet Bey kendisini insanlığı seven, bütün dünyaya bir muhabbet ve safiyet hissiyle bağlı, kalbinde yaralı insanlık için ağlayan, evladını bu kahrolmuş insanlığın birer kurtarıcı kahramanı yapmak için çalışan; ömrünü ailesi, kitapları ve gazeteleri içinde geçiren, hayat zevkini kendi aşyanında yalnız ve sakit yaşamakta bulan bir kimse olarak görmektedir (Odabaşı,2012: 65).

Rasim Haşmet Bey bir Jön Türkçü ittihatçıdır. Cemiyet içerisine ne zaman katıldığına dair net bir bilgi yoktur. Meşrutiyetin ilanına az bir zaman kala Rasim Haşmet Bey, Ali Canip, Enis Avni, Mustafa Nermi Beyler, Talat Paşa ile II. Abdülhamit'i devirme sohbetleri yapacak kadar yakın arkadaş olmuşlardır. Aynı zamanda Ömer Naci, Mehmet Cavit gibi ittihatçılarla yakın ilişkileri ve dostlukları olmuştur. Rasim Haşmet Bey Hürriyetin ilanından hemen sonra siyasi tercihi ve Jön Türk kimliğini ortaya koyarken aynı zamanda 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni övmüş ve savunmuştur. Rasim Haşmet'in yazdığı, çalıştığı, yönettiği süreli yayınların çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti çizgisinde ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti yayın organıdır. İttihat ve Terakki mekteplerinde öğretmen olarak görev almış ve okutulan bir ders kitabını hazırlamıştır (Odabaşı,2012: 120-121).

halkı bir fikir etrafında birleştirmek için kurulan 'Osmanlı Kırathanesi'nin amaçlarına hizmet etmek ve Kıbrıs Rum basının iddia ve taleplerine cevap vermektir (Demiryürek,2000: 122-123).

¹⁰ Vatandaş Gazetesi köylüler için Rumeli de II. Meşrutiyet zamanında çıkarılmıştır (Odabaşı,2011: 48).

¹¹ 1908 yılında yayın hayatına başlamıştır. Dergide dönemin güncel olayları, fotoğraf resim, karikatürler içeriği olarak oldukça zengindir. 1914 yılında kapanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin özelliklerini yansıtan dergidir (Zebek,2019: 27).

¹² 13 Aralık 1910 yılında çıkarılan mizah gazetesidir (Odabaşı,2012: 165).

¹³ 28 Ağustos 1909 günü Türkçe yayın yapan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na ait yayın yapan gazetedir. İlk Türkçe sosyalist gazete (Odabaşı,2012: 160).

1910 yılında Selanik'te bir üniversite kurulması planlanmasında en başında Rasim Haşmet Bey görülmektedir. 1910-1911 yıllarında Ziya Gökalp'in merkezinde kurulan Türkçü Yeni Hayat/Yeni Lisan hareketi içinde yer almıştır. *Genç Kalemler*¹⁴, *Gençlik*¹⁵ ve *Yeni Felsefe Mecmuası*¹⁶ gibi yayın organlarında yazılar yazmıştır (Odabaşı,2012: 66-67).

Rasim Haşmet Bey 1911-1912 Yeni Hayat yayın organına yazılar yazmıştır. Bu yayın organları *Genç Kalemler*, *Gençlik* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*dır. Batı dillerinden tercüme yapma, okul kitabı, broşür hazırlama gibi etkinliklere katılmıştır. 1911 yılında Selanik'te ortaya çıkan Türkçü akımının ilk mensuplarıdır. Bu gruba ilk eleştirileri de yine kendisi yapmıştır. Edebiyatın şekillenmekte olan milli edebiyatını ve ideolojik (milliyetçi) seyrini eleştirmiştir. Tercüme encümenine katılmış fakat girişimi sonuçsuz kalmıştır. 1912 yılında ise kurduğu 'Bilgi Kütüphanesi'nde eğitim amaçlı broşürler hazırlanmıştır. Rasim Haşmet Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkili olan Yeni Hayat, Yeni lisan hareketinin ilk mensuplarından (Odabaşı,2012: 122, 125, 129-130).

Rasim Haşmet Bey her daim ittihatçı kalmış 1912'den sonra Türkçülüğe yönelmiştir (Odabaşı,2012: 146).

1912 yılında öğrenciler için "Bilgi Kütüphanesi" kurmuştur (Odabaşı,2012: 78). "Bilgi Kütüphanesi" Balkan savaşının başlaması nedeniyle uzun ömürlü olmamıştır. Balkan savaşlarının başlamasıyla Rasim Haşmet Bey'de ailesi ile birlikte İstanbul'a gidecektir. İstanbul'da da fazla kalmayan Rasim Haşmet Bey Konya sultanisinde edebiyat ve felsefe öğretmeni olarak tayini çıkmış ve Konya'da öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Öğretmenlikle beraber aynı zamanda gazetecilik kimliğini de barındıran Rasim Haşmet Bey *Konya Osmanlı*¹⁷ gazetesinin idaresini ele almış ve *Babalık*¹⁸ gazetesinde yazılar yazmıştır (Odabaşı,2012: 80-82).

Rasim Haşmet Bey İttihat ve Terakki kulüplerinde, toplantılarında, seferberlik için yapılan mitinglerde daima göze çarpmıştır. Osmanlı Devleti savaşa girdiği sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin propagandasını yapan Osmanlı gazetesini idare etmektedir. Rasim Haşmet Bey'le tanışan Namdar Karatay ve diğer arkadaşları Ragıp

¹⁴ II. Meşrutiyet Dönemi'nde İsmail Suphi tarafından kurulmuş olan Hüsün ve Şiir dergisinin adı daha sonra Genç Kalemler olarak değiştirilmiştir. Yazı kadrosunda Ali Canip, Mustafa Nermi, Ömer Seyfettin, Akil Koyuncu, Enis Avni gibi isimler vardır. Memduh Necdet Bey dışında dergide fotoğrafı basılan tek kişi Rasim Haşmet Bey'dir (Odabaşı,2012: 163).

¹⁵ İzmir'de çıkarılan Türkçü yayındır (Odabaşı,2012: 167).

¹⁶ Selanik'te çıkarılan Türkçü yayın organıdır (Odabaşı,2012: 167).

¹⁷ Konya'da çıkarılan 1911 veya 1912 yılında çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organıdır. İmtiyaz sahibi Ahmet Necip, sorumlu müdürü ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müfettişi Mahmut Nedim'dir (Odabaşı,2012: 171).

¹⁸ Koleksiyonu bulunamamıştır (Odabaşı,2012: 175).

ve Naci Fikret (Baştak) Rasim Haşmet Bey'in asil ve nesip insan ruhu samimi hal ve tavırlarıyla etkilenmişler ve bağlanmışlardır (Odabaşı,2012: 83-84).

II. Meşrutiyet döneminde karşılaşılan sorunun asıl kaynağının istibdat dönemi olduğunu düşünen Rasim Haşmet Bey 1908 Jön Türk devriminin destekçisi olmuştur. İstibdat dönemindeki okuma okutma alışkanlığının önüne engeller koyulmasına karşı çıkmıştır.1908 yılındaki devrim ise ilerleme sürecini başlatmıştır. Demokratik devrim ve millet hâkimiyetinin önemini belirtmektedir. 1908 yılındaki devrim milleti hâkim ve amir kılmıştır. Rasim Haşmet'in düşüncesine göre halkın ihtiyaçlarının karşılanmadığı, halkın soyulduğu, hakkını isteyemediği bir memleket istibdat elindedir. Meşrutiyet ancak hakka, adalete, ehildir. Hür olan bir memlekette padişah da memur olarak görülmelidir. Asıl çalışma millet için olmalıdır. Hâkim olan millettir. Meşrutiyet kardeşlik, eşitlik, adalettir. Osmanlı Devleti 1908'de yeni bir hayat bulmuş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yardımıyla kurtulmuştur. Meşrutiyetten sonra dil ve sanat bağımsızlığı için yapılacaklar mantıklı olacaktır. Dil ve sanat bağımsızlığını kazanan millet dilini hür, sanatını bağımsız görmek ister (Odabaşı,2012: 249-250, 254-255, 262).

Rasim Haşmet Bey ittihatçıdır. Bunun dışında yazınsal olarak ve fiilen günlük siyasetten kaçınmış ve uzak durmuştur. Güncel iç politika ile uğraşmamış çok az yazınsal ürün bırakmıştır. İstisna olan durum ise Girit'in Osmanlı toprağı kalması ve kimseye verilmemesine yönelik düşüncesidir (Odabaşı,2012: 247).

Rasim Haşmet Bey Garp Muharrirleri içinde en çok Tolstoy'u okurdu (Haşim,2013: 90). Mehmet Emin Yurdakul'da Rasim Haşmet Bey'i önemli derece de etkilemiştir. 1905'teki Türkçe şiirler tartışmasında Mehmet Emin Yurdakul'un çizgisini benimsemiştir. Mehmet Emin Yurdakul'un izleri Rasim Haşmet'in tüm düşünce dünyasında görülmektedir. Sosyalizmin temelini atan ütöpik sosyalist Saint Simon, Fransız sosyalist Jean Jaures¹⁹ sosyalist fikirleriyle Rasim Haşmet'i etkileyenler arasındadır. Rasim Haşmet'in düşünce dünyasında insanlık ve bilim temelli ilerleme belirgin şekilde ön plana çıkmaktadır. İstibdat devri yazılarında tüm insanlığa, insani değerlere, insani gelişime yönelik vurgular yer almıştır. İnsanlığın çektiğı acılar, insanlar arasındaki eşitsizlikler, sınıfsal farklılaşmalar zihnini sürekli meşgul etmiştir. İlk şiirlerinde insanlığın acılarını paylaşan ve insanlığa hizmeti esas alan hümanist ve enternasyonalist bir anlayış görülmektedir. Bütün âlemin acılarına katılan Rasim Haşmet Bey insanlığın yardımcısı olduğunu ilan etmektedir. İnsanlığın acılarına kendince deva aramaktadır. Herkesin kardeş olduğu düşüncesine sahiptir. Hâkim olan

¹⁹ Jean Jaures önderliğindeki sosyalistler Cumhuriyetçileri yeniden diriltmişlerdir. Jean Jaures özgürlüğüne ve kaderlerine Cumhuriyet sayesinde ulaşabileceklerini belirtmişlerdir. Cumhuriyet demokrasinin ilkesi haline geldiğı içinde sosyalizm buna destek olmalıydı (Özev,2010: 61- 62)

millettir. Memurlar ve padişahlar halkın hizmetkârıdır. Asıl büyük olan çiftçilerdir. Asıl hizmet kişiye değil makama yapılmaktadır. Memurlar herkese eşit derecede hizmet gösterir düşüncelerine sahiptir. Avraam Benoroya, Max Nordau, Friedrich Nietzsche, Henri Bergson, Tevfik Fikret, Hakkı Baha Pars, Ziya Gökalp, Mehmet Ali Tevfik Yükselen, Rasim Haşmet'in düşünce dünyasına etkisi olmuştur (Odabaşı,2012: 185-186, 188-190,193-194).

Rasim Haşmet Bey'in edebiyat anlayışına göre edebiyat dilden farklıdır. Edebiyat İnsanın vicdanı şahsi bir esasa dayanır. Sanatı ve edebiyatı bir topluluğa bağlı olarak düşünmek yanlış bir düşüncedir. Sanat ve edebiyat bir fayda sağlamalıdır. Batı'nın gelişmesini daha ilerde gören Rasim Haşmet Bey Batı'nın bilim, teknoloji gibi gelişmeleri takip edilmeli ve faydalanılmalıdır. Batı örnek alınmalıdır düşüncesine sahiptir (Odabaşı,2012: 235-236, 238).

Taassup düşüncesi ise dini de olsa milli de olsa zararlıdır. İnsanın hislerini esir almaktadır. Akıl ve mantık dâhilinde olsa bile taassup düşüncesi his devreye girdi mi bir aykırılık söz konusu olur ve fikir kabul edilmesiyle sonuçlanacaktır. Kozmopolitliği reddederek milleti sevmek yeterli olacaktır (Odabaşı,2012: 242).

1913 yılında başladığı Konya Sultanisindeki görevinden 1917 yılında ayrılıp İstanbul'a dönmüştür. Orada hem öğretmenlik görevini yapmaya devam etmiş hem de gazetecilik yapmıştır. *Tasvir-i Efkar*²⁰ gazetesinde mütercimlik yapmıştır. Gelenbevi Sultanisi Devre-i Evvelinde Türkçe öğretmeni olmuştur. 1917-1918 yılları arasında *Donanma Mecmuası* ve *Türk Yurdu*²¹ dergisinde bazı şiirleri yayınlanmıştır. Bu Rasim Haşmet'in son yazıları olmuştur. 1918 yılında 32 yaşında vefat etmiştir (Odabaşı,2012: 87-88).

2.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Temel Görüşleri

Jön Türk düşünce yapısının temelinde iktisadi bir programdan çok 'Devleti Kurtarmak' amacı yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin parçalanmaya başladığı bu dönemlerde milliyetçi ayrılık hareketleri başarılı sonuçlar verirken, Düyun-u Umumiye İdaresi vesilesiyle yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ni kendilerine daha çok bağımlı hale getirmesini gören Jön Türkler kaygılanmaya başlamışlardır. Bu kaygı ile Osmanlı Devleti'nin özerk yapısını korumak, coğrafi bütünlüğünün yeniden sağlanması amacıyla, geleneksel düzen içerisinde devleti kurtarmak, bürokrasinin ayrıcalıklı konumu değişmeden korumanın yeni bir formülünü bulmuşlardır. İttihat ve Terakki

²⁰ 1862 yılında Şinasi tarafından kurulmuştur. Gazetenin amacı halka haber ulaştırmak ve halkın sorunlarına yönelik içerikler, halkın eğitiminin gelişmesine yönelik çalışmalar yapmaktır (Demir,2014: 71).

²¹ 1912 yılında çıkarılan dergi siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel konularda yazılar yer almaktadır (Demir,2014: 10).

Cemiyeti 12 Mayıs 1988 yılında İttihat-ı Osmanî (Osmanlı Birliği) Cemiyeti adıyla gizli bir örgüt olarak kurulmuştur. Kendisine İtalyan Karbonarisi (Mason Tedhiş Örgütü)'ni örnek almıştır (Örs,2013: 688-689).

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1989-1913 yılları arasında Türkçülük düşüncesi hâkim olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurulduğu esnada hiçbir ayırım yapmadan Osmanlı bütünlüğünü savunan herkesin cemiyete katılabileceğini savunmaktaydılar. Cemiyetin çoğunluğu Müslümanlardan ve Türk kökenlilerden olmasına özen göstermişlerdir. Bu konu ile ilgili cemiyetin kurucularından Ahmet Rıza Bey cemiyet için “*halis bir Türk ve Müslüman cemiyeti*” demiştir. Cemiyet içerisine belli şartları taşıyan gayrimüslimlerinde girebilmekteydi. Bu da göstermekteydi ki İttihat ve Terakki Cemiyeti önce Türkçülüğe daha sonra İslam düşüncesine sahiptir. Yaygın olarak vatan, hürriyet, anayasa ve devletin birlik ve beraberliği ön plandadır. Türk milliyetçiliğini savunurken aynı zamanda farklı etnik grupları da bünyelerine dâhil ederek Osmanlılık düşüncesi yer almıştır. Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan bütün etnik unsurlar eşit hak, eşit kültür, din ve inanç özgürlüğü, parlamento ve devlet hizmetlerinde eşit temsil hakkı tanımaktadırlar (Semiz,2016: 221-222). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünce dünyasını anlatan Üç Tarz-ı Siyaset olarak adlandırılan Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük düşüncesi ön plandadır. Osmanlı Devleti içindeki bütün etnik grupların birleştirilmesini amaçlayan Osmanlılık düşüncesi hâkimdir. Ortak kimlik ve coğrafya vurgusu ön plandadır. İslamcılık düşüncesi ise Halifelik merkezli olarak şekillenmiştir. İslamcılık siyasetini Orta Doğu ve Hindistan bölgelerinde aktif olarak yürütmüşlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ana merkezinde Türkçülük ön planda seyretmiştir. II. Meşrutiyet ilanında da bu düşünce aktif olmuştur. Mevcut sınırların korunması ve Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmek için Türkçülüğün temel alınması gerektiğini düşünmüşlerdir. Türkçülüğü kozmopolitliğe karşı İslamiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgâhı olarak konumlandırmıştır. Türkçülüğün amacı muasır bir İslam Türklüğüdür (Yücel,2020: 504-509).

2.2.2. Rasim Haşmet Bey'in Kullanmış Olduğu Rumuzlar ve Takma Adları

Yazı hayatına çoğunlukla kendi adını kullanan Rasim Haşmet Bey bazı yazılarında takma adlar ve rumuzlar kullanmıştır. Bunlara bakacak olursak 1909 yılında ilk kullandığı takma adı Râfıza Hasnâ Kadın dergisinde kullanmıştır. *Bahçe* dergisinde ise Hacı Rasim takma adını kullanmıştır. 1911 yılında ise *Bahçe* ve *Füyuzat* dergilerinde R.A. rumuzunu kullanmıştır. Yine aynı yıl *Muhit-i Mesai* dergisinde Refî Nevzat takma adını kullanmıştır. En çok kullandığı takma adı Refî Nevzat'tır. *Yeni*

Felsefe Mecmuasında ise M.T. rumuzunu kullanmıştır (Odabaşı,2012: 147-148, 153-154).

2.2.3. Rasim Haşmet Bey'in Süreli Yayınları

Rasim Haşmet'in çalıştığı yönettiği çok sayıda yazdığı eserler kronolojik olarak şunlardır; *Çocuk Bahçesi*²², *Bahçe*, *Füyuzat*, *Amele Gazetesi*, *Hüsün ve Şiir*, *Zaman*, *İttihat*, *Gençlik*, *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Yeni Asır*, *Konya Osmanlı*, *Tasvir-i Efkar*. Bu yayınlar Rasim Haşmet'in ittihatçı ve Jön Türk kimliğini ortaya koymaktadır. *Amele Gazetesi* istisnadır. Çünkü *Amele Gazetesi* Selanik Sosyalist İşçi Federasyonunun yayın organıdır. *Bahçe*, *Hüsün ve Şiir*, *Zaman*, *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Tasvir-i Efkar* gibi yayınlar da sosyalizmle ilgileri vardır. Sosyalizme karşıt yayınlar değildir. Bu yayınlar Rasim Haşmet'in ideolojik, siyasi, kültürel çevresi ve kimliği konusunda fikir vermektedir. 1905 yılında yazı hayatına *Çocuk Bahçesi* dergisinde başlayan Rasim Haşmet'in en çok yayın yazdığı dergilerden bir tanesi *Çocuk Bahçesi*'dir (Odabaşı,2012: 154-155, 176-177).

1908-1912 yılları arasında Selanik'te yazınsal anlamda en üretken olduğu dönemlerdir. 1908'de *Bahçe* dergisinde çok sayıda yazınsal ürün bırakmıştır. Makale, şiir, mensur şiir, monolog türlerinde kendi imzasıyla 15'e yakın eser bırakmıştır. Kullandığı çeşitli takma adlar ve rumuzlarla 7 adet yazısı daha yer almıştır. Rasim Haşmet Bey'in sol sosyalist içeriklere sahip yazılarının önemli bir kısmı *Bahçe* dergisinde yer almıştır. *Füyuzat* dergisinin üç sayısında da yazılar yazdığı görülmüştür. *Füyuzat* içerisinde makaleleri ve kitap eleştirileri yer almaktadır. Kadın dergisinde ise tek bir şiir yer almıştır. Önemsiz görünse de bu şiir sabataycılık tartışması başlatmıştır. Böyle bir tartışmanın başladığı ilk yayın olmakla beraber Rasim Haşmet'te tartışmayı başlatan ilk kişi olmuştur. *Amele Gazetesinin* ise sorumlu müdürlüğünü yapmıştır. İlk sosyalist yayınlardan birisi olan *Amele Gazetesi* olmakla beraber ilk sosyalist Türk gazeteci de Rasim Haşmet Bey olmaktadır. Günlük çıkan *Zaman* gazetesinde de yazarlık yapmıştır (Odabaşı,2012: 157-160).

1910 yılında Rasim Haşmet'in en çok yazı yazdığı süreli yayın *Hüsün ve Şiirdir*. Bu dergide Rasim Haşmet Bey kendi sosyalizm anlayışını savunmuştur (Odabaşı,2012: 164).

1911 yılında ise *İttihat* gazetesinde de yazılar yazdığı görülmektedir. *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Gençlik*, *Genç Kalemlerde* de Rasim Haşmet'in yazıları çıkmıştır. *Muhit-i*

²² 26 Ocak 1905 yılında yayın hayatına girmiştir. Başlarda çocuk dergisi olsa da zamanla istibdat sansürünün hissedildiği dönemde aydınların kendilerini rahat ifade edebildikleri bir yayın olmuştur (Odabaşı,2012: 156).

Mesai dergisi Rasim Haşmet'i tanımamızı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Burada tek bir makalesi yayınlanmıştır. Bu makale de Yeni Hayatçılara yöneliktir (Odabaşı,2012: 166-168).

Rasim Haşmet Bey Konya'da bulunduğu sıralarda *Osmanlı Gazetesinin* 2 sayısına da yöneticilik yapmıştır. 1917 yılında ise *Tasvir-i Efkar* gazetesinde çalışmıştır (Odabaşı,2012: 174-176). Son şiiri *Donanma* mecmuasında çıkmıştır (Haşim,2013: 90).

Rasim Haşmet Bey'in bir tane de basılmış kitabı bulunmaktadır. *Müntahabat Okuyorum- Birinci Sene* adlı kitap İzmir Sultani, İttihat ve Terakki Mektebi Edebiyat Muallimi Rasim Haşmet Bey imzasını taşımaktadır. Bir antoloji kitabıdır. Pek çok yazara ait şiirler, mensur şiirler ve düzyazı okuma parçalarından oluşmuştur. Öğrencilere okuduğunu anlama, okuma, tahlil etme yetilerini geliştirmek, kelime hazinesini zenginleştirmek için hazırlanmıştır. Kitap içerisinde Mehmet Emin Yurdakul, Ali Ulvi Elöve, İbrahim Alaattin Gövsa, Abdi İsmet Ulukut, Ahmet Cevat Emre, Ali Ekrem Bolayır Tevfik Fikret, Victor Hugo, İsmail Safa, Celal Sahir Erozan ve Yusuf Osman gibi isimlerin edebi eserleri yer almaktadır. Resmi tedrisata girmiş, İttihat ve Terakki Mektepleri ile Selanik Vilayeti Maarif Mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Odabaşı,2012: 178-180).

3. DÜŞÜNÜRLERİN SOSYALİZMLE ETKİLEŞİMLERİ

3.1. Sosyalizm

Sosyalizm Avrupa'da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte sosyal ve ekonomik şartlara bir tepki olarak doğmuştur (Heywood,2007: 117). "Toplumculuk", "sosyal-demokratlık", "demokratik solculuk", "komünistlik", "sosyalistlik" gibi uygulamada farklı biçimde isimlendirilmektedir (İslatine,2009: 77-78). Yeni ve bilinçli olarak bir düzenlemenin, üretim araçlarının özel mülkiyetten çıkarılarak bir bütün olarak üreticiler tarafından geri alınmasını ve sahiplenilmesinin toplumsal olarak örgütlenmesi sosyalizmdir (Şen,2018: 124-125). Daha başka bir anlamda ise sosyalizm üretim araçlarının mülkiyetini toplumsal mülkiyete dayandıran bir toplum düzeni olup insanın insan tarafından sömürülmesini engel olan üretimin bir plan gereği hat safhaya çıkarılmasını hedef alan, toplumun hayat standartlarını arttırarak bölüşümü emeğin verimi ilkesine dayandıran bir ideolojidir (İslatine,2009: 80). Geçici bir siyasal akım, bireyi özgürleştiren, sosyal dayanışmayı, eşitliği savunan bir dünya görüşüdür (Kavukçuoğlu,2009: 116). Sosyalizmi kapitalizmden ayıran üretim araçlarından özel mülkiyetin yerine ortak mülkiyetin, kâr için üretim değil de kullanım için planlı üretimin savunulduğu bir ideolojinin varlığıdır (Huberman,2010: 45). Sosyalizmin temel amacı adil gelir dağılımı beraberinde refahın yaygınlaştırılmasıdır (Turan ve Işık,2007: 30). Kapitalizm aksine sosyalizmin amacı sömürüyü, yoksulluğu, savaşı ortadan kaldırmak ve insanların daha refah ve mutluluk içinde yaşamasıdır. Kişisel çıkar yerine toplum yararının gözetilmesidir. Üretimin planlanması herkese ve her zaman iş imkânlarının varlığı depresyon, işsizlik, güvensizlik yoksulluğun yok edileceğini savunmaktadır. Ülke olanakları toplum yararına olacaktır (Huberman,2010: 57-58).

Neden sosyalizm, kapitalizmden sosyalizme neden geçildi? Bunu anlamak için öncelikle emperyalizmi anlamak gerekmektedir. Emperyalizm yönetmek ve bölmek demektir. Yönetmek için hâkim olmak gerekir. Hâkim olabilmek için ise parçalara ayırmak gerekmektedir. Emperyalizm Antik çağdan beri Roma, Osmanlı, Avusturya-Macaristan emperyal devletlerdendi. Bu devletler askeri güçlerini kullanarak fetihler yapmışlar ve ülkeleri ele geçirip kendi kurallarına göre yönetmişlerdir. Günümüz emperyal devletleri ise hedef ülkeye ekonomik ve kültürel olarak yerleşerek emperyalizmi gerçekleştirmektedirler. İspanyol ve Portekiz sömürgeleri Latin Amerika,

Asya ve Afrika'da koloniler kurarak bölge zenginliklerini Avrupa'ya taşımış ve sermaye birikimine yol açmışlardır. Biriken sermaye ve sermayeye hâkim olan sınıf burjuvadır. Burjuva feodal ekonomik sistemin değişmesini sağlamışlardır. Burjuva sınıfı feodal güçlerin otoritesini, gücünü, ekonomik ve sosyal yapılarında yıkıma neden olmuşlardır. Tarıma dayanan emek sömürüsü yerine sermayenin emek sömürüsüne yönelmişlerdir. Burjuva sınıfının varlığı ulus devletleri de getirmiştir. Ulus devletlerinde burjuva sınıfı egemen güç olmuştur. Burjuva sınıfı aynı zamanda devleti de ele geçirmiş ve mutlakiyetçilik yerine anayasal olanı savunmuş ve temsili demokrasiyi desteklemiştir. Din ve vicdan özgürlüğü ve bireysel özgürlükleri benimsemiştir. Yönetimin müdahale etmediği piyasa kurallarına göre işleyen ekonomik düzen varlığını savunmuşlardır. Bu şekilde oluşan düşünce yapısı sermaye birikimi ve sanayileşmeyi beraberinde getirmiştir. Kapitalizmin ana temasında serbest rekabet, daha fazla kar elde etme düşüncesi ve tekelleşmenin varlığı vardır. Daha çok kar elde etme, ucuz ve daha fazla hammadde kaynaklarına sahip olma ve üretilen mal ve hizmetlerin satılabileceği pazarlara sahip olma düşüncesi oluşmuştur. Bireysel özgürlüğü savunan kapitalistler sermaye arttırmak için çalışan emekçi kesimin sömürülmesine göz yummuşlardır. Emekçi kesimin sömürülmesi tekelci kapitalizmi ve kapitalist devletlerin dünyayı ele geçirme isteği emperyal politikaları ortaya çıkarmıştır (Koçak vd,2015: 237-239).

Emperyalizm olgusu geçmişten günümüze kadar zamanın uygun koşulları altında uyum göstererek varlığını gösteren bir olgudur. Emperyalizm kapitalizmin gelişim süreci içerisindeki bir aşamadır. Burjuvazinin feodaliteye karşı savunduğu insan hakları, vatan sevgisi gibi değerler sanayileşme ve emperyalizmin son gelişim aşamasında yozlaştırılmıştır. Sanayileşme ile birlikte fazlalaşan emekçi sınıfın siyasal, sosyal ve ekonomik haklarının korunmasına yönelik mücadele de sosyalizm adı verilen siyasal akım ortaya çıkmıştır. Sosyalizm liberal piyasa toplumuna eleştiri olarak doğmuş ve kapitalizme ise alternatif bir ekonomik model sunmuştur. Avrupa toplumlarının 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılda yaşanan toplumsal değişimin ürünü olan sosyalizm emekçilerin haklarının elde edilmesi ve korunmasına yönelik mücadeleyi kapsamaktadır. Sosyalizm de temel ilke üretimin devlet elinde olması ve ekonomide devletin etkin olmasıdır. Bu şekilde amaç üretimin topluma eşit olarak düzenlenmesi ve kontrol edilmesidir (Koçak vd,2015: 239).

Sosyalizm olgusu 19. yüzyılda Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından oluşturulan bir olgudur. Ütopik sosyalizmden ayrılması adına Engels tarafından bilimsel sosyalizm terimi kullanılmış Karl Marx ve Friedrich Engels sosyalizm adına bilimsel sosyalizm adını vererek ütopik sosyalizmden ayrılmışlardır (Koçak vd,2015: 240).

Sosyalizmin temeli olan çağdaş maddecilik ekonomik olayların, insan gruplarının sosyal hayatın temelini teşkil ettiğini insanların sosyal, politik ve ahlaki gelişmelerini yönettiğini savunur. İnsanın her alanda gelişip kendini bulmasını; ekonomik, politik ve manevi baskıdan sıyrılmasını sosyalizm kendine amaç edinir. Sosyalizmle din alanları birbirinden ayırır. Aralarında çatışma ya da karşıtlık söz konusu değildir. Sosyalizmin amacı insanı baskılardan ve sınırlamalardan kurtarmaya çalışmaktır. Din ise sonsuzluğu, ölümden önce ve ölümden sonrayı açıklamaktadır. Sosyalizm, doğum ile ölüm arasındaki süreçle ilgilenmektedir. Sosyalistler insanların dini ve felsefi fikirleri ile ilgilenmediği gibi bunu sorma hakları da yoktur. Ünlü Fransız sosyalisti Jaures'in dediği gibi; 'Sosyalizm her ferde inanmak ya da inanmamak, ibadet etmek ya da etmemek hakkını tanır.' Devlet dinle ilgili müdahale de bulunamaz. Dini yaymaya çalışmaz ya da yasaklamaya çalışmaz. Sosyalizm; laik, tarafsız ve dini alanların dışında bulunan bir dünya görüşü ve farklı inanç ve fikirlerin bir arada hayat sürmelerini sağlamayı amaçlamıştır (Moch,1964: 59-63).

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi sosyalist düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülse de sosyalizmin kökenleri Platon'a kadar uzanmaktadır. Platon'un "Devlet" adlı eserinde ideal toplum düzenini ele alırken kolektivist modeli ile siyasal düşüncenin ilk ütopyik sosyalisti sayılmıştır. Platon ve Thomas More haricinde Marks'tan önce birçok ütopyik sosyalistlerin var olduğu bilinmektedir. Robert Owen, Saint Simon, Joseph proudhon, Charles Fourier, Louis Blanc, Simon De Sismondi bunların başında gelmektedir. Ütopyik sosyalistlerin başlıca amaçları iyi bir yaşam düzeni için toplumsal ve iktisadi ilişkilerin toplum yararına yönelik düzenlenmesi ve iş koşullarının değiştirilmesidir. Bilimsel sosyalistler bu sosyalistlerin fikirlerini gerçeklerden uzak ve sağlam bir temeli olmadığı yönünde eleştirmişlerdir (Atalay,2009: 16-17).

Kapitalizmin olumsuz sonuçları ve liberalizmin vaat ettiği koşulların gerçekleşmemesi nedeni ile sosyalist olgu ortaya çıktığını belirtmiştik. Sosyalistler mülkiyet kavramı, ekonomik rekabet koşullar altında emeğin ve sermayenin sürekli istismar edildiği ve herkesin eşit olduğu bir toplum düşünceleri ile kapitalizmden ayrılmaktadır. Kapitalizmde özel mülkiyet kavramı varken sosyalizmde devlet mülkiyeti kavramı geçerli olmaktadır (İslatince,2009: 111). Kapitalizmdeki bireysel özgürlük kavramı sosyalizm de Marx ve Engels bolluğa ulaşabilmek adına kişinin özgürlük hakkından feragat etmesini ön şart olarak ileri sürmüştür. Marx ve Engels'e göre özgürlük kavramı fakirlikten ve maddi sıkıntılardan kurtulmak anlamındadır. Özgürlük sosyal koşullara bağlanmıştır. Sosyalizmde sermaye birikimini

gerçekleştirmek ekonomiyi geliştirmek için merkezîyetçi plana ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu planlamaları gerçekleştiren de işçi sınıfıdır. Sosyalizm içerisinde siyasi demokrasiden söz edilemez. Sosyalizm de halk kendi kendinin efendisi konumundadır. Toplum kendi kaderine hâkim, eşit ve özgür insanların aralarında kuracakları ilişkilerle oluşturulan bir düzenden bahsetmektedir. Özgürlük ise insanların özünden doğan gelişme ve bilinçlenmeyle kazanılan bir değer olarak ifade edilmektedir (İslatince,2009: 114-115, 117).

Thomas More'un eseri "ütopya"da dönemin İngiltere'sini konu edinerek adil ve eşitlikçi bir toplum düzeni tasarlamıştır. "Ütopya" da, insan ihtiyaçları eksiksiz olarak karşılanmakta, ekonomik düzen sağlanmaktadır. Herkesin eşit olduğu ve demokratik bir şekilde yaşaması öngörülmektedir. Thomas More'a göre özel mülkiyet kavramı, toplumsal eşitsizliğin kaynağı olarak görülmektedir. Toplumda özel mülkiyet kaldırılması ile birlikte bütün sorunların ortadan kalkacağına inanılır (Yücedağ,2011: 204-205).Saint Simon, aylaklar ve çalışanlar olarak toplumu iki bölüme ayırmıştır. Aylaklar kesimi, üretmeyenler sınıfını yani aristokrasi ve toprak sahipleri oluştururken; burjuvaziyi ve bankerleri çalışanlar sınıfının başına koymuştur. Sınıfların yanlış konumlandırması sonucu Saint Simon'un önerisi uygulamada karşılık bulamamıştır. Fourier'in ütopyası "Falanster" adını verdiği ortaklıklardır. Bu ortaklıklar belirli bir toprak parçasında kurulacak, üretim ortak yapılacak ve hep birlikte yaşanacaktır. Falansterlerin üyeleri birer işçi değil, hissedar olacaktır ve böylece özel mülkiyet devam edecektir. Fourier'e göre burjuva toplumunda yoksulluk bolluktan doğmuştur. Robert Owen ise, burjuva toplumunun rekabet ve bireysel çıkar üzerine kurulduğunu söyleyerek; bireysel çıkarların karşısına toplumun çıkarını koyar. Ona göre yeni toplum kamu çıkarı temelinde örgütlenmelidir. Owen, burjuva toplumunun özel mülkiyet-din-evlilik kurumuna saldırmayı da göze alır ve böylece toplum dışına itilir (Turan,2012: 186-187).

Bu düşünürler Marks'tan önce ortaya çıkmıştır ve Marks'a göre hayallerin dışına çıkamamış, sosyal gerçekleri görememişlerdir. Kapitalist düzenin yol açtığı gelir eşitsizliğinin, adaletsizliğin, acımasızlığın ve çıkar çatışmalarının bulunduğu sınıfların varlığından dolayı rahatsızdırlar. Kolektif mülkiyet esasına dayalı bir düzene inanırlar ve insanların mükemmelliğine yönelik iyimserlik içindedirler. Bu akımlar pek çok politik öneriler getirmekle beraber yerel deneme dışında uygulama olanağı bulamamışlardır (İslatince,2009: 82-83). Bu düşünürler toplumun içinde bulunduğu durumu anlatıp aynı zamanda yeni önerilerde bulunuyorlardı. Düşünceleri birbirinden farklı olsa da ortak oldukları bir nokta vardı. Bu düşünürler kapitalizmin ortadan

kaldırılmasına yönelik hemfikirdiler. Kapitalist sistem savurgan, adaletsiz ve plansız yapılmıştı. Kapitalizmde çalışmayan bir azınlığın üretim araçlarına sahip olarak konfor ve lüks içinde yaşadıklarını hâlbuki bu hakkın çalışan çoğunluğun elinde olması gerektiğini savunmuşlardır (Huberman,2010: 45-46).

Sosyalistlerin inancına göre insan doğası esnek yapıdadır, sosyal hayat koşullar veya tecrübe ile şekillenmektedir. Sosyalistler gelişimi desteklemektedirler. Sosyalistlere göre insanoglu yeteneklerini toplumdan öğrenir. Liberallere göre birey-toplum ayrımı net bir şekilde ortadayken, sosyalistlerde ise birey toplumun bir parçası olarak görülmektedir. Liberaller ve muhafazakârlar insanların çıkarıcı ve egoist olduklarını savunurlarken, sosyalistler bu tarz bencil, materyalist eğilimlerin doğuştan olmadığını içinde bulunulan toplum tarafından dayatılan davranış şekilleri olduğunu savunurlar. Liberallere ve muhafazakârlara göre insanlar arasındaki rekabet insanların çıkarları için fayda sağlamaktadır. Sosyalistlere göre ise, rekabet bireyleri karşı karşıya getirir. Sonuç olarak saldırganlık ve bencillik ortaya çıkmaktadır. Karşıtlık yerine birbiri ile çalışan bireylerde sevgi, şefkat, yardımseverlik gibi bağların geliştiği görülür. Muhafazakârlık ise hiyerarşik yapıyı öne sürerek sosyal eşitliği reddederler. Sosyalist kesimin savundukları ise sosyal eşitlik, adalet ve dürüstlüktür (Heywood,2007: 119-122).

Sosyalizm kendi içinde bütünlüğü olan bir öğretilerdir. Karl Marx'la birlikte tutarlı iktisat teorisi kurabilmiştir. Toplumsal mülkiyeti benimseyen sosyalizm insanın insanı sömürmesine karşıdır. Üretim ise kar amacı ile değil toplumsal ihtiyaçlar baz alınarak yapılmalıdır. Kişinin özgürleştiği bir ortam sunar, sosyalizmin temelinde de liberalizm temelindeki akılcılık yer almaktadır. Aktif akılcılık. Sosyalizm Alman zihniyetinden doğmuştur. İngiliz sosyalizmi klasik iktisat ile yakın ilişkilidir. İşçi hareketlerinin yoğunluğu ve ileri derecede sanayileşmenin yaşanması etkili olmuştur. Fransa sosyalizmi ise daha romantik bir anlayışa sahiptir. Alman sosyalizmi devlete ve evrimci görüşe üstünlük tanıyan niteliği başlıca özelliğidir (Kazgan,1991: 287-289).

Marksizm iktisat politikası ile bütünlüğü olan bir öğretilerdir. Kurucusu Karl Marx ve Friedrich Engels'tir. Alman olmasına rağmen fikir kaynakları Batı Avrupalıdır. Marksizm üç öğeden oluşmaktadır;

1. Hegel'in diyalektik felsefesi Feuerbach'dan alınan felsefi maddeciliğin tarihi maddeciliğe dönüşmesi, diyalektiğin maddeciliğe dönüşerek tarihi maddeciliğin doğması

2. İktisat sistemi kaynağı İngiliz Klasik İktisat teorisi, Ricardo, Marx'gil iktisat ayrıdır. İktisadi büyüklüklerin evrensel tabii olanlarıyla tarihsel, toplumsal, geçici

olanlarını birbirinden ayırır. Aynı tahlil aletlerinden, çelişkilerinden yararlanarak farklı sonuçlara varır. Karl Marx politik iktisat alanında bilimsel faaliyetin mümkün olduğunu belirtir.

3. İhtilal teorisi ve geleceğin toplum kaynağı Fransız sosyalizmi, hayalci sosyalizm (Kazgan,1991: 293).

3.2. Sosyalizmde İşçi Sınıfı

Sanayi Devrimi'nden önce işçiler hammaddeleri iplik haline getirmesi ve dokuması işlemini evlerinde yapmaktaydılar. İplik olarak örülmediği zaman satılırdı. Dokumacı aileler kırsal alanlarda yaşar ve iyi geçinebilecekleri kadar kazanırlardı. Çünkü iç Pazar kumaş talebinin tek pazarı durumundaydı. Nüfus artışına bağlı iç Pazar da paralel olarak taleple bir artış içindeydi. Evlerin kırsal alanda olması işçiler arasında rekabet çıkmasını engellemekteydi. Böylelikle dokumacı para biriktirip boş zamanlarında ekip biçebileceği toprak parçası kiralayabilmekteydi. Proletar değildi. Köyde bir toprağı ve yerleşik hayatı vardı ve rahatlık içinde yaşayabilmekteydiler (Engels,2013: 44-45).

Friderich Engels;

Nasıl ki gönüllü, üretken etkinlik insanoğlunun tattığı en üstün haz ise zorunlu çalışma da en haşın aşağılayıcı bir cezadır. İnsanın kendi iradesine karşın her gün sabahtan gece vaktine kadar, belli bir şey yapmakla sınırlandırılmasından daha dehşet verici bir şey yoktur (Gürsoy,2013: 27).

İşçi sınıfı ve sosyalizm sanayi devriminin ürünüdür (Gürsoy,2013: 27). Sanayi Devrimi kavramı Marksist literatüründeki ilk kullanımı 1845 yılında yayınlanan Engels'in "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu" kitabında "siyasal devrim Fransa için neyse, felsefi devrim Almanya için neyse, sınai devrimde İngiltere için odur" sözüyle kullanılmıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte kapitalist sistemde güçlenmeler olmuş beraberinde verimsizlik, savurganlık ve adaletsizlikler baş göstermiştir. Bu durum eleştiriye açık hale gelmiştir. 1800'lü yıllardan itibaren İngiltere ve Fransa'dan kapitalizmin hoş olmayan taraflarına yönelik tartışmalar baş göstermiştir. Çeşitli düşünürler tarafından savunulan sosyalizm fikirleri Amerika gibi uzak ülkeler dâhil başka yerlerde de görülmüştür (Huberman,2010: 45). Kapitalist üretimin ihtiyaç duyduğu emek gücü yeni bir toplumsal sınıfın doğmasına sebebiyet vermiştir. Kapitalizmin gelişmesiyle beraber sanayi kentleri ile işçi sınıfının üye sayıları artmış, Batı Avrupa'dan başlayarak diğer coğrafyalara yayılmıştır (Koç,2009/2010: 43-44) sanayileşmeyle birlikte makineleşme hız kazanmış ve işçi ücretlerini düşürmüştür. İşçi

ücretlerinin düşmesiyle yoksulluk baş gösterirken sanayici kesimin hızla zenginleşmesi ile birlikte sosyalist fikirlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır (İslatince,2009: 78).

Küçük çaplı imalat orta sınıfı, büyük çaplı imalat işçi sınıfını oluşturmaktadır. İşçi ise sermayenin parçası olduğundan fabrikalar işçiyi kullanma karşılığında ücretini öder. Engels insanların birbirlerinin kullanabilir metalar gibi gördüklerini belirtmiştir. Herkesin birbirini sömürdüğünü, güçlü olan tarafın zayıfları ezdiğini belirtmiştir. Birkaç güçlü kişi kapitalistler kendileri için her şeyi ele geçirirken zayıf olan çoğunluk belli belirsiz yaşamlarını sürdürmekte olduğunu ifade etmiştir. Her yerde sosyal bir savaş, her yerde yasalara bürünerek karşılıklı yağma olduğundan bahsetmiştir. Yaşamın ve üretimin kontrol aracı olan sermaye toplumsal savaşın silahına dönüşmesiyle tüm olumsuzluk yoksulların üstüne gelmektedir. Kendisine iş bulma umudu erişince bedeniyle ruhunu zar zor bir arada tutan bir ücret de onu beklemekteydi (Engels,2013: 59, 63).

İngiliz işçi sınıfı buhar makinesi ve pamuğu işleyen makinaların keşfiyle ortaya çıkmaktadır. Endüstri İnkılabı sonucu İngiliz proletaryası ortaya çıkmıştır. Proletaryanın tüm yönleri ile incelenebileceği tek yer İngiltere'dir. Engels İngiltere'deki işçi sınıfı için fakirlik ve sefalet servetin ve lüksün tamamlayıcısıdır demiştir. Endüstri işçilerin yoksulluğu sayesinde varlığını sürdürebilmektedir. Serbest görünen işçi sınıfı aslında hâkim sınıf olan burjuvazinin esiri durumundadır ve meta gibi satın alınmaktadır. Fabrika sisteminde proletaryanın hukuksal ve fiili hürriyeti olmayıp patronun kölesi konumundadır. Engels'e göre devletin varlığı burjuvazi emrindedir ve burjuvaziye korumaya yaramaktadır. Engels'e göre işçilerin burjuvaziye karşı isyanı endüstrinin gelişmesinden hemen sonra başlamıştır. Proletarya ya kıtlıkla mücadele edecekti ya da ihtilali seçecekti. Sonuç ihtilaldir (Öztürk,2020: 39-43).

Friedrich Engels'e göre Kapitalist sistemde İngiltere sanayi üretimi için önüne çıkan engelleri ortadan kaldırmıştı. Gümrük tarifeleri, vergi sistemleri altüst olmuştur. İşçi sınıfının geçim imkânlarının kısıtlanmasına, ücretlerin düşük düzeyde tutulmasına yönelmiştir. Diğer ülkeler İngiltere için hammaddenin sağladığı, İngiltere ürünleri için pazarlama alanı konumundaydılar (Marx ve Engels,1966: 74).

3.3. Karl Marx'ın Sosyalizmi

Kral Marx eserlerinde kapitalizmin meta üretimini ve üretim araçlarını incelemiştir. Marx' a göre işçiler kapitalizm karşısında zafere ulaşacaktır. Karl Marx devlet, sınıf, devrim ve insan doğasına yönelik kuramlar geliştirmiştir. Marx'a göre insanlar varlığını devam ettirebilmek için üretim yapmalıdır. Üretim ve üretim tarzları

insanların yaşam biçimlerini de belirlemektedir. Üretici güçleri kullanmaya mecbur olan insanlar doğanın yanı sıra birbirleriyle de ilişki içerisindeyler. Üretim ilişkilerindeki bu olgu sosyalist toplumda üretimin nesnel koşulları altında eşit değerlendirilmektedir (Koçak vd,2015: 240).

Belirli emek araçlarının kullanımı ve yapımı insanın emek sürecinin özelliğidir. Emek süreci doğa da var olan şeylere insanın ihtiyaçlarını gidermek için el koymasdır. Bu durum insan varlığına doğanın dayattığı koşuldur. Bundandır ki insanı ve emeğini bir yanda, doğayı ve malzemeleri diğer yanda sunmamız yeterli olmaktadır (Callinicos,2018: 104).

Karl Marx'ın analizinde “ilkel birikim” sürecindeki gibi doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmaları ile beraber emek güçlerini satmaya zorlandılar. Karl Marx'ın “ metafizik ya da hukuki yanılısama” terimleriyle üretim araçlarına hukuken devletin sahip olması ve devleti hukuken işçilerin denetlemesi olgusuyla karşılaşmaktayız. Karl Marx'ın tanımıyla kapitalistlerin ve işçilerin biçimsel eşitliği gibi sınıfsal sömürü gerçekliğini gizlemektedir. Karl Marx analizinde, “Kapitalizmde üretimin amacı tüketim değil, birikimdir. Üretim için üretimdir. Tek tek sermayelerin birbirleri üzerindeki etkisi, kendilerini sermayeler olarak hareket etmek zorunda kalmalarını doğurur”;

Sosyalist rejimlerin ortaya çıkması geri kalmış ülkelerdeki burjuva-demokratik devrimlerin karşılaştığı zorlukları yansıtmaktadır. 1848 yılında Karl Marx'ın belirttiği gibi “Alman burjuvazisi o kadar ağır bir biçimde ürkekçe yavaş gelişti ki feodalizm ve mutlakiyet ile tehditkâr biçimde karşılaştığı anda proletarya ile de burun buruna geldi (Callinicos,2018: 237-238).

Karl Marx kendi sosyalist düşünce sistemini işçi sınıfına dayandırdığı ve evrensel veya enternasyonal olarak ele aldığı için işçilerin örgütlenmesi konusuna önem vermiştir. Bu çabalar sonucunda I. ve II. Enternasyonal olarak bilinen sosyalist enternasyonaller ortaya çıkmıştır. I. Enternasyonal olarak bilinen Milletler Arası İşçi Federasyonu uzun sürmemiştir. 1889 yılında da II. Enternasyonal kurulmuştur. Görüş ayrılıklarına sahip her çeşit sosyalizm içinde barındırmıştır. Bu görüş ayrılıkları sebebi ile sosyalist ülkelerin birbirlerini itham ettikleri Revizyonizm²³ göze çarpmaktadır. Revizyonizm önderliğini Alman sosyalist Bernstein yapmıştır. Karl Marx'a göre endüstrinin gelişmesi işçi kitlelerini sefaletle sürükleyecektir. İşçi kitleleri artacak

²³ Marksist tartışma içinde revizyonizm komünist dünya içindeki bölünme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarih yazımı tartışması içinde düşünülebilir. Bernstein tartışmasında Karl Marx'ın ileride sınıfların kutuplaşacağını bu sebeple ortaya atılan görüşlerin revize edilmesi anlamında vurgulanmasıdır. Bölünme olarak süreç ele alınırsa revizyonizm ihanetle eş değer olarak görülmektedir. Revizyonizm, bir dönem bir olay yorumlanmasında yenilenme, egemen olan bakış açısını tartışma gibi yaklaşımlar olarak ifade edilmektedir (Tzampaz,2020: 102-103).

beraberinde monopollerin sayısını azaltacaktır. Genişleyen proletarya sermayedarları devirip üretim araçlarına sahip olacaklardır. Endüstri büyümesi monopole yol açacaktır. Sermaye ise sayılı ellerde toplanacaktır. 1890’larda endüstri büyüyünce sermaye yapısı da değişti. Klasik dönemde gelişen endüstri büyümesi sonucu sermaye belli kişilerde toplanmıştır. Yalnız 1890’lardaki endüstri büyümesi sonucu geniş sermayelerin varlığı anonim şirketleri ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise sermaye sahipliğini bölmüştür (Armaoğlu,2007: 14-17).

Karl Marx’a göre serbest ticaret modern kapitalist üretimin doğal koşuludur. Buharın, elektriğin, makinelerin üretim güçleri serbest ticaret altında gelişebilir. Bu gelişmeyle beraber toplum kapitalistler ve ücretli-işçiler olarak bölünür. Bir yanda zenginlik bir yanda yoksulluk. Sanayinin artan yoğun üretimini tüketemeyen pazarla, refahın sürekli tekrar etmesi, bolluk, kriz, panik, kronik depresyon ve ticaretin canlanma döngüsü sonucu tekrarlanan fazla üretim ve krizin habercisi tek çözüm toplumsal bir devrimin olmasıdır. Amaç üretim güçlerini köhnemiş düzenden ücretli çalışan işçileri kölelikten kurtarmaktır (Marx ve Engels,2014: 12).

Karl Marks, birçok konuda fikirler üretmiştir. Fakat söylediği sözlerin hiçbiri “Din, halkın afyonudur.” sözü kadar duyulmamıştır. Marks’a düşman olanlar bu söz üzerinden Marks’ı düşünceleri ile birlikte dinsiz ilan etmişlerdir. Sosyalizme karşı kullanılan hiçbir ideolojik silah bu söz kadar etkili olamamıştır. Sosyalizme verilen en fazla zarar sözde Marks’ın dostları tarafından verilmiştir. Dine karşı mücadeleyi sosyalizme karşı mücadele olarak gören ve bu söylemi programlarına yerleştirenler, devletin resmi politikası haline getirerek sosyalizme en büyük zararı vermişlerdir. Marks bu sözü söylerken Hegel’in öğrencisiydi. Hegel’e ait düşüncelerin fikirlerin savunucusuydu. O dönemde Avrupa’da Katolik dininin hâkimiyeti her alanda etkiliydi. Kilise ile hükümdarlar arasında kutsal ittifak vardı ve bu tutum baskı, sömürü, özgürlük ve adalet yerine halkın susturulmasını ön gören bir anlayıştı. İşte Marks’ın asıl karşı olduğu bu dini inançtır (Işıklı,2001: 231-232).

3.4. Sosyalizmden Komünizme

Karl Marks, 1848’de “Komünist Manifestosu” nu, 1859’da “Ekonomi Politiğin Eleştirilmesi” ni, 1861’de başyapıtı sayılan “Kapital”in birinci cildini yayınlamıştır. İkinci ve üçüncü ciltleri Marks’ın ölümünden sonra yakın arkadaşı Engels tarafından 1885 ve 1894’te yayınlanmıştır. Eserinde İngiltere’de ortaya çıktığı biçimde kapitalist düzeni incelemiş ve onun özelliklerini açıklamıştır (Moch,1964: 28). Marks ve Engels tarafından geliştirilen ideoloji, tüm insanların emeklerinin ürünlerinden özgürce

yararlanmalarını ve toplumu proletarya ve burjuvazi olmak üzere iki kutba ayıran kapitalist sistemin insanları bu haklardan mahrum ettiğini savunurlar. Kapitalizm sınıf mücadelelerinin temelini oluşturur ve proletaryanın yükselişe geçmesiyle sosyalizmin kurulacağına inanılır (Atalay,2009: 18). Ütopik sosyalistlerin sosyalizm anlayışı, adaletsizlik karşısında insanca bir duyguyu hâkimdi. Marks ve Engels'in sosyalizmi ise, insanın tarihi, ekonomik ve toplumsal gelişiminin incelenmesi üzerine kurulmuştu. Marks'ın ütopik sosyalistlerden farkı geleceğe değil içinde bulunduğu zamanın ekonomik kurumlarını incelemesidir. Marks kapitalist düzeni anlamaya çalışmıştır. O, kapitalist üretimin rasyonel ve eleştirel bakış açısıyla detaylı analizini yapan ilk büyük toplumcu düşünürdür. En önemli eseri olan "Kapital" de ütopik sosyalistlerin tersine sosyalizmi hayalcilikten arındırarak gerçek bir zemine oturtmuştur (Huberman,2010: 47-48). Liberalizmin neden olduğu "Sosyal adaletsizliğin" giderilmesi için insanların iyi niyetlerine ve adalet düşüncelerine seslenilerek toplum bir bütün olarak göz önüne alınmıştır. Marks kendinden önce ortaya atılmış sosyal adaleti ve toplumu bir bütün olarak ele alan düşünürlere "İdealist" veya "Ütopik Sosyalizm" adını vermiş olup kendi düşüncelerine "Bilimsel Sosyalizm" adını vermiştir (İslatince,2009: 95-96). Marks'ın manifestosunda, o "ütopycı" sosyalizmi büyük ölçüde "gerici" sayarak reddetme eğilimi çok daha güçlüydü. Otuz yıl sonra Engels'in kullandığı dil çok daha ılımlıdır, "ütopik" sosyalizmin başta gelen temsilcilerine görülen muamele daha anlayışlıdır ve kendi zamanında kendine özgü bir yenilikçilik, akılcılık taşıdığına ilişkin ifadeler yer alacaktır (Ahmad,2013: 327-328).

Marks, Komünist Manifestosu'nda işçi sınıfının bir vatanın olmadığı belirtilerek bütün dünyanın işçilerinin bir araya gelerek birleşmesi çağrısı yapmaktadır (Kavukçuoğlu,2009: 140). İçinde buldukları yaşam koşulları, işçileri bir araya getirerek ortak çıkarlar için mücadele vermeye itecektir (Huberman,2010: 51).

Proletarya, Antik Roma'da kalabalık alt sınıfı tanımlamak için kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ücretli işçi yığınını, Marks'a göre ise bir ücret karşılığında emek gücünü satarak yaşayanların sermayenin sömürüsüne maruz kalanların sınıfıdır. Marks ve Engels, proletaryaya kapitalizmi toplumsal bir devrimle yıkmayı ve yerine sınıfsız bir toplum kurma görevini verirler (Dumenil vd.,2012: 130-131). Proletarya diktatörlüğü olarak adlandırılan bu dönemde toplumu sınıflara bölen şartlara son vererek, sınıf egemenliğinin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Sosyalizmin buradaki amacı bir sınıf egemenliği yerine başka bir sınıf egemenliği getirmek değildir. Amacı, sömürüye son vererek sınıfsız bir toplum oluşturmaktır (Huberman,2010: 51).

Marks'a göre, işçi sınıfının devriminin İngiltere'de gerçekleşeceğini düşünmüş fakat devrim 1917 yılında işçilerin azınlıkta olduğu Sovyet Rusya'da gerçekleşmiştir²⁴ (Kavukçuoğlu,2009: 122). İlk sosyalist devrimin kapitalist bir ülkeden ziyade az gelişmiş bir ülkede zafere ulaşmış olması, tarihin daha sonraki devresinde hiç şüphesiz izlerini bırakacaktır (Garaudy,1970: 75). Lenin, Rusya'nın koşullarını çözümleyerek ülkenin kapitalizme çoktan girmiş olduğunu ve Rus toplumunun bir burjuva toplumuna dönüştüğünü belirtmiş olup aynı zamanda Rusya işçi sınıfına düşen görevin bağımsız bir örgütlenmeye giderek toplumun diğer ezilen kesimlerine öncülük etmek ve sadece Çarlık Rejimi ile değil aynı zamanda burjuvaziyle de mücadele etmek olduğunu vurgulamıştır. Lenin'e göre Rusya'daki sorun kapitalizmin gelişip gelişmeyeceği değildi. Çünkü ülke zaten çoktan kapitalist yola girmişti. Önemli olan Rusya'da devrim mücadelesine öncülük edebilecek olan bir işçi sınıfı ortaya çıkarmaktı (Özalp,2013: 382-386).

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, sanayileşememiş Çarlık Rusya'sında halk hareketi sonucu "Sosyalist Rejim" dünyadaki ilk uygulamasını yapmıştır. Savaşın vermiş olduğu fırsatı değerlendiren Lenin, Rusya halkının toprağa karşı duyduğu özlemi de kullanarak 1917 Ekim Devrimi'ni gerçekleştirdi. Amacı Rusya'yı ve bütün dünyayı Marksçı sosyalizm yoluyla savaştan, kıskançlıktan, adaletsizlikten ve istismardan kurtarmaktı. Fakat içerde ve dışarda bu yolda ilerlemeyen, düşmanca tavır takınan insanlar vardı (İslatince,2009: 177,182). Herkese iş garantisinin sağlanması ve ücretlerde homojenliğin olması işçilerin daha fazla performans göstermemelerine sebep olmuş ve Sovyetler Birliği'nde iş gücünde verimlilik düşmüştür. Aşırı istihdamın bulunması ve iş yerinde herkesin aynı anda çalışamayacağından dolayı bir kısmının sadece maaş dönemi bulunmasına neden olmuştur (Turan ve Işık,2007: 32).

Sosyalizm ile komünizm üretim araçlarının mülkiyetinin kamuya ait olunması durumunda merkezi planlamaya dayanan benzer sistemlerdir. Sosyalizm, doğrudan kapitalizmden doğup gelişir fakat komünizm daha ileri bir gelişme dolayısıyla sosyalizmin daha yüksek bir aşamasıdır. Sosyalizmde herkes yeteneğine göre yaptığı işin karşılığı kadar anlayışı hâkimken; Komünizmde herkes yeteneğine göre ihtiyacı kadar anlayışı hâkimdir. Sosyalizm kapitalizmden komünizme geçişte zorunlu bir aşamadır. Sosyalistlere göre devletin niteliğinde bir değişiklik yapılmadan

²⁴Parvus işçi sınıfı devrimi ile ilgili şunları söylemiştir;

Rusya'da devrimi işçiler tamamlayabilir. Geçici devrimci hükümet işçi demokrasisinin hükümeti olacaktır. Rus proletaryasının devrimci hareketin başında sosyal-demokrasi olması durumunda hükümet sosyal- demokratik olacaktır. Sosyal devrim demokrasi devrimci inisiyatifinde olup proletaryadan uzaklaşırsa önemsiz bir cemaat olacaktır (Scharlau ve Zeman,2007: 109).

kapitalizmden sosyalizme geçilebileceğine inanılır. Komünistler ise, şartlar olgunlaştığında devletin yapısında kalıcı bir değişiklik yapmaları gerektiğine inanırlar (Huberman,2010: 70-71).

Sosyalizm, Marksizm, komünizm ve sosyal demokrasi gibi kavramlar genelde aynı anlamı taşıyan siyasi terimler olarak nitelenir (Tekin,2002: 178). Komünist terim, diğerlerine göre daha radikal açılımlara kaynaklık eder. Bunları birbirinden ayırt eden prensipler temelde değil daha ileriki aşamalarda farklılaşmalarıdır (Schumpeter,2012: 201). Sosyalist sistem, Marksist kuram çerçevesinde devletin üç aşamalı gelişimini savunur. İlk aşamada kapitalist sistemin yol açtığı eşitsizlikler sonucu oluşan sınıf farklılıkları, adaletsizlikler, yoksulluk ve işsizliğin yol açtığı kargaşa ortamının yok edilmesi hedef alınır. Bu aşamada proletarya siyasi iktidara sahip bir konumdadır. Bu aşamaya işçi devleti de denilmektedir. Nitekim Sovyet anayasasının ilk maddesi ‘SSCB, işçi ve köylülerin sosyalist devletidir.’ şeklinde tanımlanmıştır. Bu süreçte devlet toplumsal mülkiyeti gerçekleştirmek için üretim araçlarını devletleştirir ve özel mülkiyeti kaldırmaya yönelik işlevler üstlenecektir. İkinci aşamada sınıfsız toplum yaratılarak, emeğin toplumsallaştığı “herkese emeğine göre” ilkesi benimsenecektir. Üçüncü aşamada artık devlet müdahalesi ortadan kaldırılır ve komünizm kurularak “herkese ihtiyacı kadar” ilkesi benimsenir (Turan ve Işık,2007: 27). Sosyalizm kapitalizmin çöküşü ile sınıfsal ayrımların ve devletin yok olacağı komünist aşamasında bir köprü görevi görür. Kapitalizmin hemen yerini alan sosyalizm içinde bulunduğu toplumun izlerini taşıyacaktır. Yeni egemen sınıf olan proletarya diktatörlüğü ve sonrasında komünist toplum aşaması gerçekleşecektir (Atalay,2009: 18-19).

3.5. Osmanlı Devleti’nde Sosyalist İktisat Düşüncesi

Osmanlı sosyalizmi Osmanlı bünyesindeki çeşitli etnik azınlıklardan kaynaklanan birbirleriyle bütünleşmemiş çeşitli örgütlerin karmaşık görüntüsü olarak tanımlanır. Osmanlı sosyalizmi ithal mal olarak nitelenebilir. Örgütlerin yayınların genel olarak Alman, Fransız, Anglosakson ve Rus klasiklerinden (Marx, Kautsky, Jaures vb.) alıntılarla doludur (Haupt ve Dumont,2013: 25-26).

Osmanlıda sosyalizm gerçek dönem 1908 yılındaki devrimden sonra başlar. Makedonyalı sosyalistlerin etkinlikleri ülke içinde yayılmakta ve 1909 yılında Selanik, Üsküp, İstanbul, Edirne’de faaliyet gösteren örgütler bulunmaktadır. Denizcilik ve sanayi faaliyetleri aktif olan Selanik’te hareketin en önemlisi gerçekleşir. İşçilerin manevi ve fikri durumlarını ilerletmek için bir grup aydın tarafından kurulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu işçi sınıfının çıkarlarını yasal ve ekonomik yollardan

korumakla yükümlü bir siyasal haline dönüşür (Haupt ve Dumont,2013: 15,16). Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu halk tabanına sahip enternasyonal tarafından muhatap olarak görülen bir örgüttür (Haupt ve Dumont,2013: 9).

Selanik Sırbistan ve Bosna tren yolları aracılığıyla Avrupa'nın başlıca merkezlerine bağlanan demiryollarının düğüm noktasındadır. Osmanlıların toplam dış ticaretinin yaklaşık 1/7 sini sağlamaktaydı. İhracatta çeşitli tahıllar, madenler, tütün, pamuk, afyon, deri, ipek; ithalatta ise mamul maddelerden, dokumalardan oluşmaktaydı. Bu ticari hareketlilik sonucu Selanik'te sanayinin gelişmesi hız kazandı. Şehir içinde iki iplik imalathanesi, un fabrikası, çok sayıda halı ve kundura imalathaneleri ve bol sayıda tütün işleme atölyeleri bulunmaktaydı. Bu sanayi tesisleri 20 bine yakın işçiye iş olanağı sunmaktaydı. Enflasyonist ortam da bazı sektörlerde fiyatlar hızla yükselirken emekçi kesim sömürülmekteydi. Satın alma gücündeki azalma meydana gelirken iş yapma süresi uzamaktaydı. Bu süreçte Selanik işçileri mücadele içine girmişlerdir. Sendikal gruplar oluşturup yer yer grevler patlak vermeye başlamıştır. 1904 yılında tekel görevlileri ve kunduracılar grevi, 1905'te dokuma işçilerinin grevleri, 1906'da Alatini tuğla fabrikası işçilerinin grevleri görülmüştür (Haupt ve Dumont,2013: 28-29).

1908-1913 yılları işçi ve sosyalist hareketlerinin ilk canlılık dönemleridir (Güzel, 1985: 821-822). Osmanlı Devleti'nde sosyalizm için Arapça kökenli İştirak kelimesi kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti içerisinde bulunan gayrimüslim halk sosyalizmin ideolojik yönünden çok ihtilalci yönünü keşfetmişlerdir. Balkanlar ve diğer Osmanlı coğrafyası içinde yer alan gayrimüslim halk içinden ayrıcalıklı sosyalist komiteler ortaya çıkmıştır (Cesur,2017: 867, 870-871).

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde sosyalizm ilk olarak gayrimüslimler (Ermeni, Bulgar, Makedon, Rum) arasında ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti içerisinde sosyalizm için dönüm noktası 1908 Jön Türk Devrimi'nde olmuştur. Devrimden sonra Osmanlı'lar arasında sosyalist akım kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde Türk sosyalizmi İştirakçi Hilmi(Sosyalist Hilmi-Hüseyin Hilmi) çevresinin 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkasıyla başlatılır (Odabaşı,2012: 268). Osmanlı Sosyalist Fırkası ilk sosyalist eğilimli örgüttür. İstanbul'da işçi örgütlenmesi sonucu 8 Eylül 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Programında işçilere yönelik ilkeler yer almıştır. Tramvay deniz ulaşımı ve Anadolu-Bağdat demiryolu işçileri arasında çalışmalar yapmış ve ekonomik amaçlı sendikalar kurulması için çağrılarda bulunmuştur. Dergi çıkararak sosyalizm düşüncesinin yayılmasında etkili olmuştur. Fransız sosyalizminden etkilenmiş ve II. Enternasyonel'e üyelik isteğinde bulunmuştur.

1910-1913 yılları arasında etkilidir (Güzel,1985: 821-823). 1908 yılındaki devrimde yaşanan işçi grevleri sosyalist hareketin Osmanlı Devleti içindeki gelişimi için elverişli bir ortam hazırlamıştır (Odabaşı,2015: 312). 1908 yılındaki devrimden sonra Selanik'te Türk sosyalistler içinde Mustafa Nermi Bey, Ali Canip (Yöntem), Enis Avni (Aka Gündüz), Rasim Haşmet Bey bulunmaktadır (Odabaşı,2012: 271-272). Osmanlı Devleti'nde Sosyalizm İştirak Dergisi çevresindeki entelektüel birikimle ele alınabilir. Osmanlı'daki sosyalizm proletarya ile burjuva arasında devam eden sınıf kavgasıdır. Burjuva sermayesini sürekli artırırken işçi sınıfı durumu ise kötüleşmektedir. Bu durum göz önüne alındığında ezilen işçi sınıfı için, sendika gibi kurumlar örgütlenerek sermaye sınıflarına karşı bilinç ve güç düzeyine sahip olacaklardır. Mülkiyet ve sınıf kavgalarındaki sorunun çözümü sosyalizmdir. Emeği ile üretime ortak olan işçilere, sermaye sahipleri emeklerinin karşılığı olarak karın tokluğuna denk gelecek bir ücret vermektedirler. Aynı zamanda işçilere zulüm niteliğinde davranışlarda bulunmaktadır. Sosyalizmde öngörülen ekonomik düzen kişisel sermaye yerine müşterek bir sermaye içermesidir. Sosyalizm ile üretim arasındaki ortak maliyet, uluslararası alanda planlanan birlikteliktir (Tekin,2002: 176-181). Osmanlı Devleti'nin ilk sosyalist partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkasının temel faaliyeti basınla sınırlı kalmıştır. Bu partinin temel amaçları sosyalist düşüncenin tanıtılması, işçi sınıfının sorunlarının anlatılması, işçilere haklarını kazanmaları için örgütlenme bilinci aşılmasıdır. Osmanlı Sosyalist Fırkasının programında parasız eğitim, sekiz saatlik iş günü, vergi reformu, milletleştirme ve barışçılıkla ilgili maddeler yer almaktadır. Mete Tuncay bu maddeleri Solcu bir anlayışa yakın sayılabileceğini belirtmiştir. Mete Tuncay'a göre program Sosyalist toplumsal dönüm içeren bir program yerine daha çok Sol/Sosyalist bir bakış açısı ile yazılan talepler niteliğindedir (Temür,2017: 233,255).

İktidarı tam olarak eline alan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 yılına kadar sosyalist hareket, işçi hareketi ve 1908 hürriyetin ilanının oluşturduğu özgür ortamdan faydalanmaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet hükümetlerinin baskıcı olan yönetimlerine, yasak ve sınırlamalara karşı grevler, işçi sınıfının siyasal ve sendikal örgütlenmesi, 1908'den sonra sosyalist eğilimli gazeteler, dergiler görülmüştür. Bu faaliyetler İstanbul, Selanik, İzmir gibi kentlerde etkili olmuştur. İşçiler sosyalist nitelikli sendikalar aracılığıyla toplanmışlardır. İşçi örgütlenmeleri sosyalizmle birliktelik içinde olurken iktidar ve işverenler ise sosyalist sendikalara karşı esnaf, işçi dernekleri, işçi yardımlaşma sandıkları kurdukmaktaydı (Güzel,1985: 823-824).

1908 yılında gerçekleşen devrimden sonra Selanik merkez olarak Rumeli'de sol rüzgârları esmektedir. Sosyalizm ve komünizm kavramları ittihatçıların tartışma konusu

olmuştur. Devlet Sosyalizmi kabul edilmesi savunulmuştur. İttihatçılar kısa süre içerisinde sosyalizmi etkin düşünce akımı olarak benimsemişlerdir. Sosyalizm gençler arasında en büyük toplumsal sistem olarak kabul edilmiştir. Hürriyetin ilanından sonra Bulgaristan'dan Selanik'e gelen Yahudi sosyalist olarak bilinen Avram Benaroya²⁵,nın ve arkadaşlarının birlikte kurduğu Selanik Sosyalist Amele Heyet-i Müttehidesi (Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, SİF) adını alacak olan Selanik Amele Cemiyeti Osmanlı Devleti içinde kurulan ilk önemli sol örgüttür. SİF üyelerinin önemli bir kısmı Yahudilerden oluşmuştur. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonunu diğer sosyalist gruplarından ayıran yönü ise içinde işçi sınıfının bir bölünmesine neden olacak etnik ve dinsel farklılaşmaları dışlayarak federalist ilkelere göre örgütlenmesidir. Diğer bir yönü ise Selanik'in işçi sınıfının bir bölümüyle kurduğu bağ ile kitlesel bir tabana sahip olması yönüyle Osmanlı Devleti içinde Osmanlıcı bütünleştirici bir model öngörmesidir. Rasim Haşmet Bey'in federasyon içinde Rum ve Türk grubu kurma çabaları sonuçsuz kalmıştır (Odabaşı,2012: 302, 312-313).

Osmanlı Devleti'nde Selanik'te ortaya çıkan sosyalist akım sadece gayrimüslimlere atfedilemez. Selanik'teki sosyalizm esintileri Türkleri de etkilemiş ve Türklerden oluşan küçük bir sosyalist çevre ortaya çıkmıştır. Sosyalist Türklerin oluşturduğu bu çevre 1911-1912 yıllarında Selanik'te baş gösteren Halkçı-Türkçülük hareketi içinde dönüşüm geçirmiştir. Selanik'te görülen bu akımlar ittihatçıdır (Odabaşı,2012: 271).

Osmanlı Türk sosyalistleri ile Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu arasında yakınlaşmalar olmuştur. Osmanlı Devleti içindeki Türk sosyalistlerden olan Rasim Haşmet, Enis Avni, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin federasyon içine girmiştir. Benaroya ve Vlahov ile birlikte çalışmalar meydana getirmiştir (Odabaşı,2012: 278).

Osmanlı Devleti'nde halk Abdülhamit döneminde zorba yönetime maruz kalmıştır. Sürekli tehdit ve baskı altında yaşayan halk sefalet, yolların ve kırsal alanların güvensizliği nedeniyle şehirlere göç etmeye zorlanmıştır. Kamu mal ve mülklerin kötü yönetimi ekonomideki gelişmeyi engellemiştir. Bu baskı ortamında federasyon işçilerle ilgili grev ve sendikalara karşı olan yasanın oylanması için işçi sınıfı irade ve varlığının göstermesine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Aynı zaman da belediye seçimlerinde işçilere de oy hakkı tanınması için faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Halka açık örgüt içinde ve örgüt dışında konferanslar, tartışmalı toplantılar, sendikacılık ve sosyalizm

²⁵ Devlet içinde sosyalist fikirlerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde kilit rol oynamaktadır. Selanik'te sosyalistliği yoktan var eden kişidir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bulgaristan'dan Selanik'e gelmiştir. Osmanlı vatandaşı değildir. İşçi hareketlerinin ve sendikalaşmanın ivme kazanmasında önemli rolü vardır. Selanik'teki nüfusun büyük çoğunluğu Yahudi'dir. Yahudi olan Benaroya geniş bir hareket ve etki alanına sahip sosyalist fikirleri yayma ve işçileri bilinçlendirme noktasında oldukça mesafe kat etmiştir (Polat,2004: 225-226).

üzerine dersler düzenlenip işçinin bilinçlenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Haupt ve Dumont,2013: 54,58).

3.6. Parvus Efendi'nin Sosyalizm Görüşleri

Parvus Efendi üniversite için daha önce gördüğü daha özgürlükçü bir ortam olan İsviçre'nin Basel şehrine gitmeyi tercih etmiştir. Basel'de üniversite yılları içerisinde sosyalist literatürü ayrıntılı olarak inceleme imkânı bulmuş ve kuşkularına kesin cevaplar alabilmiştir. Aynı zamanda Parvus Efendi Kazakların Haidamaki'lerine²⁶ hayranlık duymuş ve Karl Marx'ın etkisi ile bilimsel sosyalistliğe dönmüştür. Basel'deki hayatı Parvus Efendi için bir yeniden doğuş olmuştur (Scharlau ve Zeman,2007: 29-31).

Karl Marx'ın öldüğü yıl 1883 yılında Georgi Plehanov, Pavel Akselrod, Vera Zasuliç ve Leo Deutsch'un başında bulunduğu Emeğin Kurtuluşu Grubu'na üye oldu. İlerde Rus sosyalist partilerinin üreme hücreleri olacaktır. Bu grubun inanışları Plehanov tarafından belirlenen şu görüşlere sahipti. Çarlığın tarım reformuyla iyileştirileceğine inanmıyordu. Rusya'da devrime giden yolun sanayileşme ve kapitalizm üzerinden geçeceğine inanmaktaydılar. Köylülük değil sermaye tarafından yaratılan proletarya (Karl Marx'tan sonraki anlamı işçi sınıfı)'nın devrime götüreceği görüşü hâkimdi. İşçilerin kendi kurtuluşunu kendilerinin sağlayacağı belirtilmekteydi. Köylüler proletaryanın inisiyatifiyle kurtulacaktır. Parvus Efendi bu düşünceleri akla yakın buldu. Yalnız düşünceler içinde köylülüğe yer verilmemesi Parvus Efendi'yi rahatsız etmiştir. Bu durum için Parvus Efendi şunları söylemekteydi; "Rusya ile ilgili Plehanov'cu programın köylülüğe yer vermemesi beni huzursuz etmiştir. Rusya köylü ülkesidir. İşçiler nasıl iktidara kendileri gelecek? Sosyalizm ekonomik devrimi nasıl gerçekleşecektir (Scharlau ve Zeman,2007: 25-26)"

İsviçre'deki Basel üniversitesinde kendini bulan Parvus Efendi Karl Marx'ın etkisinde kalarak bilimsel sosyalistliğe yönelmişti. Karl Marx sayesinde net ve kapsamlı bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Parvus Efendi'nin artık yeni vatani Alman Sosyal Demokrasisi'dir (Scharlau ve Zeman,2007: 31,35).

Rusya'dan İsviçre'ye geçtiği sırada Parvus Efendi öncelikleri anavatanı değildi. Bu durumu şu cümlelerle anlatmaktadır;

1887 yılında yeniden yurt dışına çıktığımda işçi hareketi, kapitalist dünya düzeninin politik gelişimi ve Batı Avrupa'nın politik tarihini detaylıca araştırmaya karar verdim. Bilimsel

²⁶ Parvus'un hayran olduğu "Haidamaki" 18. yüzyılda köylü, burjuva ve Kazakların yaşadığı Dinyeper bölgesinde o dönem içindeki sosyal ve siyasi rejime karşı yapılan ayaklanmalardır (Deniz, 2011: 36).

çalışmalarım Rusya’da parlamentarizm için yaptığım mücadeleyi geri plana atarak Avrupa sosyalizmin görevlerini öne çıkarmama sebep oldu. Bir sosyalist olarak Avrupa proletaryasının mücadelesini seyretmekle yetinemedim kendimde hareketin içine çekilmiştim. Artık Alman Sosyal Demokrasisi benim vatanım olmuştur. Sosyal demokrasinin dışına çıkmak benim için olanaksızdır (Scharlau ve Zeman, 2007: 35).

Parvus Efendi’ye göre işçi kitleleri canlılıklarını kaybetmektedir. Sosyalizm de aydınlar için işçi sınıfı da dâhil bütün dünyayı kurban etmektedir. Rus aydın kitlesi için sosyalizmin kendisi devrim için bir araç niteliği taşımaktadır. Parvus Efendi’ye göre Rus aydınlarının işçi hareketiyle hiçbir bağlarının olmamasından dolayı suçlayıcı bulmaktadır. Batı Avrupa işçi partilerinin saflarından birine katılacak hem sosyalizme hizmet etmeyi amaçlarken hem de geçimini sağlayacaktır. Batı Avrupa’daki devrimci mücadele ile Rusya’daki devrimci mücadele birbirinden farklıdır. Rusya’daki devrim ülkeye burjuva özgürlükler ve halk tarafından seçilmiş bir parlamento verecek olan bir anayasanın varlığını hedeflerken Avrupa bu gelişimini çoktan tamamlamıştır. Batıdaki işçiler sosyalist hedefler için kapitalizmi yıkararak sosyalist bir ekonomik düzen için mücadelesini vermektedirler. Bu mücadele Almanya’da zirveye ulaşmıştır. Parvus Efendi bu sebeple bütün ülkelerdeki proletaryayı kurtaracak olan dünya devriminin Almanya’da karara bağlanması gerektiğine inanmaktaydı. Batı Avrupa’daki işçi partilerinde çok sayıda sosyalistlerle tanışıp arkadaş olan Parvus Efendi kimi zaman onlarla çelişkiye düşerken kimi zaman aynı savı savunmuşlardır. Rosa Luxemburg, Julian Marhelevski, Karl Radek, Charles Rappoport, Angelica Balabanoff, bu sosyalistlerden hiçbiri kendini Parvus Efendi kadar parti içerisine vermemiştir (Scharlau ve Zeman,2007: 33-35).

Parvus Efendi’ye göre oy kullanmak ve hareketsiz kalmak sosyalist sınıf mücadelesine uygun değildir. Sosyal devrimci mücadelenin amacı kapitalist toplumda köylüleri, köylü gibi değil, özel mülkiyet ve üretici konumundayken de değil yalnızca vergi verenler olarak görülürse korunabilir (Scharlau ve Zeman,2007: 46,51).

Parvus Efendi emperyalizmin Marksist açıklamasını yapmaya çalışmıştır. Marksist teorisyenler içinde Rosa Luxemburg’un yanında yer almaktaydı (Mardin,1985: 631).

Parvus Efendi proletaryanın gerçek özgürlüğe sahip olduğunu belirtir. Bu özgürlüğü elde edebilecek olan kesim yine proletaryanın kendisidir. Engels Rusya’nın güçsüzleşmesinin yıllar içinde Avrupa’da barışın güvencesinde olacağını belirtirken, Plahanov ise açlığın Rusya’da işçi hareketinin hızla yükselişi ekonominin özsözü olduğunu söylemiştir. Fakat Parvus Efendi daha ileriye düşünerek Rusya kapitalist anlamda on on beş yıl içinde gelişen bir ülke olacaktır. Avrupa, Amerika ve Rusya

cephelerinin arasında kalacak ve iki ülke dünya pazarındaki hegemonyasını tartışılır kılacaktır. Sonucunda ortaya çıkacak olan ekonomik rekabet savaşında Almanya'nın tahıl fiyatlarının yükselmesi olarak yansiyacaktır. Avrupa proletaryası daha şiddetli ücret mücadelesine hazır olmalıdır (Scharlau ve Zeman,2007: 40-41).

Engels hükümet darbesi ve politik kitlesel grev için modern silahlarla donatılmış orduya karşı barikatlarla savaşılmayacağını fakat devletin iktidar araçlarına karşı savunmasız olmadığını belirtmektedir. Hükümet darbesine karşı döneme uygun mücadele aracı proleter kitle eylemidir. Parvus Efendi politik bilince sahip proletaryanın politik grev riskini göze alabileceğini belirtmiştir. Parvus Efendi'nin tasarladığı grev savunma amaçlı, devletin işleyişi, ulaşım, haberleşme alanlarını felce uğratarak durdurmak için idare ve kontrol edilebilen bir deorganize etme grevi olacaktır. Parvus Efendi'ye göre grev bir savunma silahı değil aynı zamanda saldırı silahı olarak da kullanılmalıydı. Jean-Jaures'e göre grev umutsuzluğun taktiği olmaktan çıkıp devrim yöntemine dönüşecektir. Parvus Efendi'ye göre Proletarya topyekûn ve daha sıkı örgütlenmelidir. Ona göre işçilerin sosyalizme sempati duymaları veya partiye üye olmaları yeterli değildi. Politik örgütlenmenin yanı sıra meslek örgütlenmesi yani sendikal örgütlenmeler gerekiyordu. Almanya da yakın gelecek sendikaların olacaktır. Her sendikal mücadele sınıf mücadelesi her sınıf mücadelesi politik mücadeledir. Sendikalar partinin politik çalışmasını tamamlayıp kolaylaştıran proleter mücadele örgütleri olarak değerlendirilmelidir. Parvus Efendi'ye göre çalışma saatlerinin kısaltılması başarı vadeden ilk saldırdır. 1889 yılındaki II. Enternasyonal Kuruluş Kongresi'nde ortaya atılan sekiz saatlik işgününün uygulanması Parvus Efendi'ye göre kitlelerin mücadelesini teşvik sağlayan bir uygulamaydı (Scharlau ve Zeman,2007: 55-58).

Parvus Efendi Bernstein tarafından ortaya atılan ilkesel sorunların içeriklerini incelemeye başladı. İlk olarak Bernstein'in kapitalist krizin ölümcüllüğüyle ilgili kuşkusunu ele aldı. Parvus Efendi'ye göre o günün krizleri Marks'ın tespitlerine benzemiyordu Bernstein'in görüşü daha doğrudu. Marks'ın keşfettiği 10 yıllık kriz devreleri aşılmıştı. Nedeni 19. yüzyıl ortalarında kapitalist gelişimin hızını belirleyen bileşenlerin bugünkü bileşenlerden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik gelişim, ulusal devletlerin sınırlarını bozmuş ve kriz devresinin ayarının düzenleyicisi olan bütünlüklü bir yapıyı dünya pazarını oluşturmuştur. Konjonktür ve krizler dünya pazarının o anki durumunu yansıtmaktadır. Ürün üzerindeki arz artmış dünya pazarı daralmışsa kriz ortaya çıkmıştır. Dünya pazarının Rusya, Amerika'nın katılımıyla Afrika Doğu Asya'nın sömürgeleştirilmesiyle ani bir genişleme sonucu konjonktürel

uzun süre devam etmesi anlamına gelmektedir. Bütün bunlara Bernstein yanıtı; değişen olayın özü değil tezahürüdür. Parvus Efendi süreç içinde kapitalist ekonominin krizlerinin Karl Marks'ın 40 yıl önce düşündüğünden daha da ağır olacağını söyleme cesareti göstermiştir. Parvus Efendi'nin düşünceleri yaşadığı döneme göre çok ilerideydi. Ulusal devlet sınırlarının ekonomik gelişmeyle parçaladığı, ülke ekonomilerinin dünya pazarı içinde bütünleştiği, Avrupa'nın ekonomik ve politik olarak yeni gelişen Amerika, Rusya gibi devletin arasında kaldığı yönündeki tespitleri günümüz şartları gereği doğal gelebilir. Bu tezler 19. yüzyıl için anlaşılır değildir. Parvus Efendi'nin proletaryanın yararına olacak serbest dünya pazarının gerekliliğine ilişkin söylemleri Alman-Sosyal Demokrasisi içinde uygun bulunmamıştır (Scharlau ve Zeman,2007: 64-66).

Bernstein devrimle evrimin, nihai hedef ile hareketin iktidarı harekete geçirmek adına gündelik çalışmayla savaşa hazırlığın harmanlanmasından yanaydı. Parvus Efendi'de bu düşünceyi desteklemekteydi. Parvus Efendi'nin düşüncesine göre devrim nihai amaçtı ve sınıflı devletleri devrimler ortadan kaldırabilmektedir. Parvus Efendi proletaryanın politik mücadelesinde siyasal yaşamın içinde olması gerektiğini ve sınıf çıkarları karşılığında yararlanması gerektiğini belirtmiştir. Bernstein'e göre proletarya ya sermayenin mezar kazıcısı ya da kölesi olabilir. Parvus Efendi ise Martin Luther'e atıfta bulunarak devrimci ruhun dilini her zaman sert olduğunu dile getirmektedir. *Öfke ve gayretten daha iyi bir aracım yok; şiir ve yazı yazarak dua etmek istiyorsam öfkeli olmak zorundayım*(Scharlau ve Zeman,2007: 66-70,73).

Parvus Efendi'ye göre kronik tarım krizinin nedenleri Rusya'nın tarım ekonomisinden kapitalist meta üretimine geçişinde yatmaktadır. Tarım kapitalist gelişmenin kapitalizmin yeterli ölçüde gelişmemesinin sıkıntısını yaşamaktadır (Scharlau ve Zeman,2007: 80).

“Ne Yapmalı” adlı broşürde Lenin proleter kitlelerin kendi kendine bırakıldıklarında sendikal bilinç geliştirebileceğini söylüyordu. İktidarı ele geçirme, devrimci dönüşüm, mevcut düzene karşı politik mücadele iradesi işçi sınıfına dışarıdan verilmeliydi. Sosyalist bir kitle partisi yerine proletaryanın öncüsü olan profesyonel devrimcilerden oluşan bir örgüt kurulmalıydı. Bu merkezi ve sıkı örgütlenen elit parti fikri Londra kongresinde bölünmeye yol açtı. Martov Batı Avrupa modelinde gevşek örgütlenen bir kitle partisi kurulmasından yanaydı. Lenin ise seçkin düşüncesinde ısrar ediyor, uzlaşmaya yanaşmıyordu. Rus Partisi Lenin grubu Bolşevikler (çoğunluk) ve Martov'un grubu Menşevikler (azınlık) olmak üzere iki fonksiyona bölündü. Londra kongresinde iki bağımsız sosyalist partinin kurulmasına yol açacak derin bir çatlak

oluşturmuştur. Parvus Efendi ise “Sonun Başlangıcı” adlı makalesinde işçilere belli bir noktadan yönetmeye çalışmaya çalışanlar sosyal demokrasinin kitleleri Rus mutlakiyetinin bile yönetemediği gibi yönetebileceği gibi çılgın bir düşüncenin peşindedirler Parvus Efendi’ye Lenin’e açıkça karşı gelmek doğru gelmemiştir. Yalnız iki grubu mümkün olduğunca hızlı birleştirmenin daha doğru olduğunu düşünmektedir (Scharlau ve Zeman,2007: 85-86).

Parvus Efendi Rus Devrimi’nin uluslararası sosyalizm perspektifi olduğundan emindi. Parvus Efendi, Kapitalist gelişmenin dünya çapında yaşanan süreci Rusya’da politik devrime yol açmaktadır. Bu devrim bütün dünyanın kapitalist ülkelerinin politik gelişimlerini kapsamak zorundadır. Rus devrimi kapitalist dünyanın politik temellerini sarmaktadır ve Rus proletaryası sosyalist devrimin öncüsüdür. Rusya’da proletaryanın politik mücadelesini izleyerek uluslararası sosyalizmin dünya çapındaki perspektiflerine ulaşılır. Parvus Efendi’ye göre bu durum bütün sosyalist grupların eylem cephesini oluşturmanın en acil görevi olduğu düşüncesindedir. Parvus, Efendi Rus-Japon savaşında kapitalizm en tehlikeli krizini yaşayacak, emperyalist savaş sosyal devrimin ebesi olacaktır (Scharlau ve Zeman, 2007: 89- 91).

Parvus Efendi’ye göre kapitalizmin dünya sistemine dönüştüğü burjuva toplumunun devrim için ne kadar olgunlaştığı, sadece dünya pazarı çevresinde ölçülebilir. Bu nedenle sosyalist sınıf mücadelesi ulusal devletlerin kategorileri ve sınırlamalarını aştığı yönündeki tezleri Troçki tarafından devralınmıştır. Bu durum Troçki’nin politik düşüncesinin temellerini oluşturur (Scharlau ve Zeman,2007: 93).

Parvus Efendi’ye göre proletarya bağımsız olmalıydı. Ferdinand Lassalle’in öğrettiği gibi kendi ayakları üzerinde duran bağımsız olmalıdır. Burjuvazi ihanet ederse çarlığa karşı ortak muhalefet cephesinden ayrılmalı hükümete ve liberalizme karşı sınıf mücadelesine hazırlıklı olmalıdır. Parvus Efendi’nin hedefi otokrasiye olduğu kadar liberalizme de karşı sosyalist mücadele hareketine sevk etmektir. Parvus Efendi yalnızca demokrasinin zaferini değil sınıf mücadelesinin genişlemesini mevcut devletin yeniden düzenlenmesini değil sosyalist organizasyonların etkisini hedeflemektedir (Scharlau ve Zeman,2007: 95).

Parvus Efendi proletaryanın etkili silahı politik grev sayıca az olan işçileri hareketin başına geçiren devrimin ana maddesi haline gelmektedir. Söyleminde bulunmuştur. Parvus Efendi çıkarsamaları yeterliydi. Tarihte ilk kez Rus işçi sınıfı Rus proletarların doğrudan iktidarı ele almaları, devrimi sırtlarında taşıyanlar olarak geçici hükümet kurmaları gerektiği tezi ilk kez Parvus Efendi tarafından ortaya atıldı (Scharlau ve Zeman,2007: 107).

Parvus Efendi; Rusya’da devrimi işçiler tamamlayabilir. Geçici devrimci hükümet işçi demokrasisinin hükümeti olacaktır. Rus proletaryasının devrimci hareketin başında sosyal-

demokrasi olması durumunda hükümet sosyal- demokratik olacaktır. Sosyal devrim demokrasi devrimci inisiyatifinde olup proletaryadan uzaklaşırsa önemsiz bir cemaat olacaktır (Scharlau ve Zeman,2007: 109).

Parvus Efendi için gelecek halkın çoğunluğunun isteklerine uygun olan demokratik sosyalizmdir. Sosyalizm dönüştürmek olarak gören Parvus Efendi sosyalizmin amacının sanayi toplumu kurmak olmadığını belirtmektedir. Sosyalizmi kurabilecek işçi partisi Rusya'dakinden çok farklıydı. Düşüncesinde Alman İşçi Hareketini örnek olarak tasarladığı geleceğin örgütü vardı. Sendikalarda ve kooperatiflerdeki yardımcı birlikleriyle disiplinli sıkı örgütlenmiş bir kitle partisi. Bu sebeple Rus proletaryası çoğunluk olarak görülmemektedir. Aynı zamanda ekonomik ve politik koşullar sosyalizme geçmek için yeterli olgunluğa erişmemiştir. Sosyal demokrasinin kendiliğinden zafere ulaşacağı tezine Parvus Efendi karşı çıkmaktadır. Bugüne kadarki mücadele yöntemlerinde ısrar eden proletaryanın verimliliği doğal sınırlara ulaşmıştır. Ekonominin tekelleşmesi sendikaların karşısında bir güç oluşturmuştur. Sosyal demokrasideki var olan parlamenter etki parlamentarizmin zayıflamasından dolayı elindeki gücü dengeleyememektedir. Proletarya yeni bir taktik bulmalıdır. Bu yeni taktik “Birleşik Silahların” kullanılmasından oluşmalıydı. Parvus Efendi; “Özgül devrimci bir mücadele aracı yoktur. Devrim bütün politik mücadele araçlarından yararlanmalıdır. Devrim tarihsel sürece hizmet eder (Scharlau ve Zeman,2007: 151,155).”

Parvus Efendi “Devlet, Sanayi ve Sosyalizm” adlı kitabında ticaret krizleri, tekeller ve sendikal sorunlarla ilgilenirken geçmiş ve bugüne bakmanın yeterli olmadığını anlamıştır. Kapitalizm yeterince incelenmiş ve anlaşılmıştır. İşçilerin hangi silahları kullanacakları, zorunda kalırlarsa mevcut devlete nasıl saldırımları gerektiği öğrenilmiştir. Fakat devrimden bir sonraki gün sosyal-demokrasinin önünde bulacağı politik ve ekonomik sorunlara ilişkin bir cevap yoktu. Sosyalizm ne demektir, sosyalizmi inşa etmeye nereden başlanmalıydı, sistem nasıl işleyecekti? Parvus Efendi bu sorunlara değinmişti. Marx ve Engels'in sosyalist toplumun örgütlenmesinde yönelik söyledikleri imalar belirsiz gelecek için yeterince anlaşılamamıştır (Scharlau ve Zeman,2007: 160-161).

August Bebel; Proletaryaya iyi davranır iyi maaş verirsek memurlar, teknisyenler, mühendisler greve giderler. Parvus Efendi ise; Dönem kitle eylemine geçiş dönemidir. Kitle eylemleri sosyal-demokrasinin politik problemler yelpazesini genişletir. Kapitalist devrimin eleştirisinin yerini kapitalizm altında tamamlaması gereken devrim düşünceleri alır. Charles Fourier, Saint Simon, Robert Owen gibi büyük ütöplastlerle yolumuz çakışır. Yalnız proletaryayı devrimin sahibi ilan edersek ütöplast düşünceleri düzelten Marksizm

kapitalist gelişme içinden sosyal devrimi biçimlendirmek için bilimsel olarak anahtar ve metotlar üretme olanağı sunmaktadır (Scharlau ve Zeman,2007: 162).

Ütopik olarak anlaşılmaktan korkan Parvus Efendi şu şekilde bir program geliştirmiştir. Ekonomik düzenin dönüşmesi için bankalar devletleştirilebilir. Para ve sermaye piyasasının kontrolü ele geçtikten sonra sosyalist hükümet ekonominin tamamını yönetebilecektir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasını Parvus Efendi gerçekçi bulmamıştır. Parvus Efendi'nin sosyalist ekonomi sistemi gerçek dışı olarak görülmüştür. Devlet bürokrasisinde genel bir planlama yapmanın zor olması Parvus Efendi'nin gözünden kaçmıştır. Parvus Efendi tek başına üretim araçlarını devletleştirildiğinde sadece kapitalist egemenliğin biçiminin değiştiği dikkatini çekmiştir. Fakat sınıfsız bir toplumda ortadan kalkacak olan devlet, daha fazla iktidar yetkileriyle donanmış olacaktır. Devlet Proletaryanın aracı olsa bile suiistimale açık durumda olacaktır. Parvus Efendi ekonominin devletin elinde yoğunlaşmasının avantajının yanında dezavantajını da görmüş oldu. Dengeleyici unsur olmaması durumunda vatandaşlar devlet organın gücüne teslim olacaklardı. Devlet organını etkin bir şekilde kontrol edecek bir mekanizma olmalıydı. Sosyalist toplum düzeninin inşa edilmesi birey haklarını koruyabilecekti. Devlet denetim altında tutulabilecek ve ekonomi yönetimi üzerinde kontrolü olacaktır. Sosyalizm kapitalizmin dönüştürülmediği proleter örgütlenme biçimlerinin geliştirildiği bir aşama olacaktır (Scharlau ve Zeman,2007: 163-164).

Parvus Efendi sosyalist teorinin özüne değinmişti;

Devletin demokratikleşmesi ve belediyelerin özerkleşmesi yeterli değildir. Biz işçi örgütlerini, sendikaları, sosyal-demokrasiyi, kooperatifleri, yeni devlet biçiminin bütünleşmiş parçaları olarak düşünüyoruz. Üretimin toplumsallaştırılmasını sadece devletleştirme olarak değil çeşitli ekonomik örgütlenmeler sistemi olarak düşünüyoruz. Proletarya diktatörlüğü daha uygun koşullar altında yürüteceği politik faaliyetlerini yürütürken bu örgütlenmeler içinde eriyecektir (Scharlau ve Zeman,2007: 165).

3.7. Rasim Haşmet Bey'in Sosyalizm Görüşleri

1908 yılındaki devrimden sonra Selanik'te beliren sosyalist çevrenin ilkleri içinde Rasim Haşmet Bey'de vardır. Rasim Haşmet Bey sosyalizmin en ilkel halkasını temsil etmektedir. Sosyalizmin benimsendiği bu dönemlerde Türkler tarafından kurulan sosyalist bir yayın bulunmamaktadır. Mustafa Suphi, Ethem Nejat daha yeni Osmanlı ve milliyetçi kimliklerini benimsemişlerdir. Şefik Hüsnü, İştirakçi Hilmi sosyalistliği ise henüz yeni benimseyenlerdendir. Bu sebeple Rasim Haşmet'in sosyalistliği çelişkilerle

doludur. Aynı anda hem sosyalist hem Türkçü, hem Osmanlıcı bir yandan anarşizme karşı iken diğer taraftan anarşizme karşı sempati besleyen, kanunun öngörülerini savunurken bir yandan siyasal şiddet yanlısı, idealist olup aynı zamanda materyalist olması gibi çelişkiler görülmektedir. 1905-1912 arası sosyalizm yönü baskın olan Rasim Haşmet Bey'in 1912 yılından sonra Türkçülük yönü ağır bastığı görülmektedir. Aynı zamanda tüm hayatı boyunca değişmeyen tek yönü yurtsever olmasıdır (Odabaşı,2012: 313-314).

Rasim Haşmet Bey insanlık ve bilim temelli ilerleme yazılarında hâkimdir. Rasim Haşmet Bey yazılarında toplumsal katman veya işçi sınıfı yer almamıştır. Tüm insanlığa vurgu yapmıştır. İnsani değerlere insani gelişimlere vurgu yapmıştır. İnsanların çektiği acılar, insanlar arasındaki eşitsizlikler, sınıfsal farklılaşmalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Rasim Haşmet Bey'e göre herkes kardeştir. Yazılarında emek vurgusu hâkimdir. Rasim Haşmet Bey güçlü insanın zayıfın hakkı üzerine oturduğunu, güçlünün zayıf olanın ekmeğini almak için iktidarı kullandığı belirtmektedir (Odabaşı,2012: 189-190,196).

Rasim Haşmet Bey' e göre Ferrer İspanya'nın iç meselesi olmayıp bütün uygarlığa ait acı bir hadisedir. İspanya'nın despotik hükümeti, kral ve etrafında yaşayan papaz ve askerlerden oluşan bütün taassup ve zulüm olursa olsun 20.yüzyılda olgunlaşmış insanlığı bunu geçici ve önemsiz bir mesele olarak değil, hakka, adalete, kanuna, insaniyete vurulmuş hilekâr bir darbe olarak algılanmaktadır. Bunun için gereken karşılığı vermemekte gecikmemek gerektiğini belirtmiştir. İnsanlığın eskisine göre daha bir toplu olduğu belirten Rasim Haşmet Bey Amerika'dan zulüm, vahşet, taassup altında ezilen bir biçarenin ihtişamını yalnız Amerika değil, Avrupa'nın en ücra köşelerinde bulunan en sade vicdanla bile almaya kalkışmaktadır. Aynı bir devlet, aynı bir memlekette bulunan hemcinslerinden birinin haksız olarak mahvının kendi çıkarlarını ilgilendirdiğini kabul etmektedirler. Hepsinin insan olduğunu, hepsinin insaniyet kanunlarına ihtiyaç içinde olduklarını, hepsinin aynı adalet ve eşitlik nurundan almak adına feryat ettiklerini belirtmektedir (Odabaşı,2012: 203-204).

Rasim Haşmet Bey hayatı boyunca iki farklı sosyalist siyasal ideolojik örgütlenme içinde yer almıştır. 1909 yılında Selanik Amele Cemiyeti adı altında kurulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu içinde yer almıştır. Diğerisi ise 1911 yılında Selanik'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle bağı olan Yeni Hayat Yeni Lisan hareketidir (Odabaşı,2012: 93).

1908 yılındaki devrimin ardından Rasim Haşmet Bey Selanik'te ortaya çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk önemli sol örgüt olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na katılmıştır (Odabaşı,2012: 63-64).

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nda çaba gösteren Türkler içerisinde Rasim Haşmet'te vardır. Rasim Haşmet Bey 1908 yılındaki devrimden sonra Vlahof Efendi'nin (Dimitor Vlahof) açtığı sosyalist gruba üye olmuştur. 1909 da ise Benoroya'nın Selanik'te açtığı sosyalist İşçi Federasyonuna katılmıştır. Benoroya ve Vlahof ile birlikte çalışmıştır. Selanik'te II. Enternasyonal sosyalizmine bağlanmıştır. Bu sosyalizme Yahudiler ve Bulgarlar önderlik etmişlerdir. SİF 'tin Müslüman topluluğunun önderi ise *Amele Gazetesinin* başyazarı Rasim Haşmet'tir. Rasim Haşmet Bey Federasyon tarafından çıkarılan dört farklı dilde yayın yapmakta olan ve haftalık sayı çıkaran *Amele Gazetesinin* Türkçe sürümünün sorumlu müdürlüğü görevinde bulunmuştur. 1910 yılından sonra Rasim Haşmet Bey'in SİF içerisindeki konumu belli olmamakla birlikte örgüt içinde kalıp kalmadığı da bilinmemektedir (Odabaşı,2012: 63-64,99-101,118).

Rasim Haşmet Bey sosyalist ittihaçlılardandır. Muhtariyet ve ayrılık yanlısı değil, Osmanlı birliği içinde bir model sunması ve ılımlı bir sosyalizm benimsemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sosyalizme düşmanca bir tavır sergilememesi tam tersi SİF ile dostane ilişkileri Rasim Haşmet Bey'i iki örgüt içerisinde de yer alabilmesine imkân vermiştir (Odabaşı,2012: 143).

Rasim Haşmet Bey insanlığın olgunluk yaşına ulaşmasını doğal karşılamaktadır. Her şey değişir, hiçbir şey değişmeden kalmaz düşüncesine sahiptir. Fransız sosyalist George Renard'a göre ise gençler yollarını korkusuz ve kaygısızca izlemelidirler. Bu yol gençleri geçmişe değil geleceğe taşıyacaktır. Saint Simon'un 'altın devri arkamızda değil önümüzdedir.' sözünün yazılı olduğu bayrağı gençler izlemelidir. Rasim Haşmet Bey'e göre gençler bu altın devrime yani sosyalizme itimat etmelidir (Odabaşı,2012: 216).

Alman ütöpik sosyalizmin önemli ismi George Büchner 'mutluluk yalnız zenginlerin değil fakirlerinde hakkıdır' düşüncesine katılan Rasim Haşmet Bey'e göre geçmişin zorbalığın ürünü olan saraylar olmamalıdır. Bütün insanlık eşit olarak birleşmeli eşitlik olmalı ve insanlığın rahatını ve mutluluğunu sağlanmalıdır (Odabaşı,2012: 197).

Yeni Felsefe Mecmuasının 4 sayısı boyunca Rasim Haşmet Bey sosyalizm tarihini ele almıştır. Beraberinde ünlü sosyalistleri tanıtmıştır. Eser içindeki düşünceye göre Karl Marx gibi bazı sosyalistler Adam Smith'in fikirlerinden etkilenmiştir. Fransız devrimi sırasında ihtilal meclisleri, Jakobenler sermayeye taarruzlarda bulunduğunu

fakat Thermidor ihtilali²⁷ bu ilk eşitliğe çabuk son verdiğini belirtmiştir (Odabaşı,2012: 223).

Rasim Haşmet Bey'in sol düşünceye yönelik makalesi '*İbsen ve Biz*'. Bu makalesinde Rasim Haşmet Bey'e göre insan yalan ve bahtsızlık içinde bir hayat sürmektedir. İntihar sayıları her geçen gün artmakta ve toplumsal hayat içinde sefiller, fakirler artmaya devam etmektedir. Fikirlere kemirici bir düşünce sızmaktadır. Her gün düşen, bozulan bir toplum yaşanmaktadır. Ahlak bozulmuş, zaaf hüküm sürmektedir. Güzel hayallerini, hayatını koruma ve neslini sürdürmek isteyen insanlık biraz sükûn ve huzur ümidi ile yeni bir âlem yeni bir ufuk aramaktadır. Tekâmül ihtiyacını sosyalizm ile giderecek düzeydedir. Rasim Haşmet Bey için Henrik İbsen'in düşünceleri önemlidir. İbsen iyimser biridir. Ona göre hayatımız kötü ise onu iyileştirmek ve refaha ulaştırmak bizim elimizdedir. İbsen eski inançların, eski kanunların, geçmiş düşünüşlerinin sosyalizmin ilerlemesini günün düşmesi bireyin vicdanının yükselmesi azim ve irade sahibi olmasıyla mümkündür. Zulüm, haksızlık ve yalandan kurtulmak gerektir. Bunu mümkün kılan ise vicdanın uyanmasıdır (Odabaşı,2012: 214-216).

Ömer Naci Bey'in ise devrimci yönünü övmektedir Rasim Haşmet Bey. Enternasyonalist bir devrimciliği övmüştür; "Ömer Naci Ahmet Rıza Bey gibi bir pozitivist ve evrimci değildir. Felsefe ve insanlık kurallarına da önem vermemiştir. Ömer Naci bir isyan ve devrim vicdanıdır. İhtilalcidir. Bir devrimcidir (Odabaşı,2012: 195)."

Rasim Haşmet Bey Vera Figner²⁸'e hayrandır. Figner'in cesaretinin dünyadan vazgeçiş olarak görmektedir. Kederlere karşı ruhuna has bir sakinlikle tahammül eden Rus kadına hayran olmuştur. Figner'ı bütün insanlığın kurtuluşu için kendini adanmış bir olarak görmektedir (Odabaşı,2012: 199).

İrade isimli şiirinde ise Rasim Haşmet Bey'in sosyalizmle ilgili düşünceleri yansımaktadır. Şiir içinde köylüden, insanlıktan yana saf tutar, zulme karşıdır. Ezilenlerin kurtuluşu ve yeni hayat her şeyin değişmesi için iradeye ihtiyaç olmasından bahseder.1912 yılından sonra Rasim Haşmet Bey'in dünya görüşü ve sosyalizm üzerindeki düşüncesinde belirgi değişimler görülmektedir. Daha az enternasyonalist, daha az Batıcı, daha çok vatansever ve ulusçu olmuştur. Antiemperyalizm yönelimli sosyalizm anlayışına sahip olmuştur (Odabaşı,2012: 221-222, 227).

²⁷Jakobenlerin(Fransız Devriminin önde gelen kişilerinden Robespierre ve arkadaşlarının içinde olduğu siyasal topluluk) iktidardan düştüğü 27 Temmuz 1794 yılı miladi takvim çerçevesinde Thermidor yılı olarak anılmaktadır (Erdem,2020: 247).

²⁸"Halkın İradesi" on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rus İmparatorluğu'nda çarlık otokrasisini yıkmak ve siyasal reform gerçekleştirmek amacıyla şiddete başvuran örgütlerden birisidir. Bu örgüt içerisinde kadınların katılımı mevcuttur. Bunlardan birisi de Vera Figner'dır. Vera Figner doğrudan saldırılar gerçekleştirmiştir (Ekiz,2020: 559).

4. PARVUS EFENDİ VE RASİM HAŞMET BEY'İN OSMANLI EKONOMİSİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

4.1. Parvus Efendi'nin Osmanlı Ekonomisine Yönelik Düşünceleri

Uzun saltanat hayatında II. Abdülhamit döneminin 1890'ların ortasına kadar ki dönem ve sonrası iktisadi ve mali konjonktürler açısından farklılıklar görülmektedir (Pamuk, 1985: 722). 1873-1896 Krizi kapitalizmin bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Krizin yarattığı sonuçlar ABD, Almanya, Fransa, Rusya gibi ülkelerde ağır oldu. İngiltere ise dönemin sanayileşmiş ülkesi olması ve dünya ekonomisi içerisindeki ağırlığı nedeni ile krizin incelenmesinde eksen ülke konumundadır. 1873-1896 yılındaki krizin en belirgin özelliği fiyatlardaki düşüştür. Dönem boyunca fiyatlar üçte bir oranında azaldı. 1873-1896 dönemin deflasyonu sanayi kesiminde başlayan kapitalizmin işleyiş yasalarından kaynaklanan bir krizin dışavurumuydu. Fiyat düşüşleri karşısında en yaygın kabul gören açıklama fiyat düşüşlerinin, dünya altın üretimindeki artışla birlikte dünya ticaretindeki büyümeye eşlik edememesidir. Aynı zamanda mevcut olan altın arzının Batı Avrupa ve ABD'de altın standardının benimsenmesine bağlı olarak artan altın talebine yanıt verememesinden kaynaklanmaktadır (Kaymak,2010: 167-168,172-173). 1873-1896 krizi aslında fiyatlardaki inatçı deflasyondan kaynaklanan kârlılık sorunu ve olumsuz yatırım şartlarıdır (Kaymak,2010: 165). 1896 yılından sonra dünya ekonomisindeki buhran ve durgunluk koşullarının iyileşmesi ile birlikte Osmanlı dış ticareti daha hızlı büyümeye başlamıştır. Tarımsal üretimde artış görülmüştür. Dış ticaret tarımsal ürünler üzerinden artmıştır. Demiryollarının yapılmasıyla birlikte Osmanlı ekonomisi hızla büyüme kat etmiştir. 1901'den itibaren dış borçlanma artınca askeri harcamalara yönelik yapılan ödemelerde artmıştır. II. Meşrutiyet döneminde merkezi devlet etkinliğinin artmasıyla birlikte vergi gelirlerinde de artış görülmüştür. Fakat yine de gelirler giderlerin arkasında kalmaya devam etmiştir. Bu sebeple mali bunalım devam etmiştir. Dış ticaret açıkları 1903 sonrasında genişlemiştir. 1910 yılında ise Osmanlı ekonomisi daha çok tarıma dayanmaktaydı. Dış ticaret açıkları had safhaya ulaşınca devlet dış borçlanmada aşırıya kaçınca dış ticaret açıkları da büyüyerek devam etmesiyle mali bağımlılık ortaya çıkmıştır. 1910 yılında Avrupa sermayesinin Osmanlı Devleti'nin ekonomisi üzerindeki etkisi artmıştır (Pamuk,1985:722).

Dış iktisadi ilişkileri I. Dünya Savaşına kadar belirleyen etken kapitülasyonlardı. İttihatçılar milli iktisat politikasını benimsemişlerdi. Serbest dış ticaret politikası yerine koruyucu dış ticarete yönelmişlerdi (Toprak,1985: 671). Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla milli iktisat politikalarının uygulanabilmesi için uygun koşullar sağlanmış oldu. Savaşın başlamasıyla birlikte Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin itiraz etmelerine karşı kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır (Pamuk,2003: 227).

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl ortalarına kadar kapalı ekonomi modelini benimsemiştir. Bu ekonomi modeli tedarikçiliği hedeflemektedir. Kapalı ekonomi modelinin benimsenmesindeki en büyük sebep “ kıtlık” korkusudur. Kıtlık olmaması içinde iâşe ilkesi benimsenmiştir. Kapalı ekonomi de öncelikli hedef ülke halkının ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Üretime en yakın bölgedeki halkın ihtiyaçları karşılanır eğer artan kısım varsa ihtiyaç olan diğer bölgelere iletilmekteydi (Beyaz,2013: 73). İâşe (Provizyonizm) İlkesi alıcı veya üreticiler ucuza mal etmek ve mümkün olduğu kadar pahalıya satmak için iktisadi faaliyette bulunmuşlardır. Mal ve hizmetleri kullanmak adına üreten kesim ve satın alan tüketici kesimi için iktisadi faaliyetin amacı mal ve hizmetleri mümkün olduğunca ucuz, kaliteli ve bol bulunmasını sağlamaktır. İâşe ilkesine göre iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Aynı zamanda üretilen mal ve hizmetleri mümkün olduğu kadar fazla üretmek kaliteli olmasını ve ucuz olmasını sağlamaktır. Piyasadaki mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde olması esas hedefidir. İâşe politikasının iktisadi temelli daha uzun süre yaşamasını sağlayan şartlara baktığımız da ekonomide verimlilik tabiat ve teknoloji bağımlı olduğu için düşüktür ve artırılması zordur. Mevcut düzeni değiştirmeye yönelik müdahaleler verimliliği artırmaktan çok düşürmesi daha muhtemel bir ihtimaldir. Ulaştırma hem zor hem de pahalıdır. Bu şartların geçerli olduğu yaşam koşullarında sosyal düzeni koruması ve devlet faaliyetinin aksamadan yürümesi, iktisadi hayatı düzenlemek iâşe ilkesinin görevidir. Osmanlı Devleti iâşe ilkesini geçerli kılabilmek adına mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatı düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde bir müdahalecilikte bulunmaktadır. Bu müdahalecilik ziraatta mümkün olan en yüksek düzeyde üretimi gerçekleştirmek için orta büyüklükte aile işletmelerini 60-150 dönüm arazi tahsis edilerek aile işletmelerinin korunması ana hedefdir. Aile işletmelerinin parçalanarak küçülmesini önlemek için zirai toprakların mülkiyet hakkını devlet kendi elinde muhafaza eder (Genç,2000: 55-56).

Osmanlı iâşesinde ihracat yasak iken ithalat serbest bırakılmıştır. İâşede daha çok ihtiyaç karşılayan tarım ürünleridir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti gıda- ham- mamul ayırıştırması yapmadan genel iâşe ilkesini uzun bir süre kesintisiz

uygulamıştır. Böyle bir önceliklerden dolayı Osmanlı Devleti Batı'daki çağdaşlarındaki merkantilist ticaret politikalarından farklı olarak ticareti amaç değil araç olarak görmekteydi. İaşe ilkesinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde gelenekçilik, fiskalizm olarak üç ilke mevcuttur (Beyaz,2013: 74). Gelenekçilik ilkesi sosyal ve iktisadi ilişkilerde var olan dengeleri mümkün olduğunca koruma ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişime mevcut olursa tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olmasıdır. Yani üretim ve tüketimin dengede tutulmasıdır. Denge bozulursa bunalıma düşme tehlikesi olmakla beraber asıl tehlike kıtlık unsurudur. Üretimde yaşanan küçük bir düşme ya da tüketimdeki küçük bir artış, ulaşım imkânlarının yetersiz olması durumunda kıtlığa dönüşebilir. Men-i israfat diye bilinen amacı lüks tüketimin sınırlandırılması için yapılan yasakların önemli bir kaynağı tüketimi arttıracak nitelikteki değişme eğilimlerini sürekli kontrol altında tutabilmektedir. Zorunlu ithalat için yapılan üretim fazlasından başka ve hizmette üretim fazlası görülmemeliydi. Emek ve kapital gibi üretim faktörlerinin kısıtlı olduğu ekonomilerde üretimi artırmak için ilave emek ve kapitali diğer alanlardan çekerek o mal ve hizmeti üreten sektörlerle kaydırmakla mümkündür. Emek ve kapitalin çekildiği alanlarda ise üretim azalarak kıtlık meydana gelebilirdi. Bu sebeple üretim ve istihdamların yapısının değişmeden kalmasına özen gösterilmektedir. Esnaf örgütlerin işçi ve dükkân sayılarının sınırlandırılması, ziraatta işletme büyüklüğünün belli bir düzeyde tutulması, zirai işletme yapanların göç etmelerinin yasaklanması bu dengeyi sağlamak adına yapılan uygulamalardır (Genç,2000: 58-59).

Fiskalizm ilkesi ise devlet hazinesini mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmak, ulaştığı düzeyin altına inmesine engel olmaktır. Devlet hazinesinden devletin yapması gereken harcamalar kullandığı için dolaylı olarak harcamaların kısılmasıdır. Devlet iktisadi kararlar alırken bir yandan gelirleri yükseltme diğer yandan harcamaları kısma yönünde tavrını belirlemelidir. Fiskalizm ilkesi gelirleri yükseltirken bazı zorluklar ile karşılaşmaktaydı. Ekonominin objektif şartlarından doğan zorlukları ele alırsak ulaşımın zor ve pahalı olması, verimlilik nedeni ile üretimin düzeyi ve üretimin pazarda satmak için yapılan kısmı düşüktür, parasal ilişkiler sınırlıdır. Ekonominin subjektif şartlarından doğan zorluklara bakılırsa; iaşe ve gelenekçiliğe bağlı düzenlemeler de parasal ilişkilerin ticaret ve mübadele hacminin genişlemesini sınırlamaktadır. Parasal ilişkilerin mevcut düzeni arasında karşılıklı bir denge ve uyum kurmuştur. Bu denge korunmakta olduğu için parasal ilişkileri hızla genişletecek bir değişime engel olmaktadır (Genç,2000: 60-61) Osmanlı Devleti'nde bu üç ilke arasındaki eşitlik ve denge modernleşme çabaları sonucu bozulmuştur. Bu zihniyetle devam eden devlet içte ve

dışta iktisadi ve askeri sorunlar nedeniyle yüklendiği borçları; iç ve dış borçlanma, yeni vergiler çıkarma, var olan vergileri arttırma, para taşıması, müsadere gibi tedbir ve yöntemleri çözmeye çalıştı. Osmanlı Devleti gelirleri arttırmak ve masrafları kısmak için çözüm yolları aramaktaydı (Beyaz,2013: 74-75).

Ahlaki ekonomi anlayışı hâkim olan meşrutiyet kaygısında vergilerin toplanasını sağlayan kesim devletin kurumlarına bağlı kılınmıştır. Osmanlı Devleti'nde iktisadi ve toplumsal yapı padişahın vergi istekleri doğrultusunda biçimlenen bir yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti'ndeki kurumlar ahlaki ekonomi anlayışı çerçevesinde tarım ürünleri ve tarımsal üretim toplum huzuru sağlanmak şartıyla dolaşımı biçimlendirilmiştir. Bu amaçla vergilendirme toplumsal istikrarı sağlayarak ve yönetimin meşrutiyet kazanmasıyla mümkün olmaktadır. Meşrutiyet kaygısı devlet yönetiminin kurum ve kurallar bağlamında kırsalda ve kentlerde üreticiler, vergi gelirlerini toplayan kişiler ile vergilerini pazarlayan kişiler karşı karşıya gelmesi durumunda kurumların tartışmalar çerçevesinde ortaya çıkan uzlaşmalarla beraber yeniden biçimlenmesi anlamına gelmektedir. Sanayi sonrasında Batı iktisadi canlılığı, oluşan piyasayı, laik düzeni, demokratik yönetimi temsil ederken sanayi öncesindeki Batı ise iktisadi durağanlığı, dini baskıyı, siyaseten otoriter rejimleri temsil etmektedir (İslamoğlu,2010: 20,331-332).

Osmanlı Devleti'nde III. Selim İslahatlarında ana hat genel olarak Avrupa'nın iyi tanınmasıydı. Nizam-ı Cedit ıslahatları olarak bilinen geniş anlamı ile yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni; Avrupa'da ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yeniliklerdir (Karagöz,1995: 187).

II. Mahmut ıslahatlarında en önemlisi ise yeniçerilerin kaldırılmasıdır. Eğitim alanında yeniliğe giden II. Mahmut dini eğitimin yanında laik eğitimi de dâhil etmiştir. Esas gayesi yabancı dil bilen insan yetiştirmek bu sayede batı dillerindeki eseri de dilimize aktarılmıştır. Merkezi yönetimde değişikliğe giderek Divan-ı Hümayun yerine vekiller heyeti getirmiştir. Takvim-i Vekayi olan ilk gazete çıkarılmıştır. Sarayda Avrupa'nın sosyal adetleri benimsenmiş ve Avrupa'nın protokolü geçerli olmaya başlamıştır (Karagöz, 1995: 192-194). İktisadi kalkınmada yaşanan gecikme ise teknoloji ile aşılabılır. 19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde etkin olan üç ilke (tedarikçilik, tradisyonalizm, fiskalizm) sona ermiştir. Bu ilkelerin sona ermesi ile değişim süreci başlamıştır. Bu değişim sürecinin gerekliliği hissedilmiş fakat nasıl yapılması gerektiğine dair henüz bir yöntem bulunmamıştır. Bu dönemler içerisinde Parvus Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu yıllardır (Beyaz,2013: 80).

Parvus Efendi Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Lenin ve Troçki ile birlikte İsviçre’de bulunduğu sırada iş birliği yapmış ve 1905 yılında Rusya’da bulunduğu sırada yakalanarak Sibiry’a gönderilmiştir. Oradan kaçan Parvus Efendi 1911 yılında Türkiye’ye gelmiştir (Mardin,1985: 631).

Parvus Efendi 1912-1914 yılları arasında Osmanlı’daki yaşamında bir Osmanlı gibi düşünmüş ve yaşamıştır. Balkan savaşları sonrası ittifakçılarla yakın ilişki içerisinde bulunmuş, ekonomik konular üzerine yazılar yazmıştır. *Bilgi Mecmuası*, *Jeune Turc*, *Türk Yurdu*, *Azadamard*, *İctihad* ve *Tasvir-i Efkâr* gibi dergi ve gazetelerde Türkçe yazılar yazmıştır. Osmanlı’da bulunduğu yıllarda Parvus Efendi *Türkiye’nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye’in Borçları ve Islahı* adında bir kitap yazmıştır (Parvus,2013: 17).

Parvus Efendi’nin 1912-1914 yılları arasında gazetelerde, dergilerde, “*Türkiye’nin Can Damarı*” adlı kitabıyla ve broşürler aracılığıyla fikirlerini savunmuştur. Parvus Efendi’ye göre Osmanlı’nın tarım, ticaret, tabii kaynaklar, demiryolları, bayındırlık tesisleri, gümrük ve maliye gelirleri Avrupa’nın ekonomik güçlerinin elindedir. Bu durum Osmanlı’nın geri kalmasına neden olmuş ve Avrupa sermayesinin sömürsü haline gelmesine neden olmuştur. Osmanlı bu durumdayken kalkınamaz, Osmanlı köylüsü ve esnafın ekonomisi böyle bir durum içindeyken gelişemez. Kalkınmak için dış yardım alınması yeterli değildi. Çünkü Osmanlı’nın Avrupa’nın sömürsü altında olmasının nedeni dış yardım yoluna başvurulmuş olmasıdır. Dışardan yardım alınması çöküntüyü hızlandıracaktır. Aynı zamanda Osmanlı aydınları halkla iç içe olmalı halktan kopmamalıdır (Berkes,2003: 467).

Osmanlı Avrupa bankalarının, Avrupa büyük sanayisinin esiri olmuştur. Osmanlı kendini siyasi esaretten kurtarabilmesi için öncelikli olarak kendisini ekonomik esaretten kurtarması gerekmektedir. Osmanlı Devleti ekonomik yönden zayıf oldukça dostları tarafından incinecek düşmanları ise soyacaktır. Osmanlılar müstakil yaşamak isterlerse ekonomik yönden kendiışlerini kendileri yapabilmelidirler (Erkan,2018: 20).

Bu bölümde 20. yüzyıl başlarından Parvus Efendi’nin çözüm önerileri ve Osmanlı Devleti’nin yaptığı yenilikler ile düşünürlerin fikirleri ile benzerlikleri ve ayrı yönleri ele alınmıştır.

4.1.1. Osmanlı Borçlanma Politikaları Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Merkezi yönetimi güçlü kılan üç ana ilkedden biri fiskalizmdir. Fiskalizme göre devlet hazinesine ait gelirleri en yüksek düzeye çıkarmak ve ulaşılan seviyenin altına

inmesine engel olmaktadır. Böylelikle maliye güçlü tutulmaktadır. Fiskalizm ilkesine göre gelirler yükseltilirken harcamaların kısılması gerekmektedir (Genç,2000: 46).

16. yüzyılda uzun süren savaşlardan dolayı iktisadi ve toplumsal bunalımlar yaşanmaya başlandı. Savaşlar nedeni ile tarımsal topraklar, maden ocakları gibi alanların savaş alanı içerisinde kalmış olması nedeni ile bütçeyi ağır bir şekilde sarsmıştır. Savaş nedeni ile asker sayısı artmış, geliri düşen halk devletten iş istemeye başlamıştır. Savaşlarda olan askerlerin vergiden muaf tutulması devlet gelirlerini azaltırken kaybedilen topraklardaki devlet çalışanlarının maaşlarının kesilememesi cari harcamaları arttırmıştır (Beyaz 2013: 92-93). Savaşların uzun sürmesiyle emek hem nitelik hem nicelik olarak azalınca vergi gelirleri de üretim de düşmüştür (Yılmaz, 2002: 188). Savaş teknolojinin gelişmesiyle sürekli maaş alan ve ateşli silah kullanan ordunun önemi artınca Osmanlı maliyesinin ekonomik yükü de artmıştır. Böylelikle gelirlerin çoğunluğu para olarak merkezde toplanması gerekmiş bu durumda tımar sisteminin çöküşüne neden olmuştur. Mali bunalım 17. Ve 18. yüzyıllarca sürdü. Devlet taşradaki etkinliğini de yitirince tımar düzeni aracılığıyla el koyduğu tarımsal artığı taşradaki yerel güçlerle özellikle de ayanlarla paylaşmak zorunda kalıyordu (Pamuk,2005: 146).

Osmanlı İmparatorluğunda 1770'lerden 1840'lara kadar sık sık savaşlar girişilen reformlar nedeniyle bütçe açıkları büyük boyutlara ulaşmıştır.1820'lerden 1830'lara en yüksek seviyelere ulaşan dış borçlanma nedeni ile devlet vergi kaynaklarındaki denetimini artırarak iç borçlanmaya ağırlık vermiştir. Mali bunalımın yoğun olduğu dönemlerde ise taşşişe başvurmak zorunda kalmıştır. Paranın gümüş oranının azaltılması ödemelerin kur üzerinden yapılması nedeni ile ek mali gelir sağlansa bile fiyat artışları körüklenmiştir. Devletin sık sık taşşişe başvurmasından kaynaklı enflasyon dalgası ile siyasi sorunlar baş göstermiştir (Pamuk,2005: 21). 17. yüzyılda artan masraflar nedeni ile devlet iç borçlanma yoluna başvurmuştur. Bu iç borçlanma 430 milyon akçe gibi bütçenin yarısını aşan bir tutar olduğundan varlık vergisine dönüşmüştür. Bu verginin muafiyet alanı dar tutulmuş ve ulema dâhil askeri kesimde vergilendirilmiştir. İmdat-ı Seferiye 1711 yılında Prut Savaşında yeniden toplanmıştı (Tabakoğlu,2010: 223). Devlet 1775 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya'ya büyük miktarlar ödemek mecburiyetinde kalınca malikâne sistemini değiştirdi. Esham sistemi malikâne sisteminin devamı ve sınırları zorlayan bir metot gibi düşünüldü (Genç,2000: 189).

Ekonomi kötü gidişatına birde vergi gelirlerinin büyük çoğunluğuna taşradaki âyan ve yerel güçler el koyması eklenmiştir. Hal böyle olunca devlet vergi

toplayamıyordu. 1760'ların sonlarına doğru savaşların artmasının yanında büyüyen ordunun masraflarının artması nedeniyle mali bunalım süreklilik kazanmıştır. Devlet bütçedeki açıkları kapatabilmek için bir yandan galata bankerlerinden borç alırken diğer yandan sikkelerin taşıdığı yoluyla ek gelir elde etmeye çalışıyordu. Osmanlı Devleti 17. Ve 18. yüzyıllarda sık sık mali bunalımlar yaşaması Osmanlıları borçlanmaya iten en önemli etkendir. Mali bunalımın ana sebebi vergilerin çoğunu taşradaki âyan ve güçlü yerel kişilerin toplamasıdır. Bu sebeple devlet adına toplanan vergilerin çoğunluğuna aracılar el koymuşlardır. 1760'ların sonuna doğru savaşlar masrafları artmış ve mali bunalım süreklilik göstermiştir (Pamuk,2005: 228). Osmanlı Devleti'ni dış borçlara iten iktisadi nedenlere baktığımızda karşımıza şu olgular çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi dengesini sağlamak, iktisadi kalkınma için gerekli kaynakların varlığı, tasarrufların yetersiz olması gibi sebeplerden yatırımları gerçekleştirmek adına finansman olmadığı için devlet dış borçlanmaya başvurmuştur. İktisadi ve mali buhran 17. yüzyılın başlarından itibaren giderek daha da kötü hale gelmiştir. Devlet 18. yüzyıla girdiğinde vergi hâkimiyetini kaybetmiş, tımar sisteminin tahsilat metodu bozulmuştur. Nüfusların artması, sınırların daralması, askeri ve teknik alandaki teknolojiye geri kalmışlık, gelişmiş ekonomik yollar üzerindeki etkinliğin kaybolması, askeri, siyasi, sosyal, teknolojik geri kalmışlık devleti kaçınılmaz şekilde borçlanmaya itmiştir (Çetin,2018: 240-241). 19. yüzyılda askeri ve teknolojik gelişmeler sayesinde güç merkezin eline geçmiştir. Vergi toplama yetkileri ayanlardan alınarak başka kişilere verilmeye başlanmıştır. Özellikle Tanzimat'tan sonra devlet iltizam sistemini düzenli kullanmıştır. Vergi gelirleri yavaş yavaş sürekli olarak artmıştır. Yine de vergi gelirlerinin artması mali bunalımın önüne geçemedi. Devlet 19. yüzyıl boyunca ek kaynak arayışlarına yönelmiştir (Pamuk,2005: 230).

Osmanlı Devleti mali bunalımdan kurtulmak için paranın gümüş oranını düşürerek taşıdığı başvurduğunu daha önce belirtmiştik. Taşıdığı yaratacağı maliyetler vardı bu maliyetler öncelikle Osmanlı Devleti paranın değerini düşürünce önceden belirlenmiş olan vergi de sabitlenmiş olan miktarları taşıdığı sonrası fiyatların artmasıyla reel olarak azalacaktır. Yani önce gelirleri arttırırken zamanla enflasyona neden olacak ve gelirlerin azalmasına neden olacaktı. Halk para birimine güvenini kaybederse ve devletin taşıdığı sürekli yenileyeceğine olan inançları varsa taşıdığı yoluyla ek gelir sağlanması zorlaşacaktır. Bir diğer olumsuz durum ise kalpazanların artmasıdır. Osmanlı Devleti'nde taşıdığı hızlanmasıyla birlikte devlet esham satışlarında zorlanmaktadır (Pamuk,2005: 172-173). Esham kavaimi ihracı savaş yıllarında elde edilen fonların yeterli olmayışı iç borçlanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

İç borçlanmada ilk örnek Cezayirli Hasan Paşa'dan 1788'de istenen 600.000 kuruşluk borçtur. Devamında sarraflardan kısa süreli borçlar alınmıştır. Daha sonra fetva ile ilan edilerek zenginlerin borç vermesi yaygınlaşmıştır (Beyaz, 2013: 92). Savaş hali masrafları arttırırken aynı zamanda halkın olağanüstü önlemleri kabul etme eğilimini göstermekteydi. Gelir arttıkça devlet savaş temalarını gündeme getirmekteydi. Devlet 'in piyasaya çektiği düşük ayarlı sikkelere ve hazine kâğıtlarına cihadiye adını vermiştir. Böylece halkın almasını kolaylaştırmaktadır (Pamuk,2005: 173).

Değişen koşullarla daha önce olağanüstü durumlarda toplanan vergiler düzenli ve sürekli olarak toplanmaya başlandı. Avarız, İmdadiye, tekâlif olarak toplanan vergiler gereksinime göre para, ürün ve mal olarak sık sık toplanmaya başlandı. Vergi gelirlerinin toplanmasında iltizam sistemi yaygınlaşmaya başladı. İltizam sisteminde devlet vergi toplama işini belli bir süre ile açık arttırma ile mültezimlere vermekteydi. Tımar sistemi dışında kalan vergilere ise mukataa adı verilmekteydi. Mukataaların süreleri daha da uzatılarak açık arttırmada üstün gelenlere 'kaydıhayat' yani ölene kadar verilmekteydi. Özel kişilere verilen mukataalara malikâne denmekteydi (Pamuk, 2005: 147, 149). Her mukataanın geliri arttıkça sabitlenmiş tutar üzerindeki fazlalığa faiz denir ve hazine bunları kullanmada esnek davranır. Esham (iç borçlanma) a ait faiz gelirleri günümüz faiz gelirleri ile eş değer değildir. Esham sistemi nasıl oluştu? Osmanlı Devleti padişah hazinelerinin varlığından dolayı kamu borçlanmalarına geç ve sınırlı ölçüde başvurmuştur. Padişah hazinesi kredi ihtiyacı için yeterliydi. Bazen kısa vadeli kredi ihtiyacı için devlet ricaline, tüccarlara, sarraflara az da olsa müracaat edilmiştir. Asıl kredi başvurusu olan için iç hazinenin kaynakları ağır savaş yıllarında II. Viyana Kuşatmasını takip eden yıllarda tükenince kredi merci olan iltizam sisteminin ağırlığı artmıştır. İltizam sistemi kısa vadeli kredi imkânı sağlamaktadır. Kısa vadeli kredi imkânı sağladığı için iltizam sistemi yerine malikâne sistemine geçildi (Genç,2000: 186-188).

1840'larda devletin olumsuz mali durumunu gören Avrupalı sermayedarlar ve Avrupa devletlerinin temsilcileri mali sorunlara çözüm için dış borçlanmaya gidilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarında tahvil satarak borçlanması Avrupa sermayedarlarına yarar sağlarken aynı zamanda tahvilleri Avrupa'nın finans merkezlerine satışının düzenlenmesi bankerlere büyük komisyonlar sağlayacaktır. Tahvilleri satın alan küçük ölçekli tasarruf sahipleri ise faiz geliri elde etmiş olacaktır (Pamuk,2005: 230-231). Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Dış borçlanma süreci Osmanlı Ekonomisinin dünya ekonomisine eklenmesinin başlıca biçimlerinden birini

oluşturmaktadır (Gürsel,1985: 672). Mali bunalımdan kurtulmak için vergi üzerinde yeni düzenlemeler, para taşıyıcıları, müsadere gibi yaptırımlar ile kurtuluş yolları bulmaya çalışan Osmanlı Devleti 1856 Kırım Savaşı ile daha da kötü duruma gelmiş ve dış borç alarak bu durumun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli borç tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt gibi borsalarda satışa çıkarıldı (Beyaz,2013: 96). 1876'ya kadar olan sürede Osmanlı Devleti yüksek faizlerle büyük miktarlarda borç para aldılar. Bu fonların çoğu cari harcamalar, saray yapımında kullanılırken ekonomiyi canlandıracak yatırımlara kaynak ayrılmadı. Durum bu şekilde olmasından dolayı bir borç döngüsü içinde kalan Osmanlı Devleti sürekli borç almayı sürdürmüştür (Pamuk,2005: 230-231). İlk dış borcunu Kırım Savaşı sırasında alan Osmanlı Devleti (Çetin,2018: 243) zorunlu giderleri karşılayamadığı dönemlerde birde üstüne Kırım Savaşı'nın getirdiği ekstra harcamalar eklenmiştir. Bu durum sonucunda bütçe açıkları meydana gelmiştir. Bu borçlanma serüveni Osmanlı Devleti'nin ekonomisini mali yapısını derinden sarsmış ve yeni bir sürece girmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin eski iktidar gücünün olmaması, siyasi alanda yetersiz olması ekonomi ve mali alanda yaşanan sorunların devamlılık arz etmesi ve alınan borçların etkin kullanılmayıp lüks ve israfa harcanması sonucu oluşan açıklar sürekli hale gelmiştir. Oluşan bu açıklar sürekli dış borç alınarak kapatılmaya çalışılmış ve Osmanlı Devleti sürekli büyüyen bir borç girdabı içinde kalmıştır. 1875 yılına gelindiğinde alınan borçların anaparası ödenmesi şöyle dursun faizler de ödenemez hale gelmiştir. Bu sebeple 6 Ekim 1876 yılında Osmanlı Devleti iflasını açıklamıştır. Bunun üzerine iç ve dış borçlar yapılandırılmış ve faizleri ile birlikte 5 yıl için yarıya düşürülmüştür. Osmanlı Devleti bunu da ödeyememiştir. Bu durum 1881 Muharrem Kararnamesine kadar sürmüştür. Bu kararname ile borçlar yeni bir düzene bağlanmış ve alacaklı devletler tarafından Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur (Aysal,2013: 6).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti savaş ve mütareke dönemlerinin finansmanı için yeni vergiler (Savaş Vergisi, Savaş Kazançlar Vergisi, Gelir “ Temettü” Vergisi) koymuş ve mevcut vergileri arttırmıştır. Dışarıya hazine tahvilleri satmıştır. Osmanlı Bankasından geçici avanslar almıştır. Fakat devlet gelirlerinin büyük bir bölümü Düyun-u Umumiye İdaresi elinde olması ve fiyat artışlarının olması bütçe açıklarını olumsuz etkilemiştir. Savaş masraflarının artması da bütçeyi olumsuz etkileyerek bütçeyi kontrol altına almıştır (Aysal,2013: 9).

Esham kavaimi ile ilgili Parvus Efendi'ye göre kaimelerin ticarete kullanmak için uygun olmadığını belirtmiştir. Kaimeler iç borçlanma demektir. Devlet bu iç borçlanma için başta %8 sonra %6 en son %3 faiz ödemiştir. Az miktarda çıkarıldığı için kâğıt

paralara benzemektedir (Parvus,2013: 62,64). Kaimelerin çıkarılması ticarete karışıklığa yol açmış ticari yaşamı zedeleyip devlet üzerine ağır bir yük yüklemiştir (Beyaz,2013: 92).

Parvus Efendi'ye göre Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'ndan önce borç almalıydı alınan borçlar ise yatırım amaçlı kullanılmalıdır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti halkın ihtiyaçlarını karşılamak için tüketim amaçlı borç almak zorunda kalmıştır. Çünkü borç alındığı esnada koşul Osmanlı Devleti'nin savaş hali içinde bulunduğu koşuldur. Borcu Avrupalı devletler verecektir. Avrupalı devletleri tarafından verilen borçlar ağır koşullar içermesi kaçınılmazdı. Parvus Efendi faiz ödemelerinin o günün şartlarına göre normal olduğunu ancak Osmanlı Devleti'nin borçlarının ağır şartlar da kararlaştırıldığını belirtmektedir. Devletin %13 gibi yüksek oranlı bir faizle bazı borçların belirlenmesi Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmüş ve devlet borçları ödeyememiştir. Nihayetinde devlet iflasla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti maliyesini koruyamadığı takdirde savaşı kazansa bile bir kazanç sağlayamayacaktır. Bu hususta Kırım Savaşı ele alınırsa savaşta Osmanlı Devleti müttefikleri Fransa, İngiltere ve Sardinya Krallığı ile birlikte galip gelmesine rağmen Osmanlılarda büyük oranda kayıplar meydana gelmiştir. Borçlanma da teminat gösterme gerekliliğine dair Parvus Efendi Osmanlı Devleti için aldığı borçlar karşılığında en az tazminat gösterme yoluna gitmesi gerektiğini belirtmiştir. Parvus Efendi'nin aktardığına göre;

Osmanlı Devleti 1876 yılında borçlarını ödeyemediği zaman, kendisinin borçlarına istinaden ayrılan sermayesi ve faizleri için ödenen miktar yıllık olarak 14 milyon Osmanlı lirasına denk düşmekteydi. Hâlbuki devletin eline geçen gelir 20 milyon Osmanlı lirasıdır. Bu şekilde olumsuz bir durumla karşılaşılmasındaki en büyük etken Avrupa maliyesinin karar vericileridir (Beyaz,2013: 96-98).

Kırım ve Rus savaşlarının varlığı Osmanlı Devleti'nin demiryolu ağına ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Parvus Efendi'nin belirttiğine göre Osmanlı Devleti'nin alacaklıları 1881 senesinde ilan edilen Muharrem Kararnamesi'nden sonra devletten 141.505.309 lira talep etmiştir. Senelik faiz ise 2.991.344 lira olmaktaydı. Ve borçlar nedeni ile Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin bir kısmını kendi himayelerine almışlardır. Bu vesileyle devlet içinde devlet olan Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Avrupa'dan alınan borç paralar milletin ihtiyaçları için harcanması gerektiğini belirten Parvus Efendi şöyle söylemektedir;

Avrupa'dan borç alınan paralar memlekette demiryolları, mili eğitim, ziraat ve sınai uğrunda harcanmış olsaydı Osmanlı Devleti daha zengin hale gelir ve borçların ödenmesi Osmanlıya yük olmazdı. Fakat Avrupa bankalarından alınan paralar faydalı olmayan şeylere harcanmış veya israf olunmuştur (Beyaz,2013: 98-99).

Parvus Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nde Düyun-u Umumiye İdaresinin varlığı nedeni ile Osmanlılar gelişme çabalarının hepsinde Avrupa engel olmaktadır. Bu yüzden sürekli artan bütçe açıklarını kapatmak için sürekli bir borç alınması gerekmektedir. Elleri tahvil bulunan asıl alacaklılar ise borçların ödenmesi için menfaat sahibi olamamaktadırlar. Asıl fayda sağlayan kesim Osmanlı Devleti üzerinde siyasi ve mali nüfuz sağlayan yabancı devletlerdir (Beyaz,2013: 99).

Parvus Efendi'ye göre borçlu olan devlet sadece Osmanlı Devleti değildir. Bütün Avrupa devletlerinin de borcu vardır. Avrupa'daki borçlanmanın ve borçlara ödenen faizlerin memleket içinde dolaşması gerekirken Osmanlılar borçlarının büyük çoğunluğunu yabancılara ödemek mecburiyetinde kalmıştır. Kısa vadeli borçlanmalar yapan Osmanlı Devleti bunlara da faiz ödemek durumundaydı. Fakat Osmanlı Devleti kısa vadeli borç almak yerine Kaime basmayı tercih etmemiştir²⁹. Parvus Efendi kâğıt para basma yetkisi için Osmanlı Devleti'nin bu haktan yoksun olduğunu para basma yetkisinin sadece Osmanlı Bankası'na verilen bir hak olduğunu belirtmiştir (Beyaz,2013: 100-101).

Parvus Efendi'ye göre Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı Devleti'nin paraya ihtiyaç olduğu zamanlarda Rus, İtalyan, Japon tahvilleri alıyordu. Osmanlı Devleti de para ihtiyacını karşılamak için yeniden borç almak mecburiyetinde kalıyordu. Avrupalılar bu durumdan faydalanarak Osmanlılardan yeni teminatlar almaya çalışıyorlardı (Beyaz,2013: 102). Bu duruma çözüm için Parvus Efendi Osmanlı Devleti'nin maliyesi Avrupa devletlerinin elinde bağımlı konumdan kurtulması için şunları söylemektedir;

1) Bütün borçlar belirlenmelidir. Onlara karşılık gelen güvencelerin toplamı da belirlenmelidir. Koşullar ve güvencelerde değişik borçlar yerine genel bir borç sözleşmesi yapılmalıdır. Borçlar tek bir sözleşme ile birleştirilmesi sağlanmalıdır. Alınan borç tahvillerinden elde edilen parayla eski borçların tamamı ödenmelidir.

2) Yeni borç tahvillerin dolaşıma çıkarılması günümüz şartlarına göre uyarlanarak yapılmalıdır. Hükümet istediği anda alabileceği rant biçiminde olmalıdır. Böylece faiz biraz arttırılarak borsa alıcılarını kendilerine çekebileceklerdir. Tahvillere itfa (borçların azar azar ödenmesi) zorunluluğu kalkarsa eğer hazineye de para kalmış olur.

²⁹ Osmanlı Devleti'nin tedavüldeki parası akçe idi. 16. yüzyılda mali bunalım yaşayan Osmanlı Devleti paradaki gümüş oranı azaltan tağşişe başvurmuştur. Para basma durumu ise kâğıt para için geçerli olan bir durumdur. Mali bunalımı aşmaya çalışan Osmanlı Devleti Bank-ı Osmani adıyla Osmanlı bankası kurmuştur. Bu banka ile Osmanlı Devleti kâğıt para basma yetkisini Osmanlı Bankası'na vermiş böylece bağımsız para politikası izleme yetkisinden vazgeçmiş oluyordu. Osmanlı Devleti borç ödemelerini durdurduğunu ilan ettikten kısa süre sonra 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı başladı. Osmanlı Bankası merkezi devlete borç vermemiştir. Devlet bu durum karşısında savaş giderlerini karşılamak için bankaya verdiği para basma yetkisini göz ardı ederek savaş süresince para basmıştır (Pamuk,2005: 120,235).

3) Birleştirilecek olan borçların olağanüstü itfası kaldırılmalıdır. Aslında alacaklılar borçların ödenmesi ile ilgilenmemektedirler. Alacaklılar sermayeleri için gelecek olan faizlerle ilgilenmektedirler. Olağanüstü ödeme yöntemi kaldırılırsa Düyun-u Umumiye İdaresi de rahatlar elindeki güvencelerin geliri de artacağından %25'lik bir artışta bile bu artış direkt hazineye aktarılacaktır. Aşağıdaki örnek üzerinden incelenirse %25'lik bir gelir fazlalığı Düyun-u Umumiye İdaresi için ne denli artış sağladığı görülecektir. Aynı durum gümrük resminin artırımından da doğacaktır (Sencer,1977: 238-239).

Diğer taraftan Parvus Efendi'ye göre alacaklılar verdikleri borçların ödenmesiyle ilgilenmiyor, faizleri ile ilgileniyorlardı. Paralarını işletmek istiyorlardı. Bir nevi paradan para kazanmak istiyorlardı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin piyango biletlerinin amortismanları da dâhil birleştirilecek ve borçların ödenmesi usulü ortadan kaldırılacaktır (Beyaz,2013: 102).

Balkan bölgesinde 3 ay süreyle moratoryum (borçların ertelenmesi) ilan edilmişti. Borçlu olanlar alacaklılarla anlaşma yaparak borçların vadesi uzatılmıştı. Anadolu'da moratoryum gerçekleşmeyince Avrupa maliyeciler keyfine göre hareket eder olmuş, esnaf ve tüccar banka ve faizcilerin tahakkümü altına girmiştir. Osmanlı Devleti alacağı olduğu halde Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan da moratoryum ilan edildiği için alacaklarını alamamıştır. Kendi memleketinde moratoryum ilan edilmediği için Osmanlı Devleti kendi borçlarını ödemek zorunda kalmıştır. Savaş ortamında bile Osmanlı Devleti büyük faizleri ödemek zorunda kalmıştır. Parvus Efendi bu borçların devletin borçları yanında küçük kaldığını belirtmiştir. Parvus Efendi'nin düşüncesine göre Osmanlı Devleti borçlarını tahvil, tevhid-i düyûn, moratoryum gibi yöntemlerle düzenleyip öderse alacaklılar alacaklarını teminat altına alır, devlet de mali geleceğini görebilecek hale gelecektir ve her sene bir milyon lira daha az ödemiş olacaktır. Osmanlı Devleti içerisindeki kargaşalar azalıp hükümet belli bir istikamette hareket ederse Avrupa borsalarından faydalanırsa daha çabuk gelişim gösterecektir (Beyaz,2013: 103-104).

Tablo 1.Osmanlı Devleti'nin dış borçları (Gürsel, 1985:678).

Borçlanma Tarihi	Borç Miktarı 1000 Osmanlı Lirası	Ortalama İhraç Fiyatı%	Komisyon ve Masraflar %	Sağlanan Net Borç 1000 Osmanlı Lirası	Faiz Oranı %	Arabulucu Kurum
1854	3300	80	2	2574	6	DentbPalmer ve Goldschmit(Londra ve Paris)

Tablo 1.(Devamı)

Borçlanma Tarihi	Borç Miktarı 1000 Osmanlı Lirası	Ortalama İhraç Fiyatı%	Komisyon ve Masraflar %	Sağlanan Net Borç 1000 Osmanlı Lirası	Faiz Oranı %	Arabulucu Kurum
1855	5500	102.6	-	5644	4	Rotshild(Paris ve Londra)
1858	5500	76	7.2	3784	6	Dentpalmer(Londra)
1860	2241	62.5	2	1356	6	Mires
1862	8800	68	3.6	5665	6	Deveaux(Londra)
1863	8800	71	8.7	5480	6	Osmanlı Bankası(Londra ve Paris) ve Credit Mobilier
1865	36200 6600	60 66	- 4.3	21720 4069	5 6	Credit Mobilier,Sociate General Erlange(Paris)General Credit ve Finans(Londra)
1869	24444	54	2	12711	6	Comptoir dEscompte(Paris)
1870	34.348	32.1	2	10498	3	Hirsch(Brüksel)
1871	6270	73	2	4452	6	Credit Ottoman ve Luis Cohen Sons
1872	5302	98.5	2	5116	9	Credit Ottoman ve Austro Ottoman
1873	12612 30556	55 54	- 2	6939 15889	5 6	Credit Ottoman Mobilier,İstanbul Bankası
1874	41000	40	-	16600	5	Comptoin dEscompte,Osmanlı Bankası,Austro Ottoman
1877	5500	52	-	2860	5	Osmanlı Bankası
1879	8725	100	-	8725	5	Osmanlı Bankası
Toplam	246198	-	-	134076	5.6	

Kırım Savaşı'yla başlayan dış borçlanma sürecinde Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez durumu geldiğini açıkladığı 1876 yılına kadar diğer ülkelere göre çok yüksek faizlerle elverişsiz koşullarda çok büyük meblağlarda borç almak durumunda kaldı. Osmanlı Devleti bu borçlanmayı ülke içi kaynakları canlandıracak ve gelirleri arttıracak yatırımlar için kullanamadı daha çok cari harcamalarda kullanmayı uygun gördü. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dış borçları 200 milyon sterline yakınken anapara ve faiz ödemeleri de yılda 11 milyon sterlini bulmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin tüm gelirleri ise 18 milyon sterlin civarındaydı. Borç döngüsü içinde kalan Osmanlı Devleti mali ve siyasi olarak Avrupa mali karar vericilerin etkisini göz ardı edemeyecek duruma gelmiştir. 1881 yılında kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi 16. yüzyıldan itibaren yaşanan mali bunalımın bir sonucudur (Beyaz,2013: 105-106).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali sorunları Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 yılında Samsun'a çıkmasıyla başlayan ve 24 Temmuz 1923 yılında Lozan Barış Anlaşması ile sona erecek olan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda izlenen mali ve ekonomik politikayı yakından etkileyecektir. Mustafa Kemal Paşa Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı finanse edecek ve başarıya ulaştıracaktır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre tam bağımsızlığın olabilmesi ancak mali bağımsızlıkla gerçekleşeceğine inanarak güçlü ve ulusal kaynaklara yönelik bir maliyeyi ülkenin bağımsızlığı için zorunlu görmüştür (Aysal,2013: 10).

4.1.2. Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Osmanlı Devleti 1875 yılında moratoryum ilan ederek borçlarını ödeyemeyince 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu idare devletin verimli olan vergi kaynaklarına el koyarak yabancıların yönetmesini sağlayan devlet içinde devlet varlığını gösteren bir kurumdur. Bu kurumla birlikte Osmanlı Devleti'nin mali bağımsızlığı kalmamıştır. Ülke içerisine yabancı sermayedarlar dâhil olmuş artık ülkede yerli sermayeden çok yabancıların söz hakkı geçmeye başlamıştır (Eroğlu,2010: 66). Düyun-u Umumiye İdaresi ile dış borçlar yarıya indirilmiş ve ödeme koşulları yeniden düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti yabancı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak ve kendi memleketinin geliri olan vergi gelirlerinin bir bölümünü yabancı alacaklılar için toplayacak aynı zamanda Avrupa'ya aktaracak olan bir örgütün kurulmasını kabul etmişti (Pamuk,2005: 232).

Sultan Abdülhamit tarafından çıkarılan bir kararname ile Osmanlı ve Osmanlının dış borç alacaklarının oluşturduğu Avrupa ülkelerinin temsilcileri tarafından yönetilen Osmanlı dış borçlarının ödenmesi için bir sistem ve karar organı olan, dış borçları karşılamak için Osmanlı Hazinesi gelir kaynakları kullanılan komisyona Düyun-u Umumiye İdaresi denilmektedir. Muharrem Kararnamesine göre Osmanlı Devleti'nin bütün borçları yabancı alacaklılar tarafından kurulan Düyun-u Umumiye İdaresine devredilmiştir. Bu idare devletin iç ve dış borçlarını yönetmiştir. Düyun-u Umumiye İdaresinin borçları ödeyebilmesi için tahsis edilen gelirler şunlardır;

- Pul resimleri
- Alkollü içkilere uygulanan vergi
- Tütün tekelinden elde edilen gelirler
- Samsun, İstanbul, Bursa ve Edirne vilayetlerinin ipek kozası aşar kalemleri
- İstanbul ve çevresinden elde edilen balık avı kalemleri
- Tuz tekelinden elde edilmiş resim gelirleri

- Doğu Rumeli gelir kalemleri

- Bu gelirlere ek olarak sabit olarak %8 belirlenen gümrük vergisinin arttırılmasından kaynaklı elde edilen gelirler ile gelir ve kazanç vergilerinin arttırılması sonucu elde edilen gelir fazlalıkları (Çetin,2018: 243-245);

Düyun-u Umumiye İdaresi kendi denetiminde olan vergi kaynaklarını daha etkin kullanmak ve toplamak amacıyla devletin yirmiye aşkın şehrinde beş binden fazla çalışanla bir örgüt kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Avrupa mali sermayesi Osmanlı Devleti'nin borçlarının yaklaşık iki katını faiz ve anapara olarak Avrupa'ya aktarmıştır (Pamuk,2005:232-233). Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nin bütçesi ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderler ile Düyun-u Umumiye İdaresi'nin gelir ve giderleri söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti artık tek bir bütçe uygulayamamıştır. Bu durum 1909 bütçesine kadar devam etmiştir. 1909 bütçesini mebusan ve âyan meclisi hazırlayıp onaylamıştır. Bütçe oluşturulması padişahın halka geçmiştir. 1909 bütçesinde ilk kez genel bir birlik ilkeleri uygulanmıştır (Eroğlu,2010: 69).

Avrupa mali sermayesi borç azaltma ve borçlarda esneklik yapsa da vergi toplama ve toplanan nakdin değerlendirilmesi ve işletilmesine bakılırsa Düyun-u Umumiye İdaresi paradan para kazanmayı amaç edinen spekülör olarak işlev görmüştür. Yani Osmanlı Devleti'nin borçlarının anaparaları ve faizleriyle birlikte yaklaşık iki katını kendi kasasına aktarmıştır (Beyaz,2013: 109).

Parvus Efendi'ye göre Osmanlı Devleti, elde ettiği gelirlerin tamamının Osmanlı Devleti'nde kalması yönünde Düyun-u Umumiye İdaresi ile yeni bir sözleşme yapılması gerekmektedir. Kurum ancak Osmanlı Devleti borcunu ödeyemese kontrolü altına aldığı teminata sahip çıkmalıdır. Osmanlı kendi hareket alanını genişletmeli Düyun-u Umumiye İdaresi'nin hareket alanını ise daraltması gerekmektedir. Osmanlı Devleti yeni bir borç alacağı zaman yeni bir teminat vermemelidir. Ama eğer bir teminat verilmesi gerekiyorsa aldığı borçtan daha fazla bir meblağ olmamalıdır. Osmanlı Devleti Avrupa ile mücadele edebilmesi için Avrupa'nın takip ettiği yoldan gitmelidir. Avrupa'nın takip ettiği ve uyguladığı yöntemleri uygulamalıdır. Osmanlı Devleti kendi siyasetini bağımsız tutup kendisi neye ihtiyacı varsa önce onu belirlemelidir. Osmanlı Devleti kendi yönetimi ve kendi devleti üzerinde kendi kontrolü olmalı ve denetim mekanizması kurmalıdır (Beyaz,2013: 109-117).

1881 Muharrem Fermanı'na tabi olan borçların anaparaları ferman ilan edildiği zaman 190.753.650 İngiliz lirasına yani frank cinsinden değerlendirilirse 4.768.841.250 franktır. Bu borç içerisinde Osmanlı Bankası avansları ve Galata bankerlerinden 1879'da

alınan iki yüz milyon franklık iç borçlanma da dâhildir. Sadece dış borçlanma ele alınırsa anaparaları dâhil 4.568.841.250 franktır. 1881 yılındaki Muharrem Fermanına dâhil olan borçların hesabı Muharrem Fermanı yayınlandığı zaman anapara 4 568 841 250/386 385 250 (aradaki fark) bu fark devletin borçları ödemek uğruna harcadığı tutarı göstermektedir. Muharrem Fermanı Osmanlı Devleti'nin mali ve siyasi gelişmesine yeni bir devre açmıştır. Devlet gelir kaynaklarının önemli bir kısmını eline alarak Osmanlı Devleti'ni kendisine tabi kılan bir kurum ortaya çıkmıştır (Parvus,2013: 69-70). Böylece Osmanlı Devleti'nde iki maliye yönetimi ortaya çıkmıştır. Birisi Avrupa tarafından korunan Düyun-u Umumiye İdaresi diğeri Avrupa'nın baskısı altında işini yapmaya çalışan Maliye Nezareti'dir. Parvus Efendi'ye göre İttihat ve Terakki'den önceki idare memleketin maliyesini harap etmiştir. Avrupa maliyesine karşı birçok taahhütte bulunarak kendini Avrupa maliyesine bağlamıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi özellikle aşar vergilerinin azaltılmasına karşı çıkmaktaydı. Düyun-u Umumiye İdaresi sınırlanmış ve belirlenmiş bir siyaset takip etmektedir. Sadece verdiği borçların karşılığını almak değil aynı zamanda daha fazla borç sözleşmesiyle Osmanlı Devleti'ni siyasi ve iktisadi olarak kendine bağlamak istemektedir. Bütün Avrupa maliye karar vericileri Osmanlıdaki mali politikaları Osmanlıyı kendine siyasi ve iktisadi olarak bağlama peşindeydiler. Meclis-i Mebussan da kabul edilen ve gelirleri arttırması düşünülen tuz vergisinden elde edilen geliri Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından toplanmakta 500.000 Osmanlı lirası borç ve faizlerin ödenmesi için 125.000 Osmanlı lirası ayrılarak kalan 375.000 Osmanlı lirasının ancak %75'i Osmanlıya iade edilmekteydi. Bu paraların tamamı Osmanlı köylüsünden alınmaktaydı. Osmanlı Köylüleri hem vatan için açlık çekip hem de canlarını feda etmekteydi. Osmanlı Devleti tuz vergisinde elde edilen gelirden olduğu gibi %75 ile değil gelirin hepsini Osmanlı'da kalması yönünde Düyun-u Umumiye İdaresi ile anlaşma yapılması gerekmektedir. Diğer türlü Düyun-u Umumiye İdaresi'nin keyfiyeti ile karşı karşıya kalmak durumundadır. 1910 yılındaki hesaplara göre 332.200 lira %3 faizle Fransızlara, 168.080 lira %3 faizle Almanlara borç olarak verilmiştir. Osmanlı Devleti kısa vadeli borçlar için %5.5 faiz ödemiştir. Düyun-u Umumiye İdaresi bu durumda bir banka ya da tefeci gibi işlev görmektedir. İdare Osmanlıların paraya ihtiyacı varken Osmanlıların parasıyla Rus, İtalyan, Japon eshamı satın almaktadır. Osmanlı Devleti'nde borçlarını ödeyebilmek için yine borç almak durumundadır ve Avrupalılar bu durumdan faydalanarak yeni teminatlarla Osmanlıdan faydalanmaya çalışmaktadır. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin 1910-1911 yılı Osmanlı Devleti'nin ödemiş olduğu paralarla yabancı ülkelerden aldığı tahviller aşağıdaki gibidir (Beyaz,2013: 109-112);

Tablo 2. Yabancı ülkelerden alınan tahviller (Beyaz, 2013:112).

Avusturya, Bohemya, Macaristan Borç Tahvilleri	89.612,32 Osmanlı Lirası
İngiltere Borç Tahvilleri	14.949,36 Osmanlı Lirası
İsviçre Borç Tahvilleri	29.969,21 Osmanlı Lirası
İsveç Borç Tahvilleri	29.921,03 Osmanlı Lirası
İtalya Borç Tahvilleri	54.890,29 Osmanlı Lirası

Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu kötüye giderken Düyun-u Umumiye İdaresi'nin gelirinde sürekli artış olmuştur. Parvus Efendi'nin hesaplamalarına göre 1882-1883 yıllarında Düyun-u Umumiye İdaresi'nin gayri safi geliri 2.339.736 Osmanlı Lirası iken 1909-1910 yıllarında bu rakam yükselmiştir. Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı Devleti'nin İhtiyat Akçesini kontrolü altında tuttuğu süre zarfında Osmanlı parasını bankacı veya tefeci gibi işleterek paradan para kazanmıştır. Osmanlı Devleti hem sermayeden hem de faiz gelirinden yoksun kalmıştır (Beyaz,2013: 112-113).

Parvus Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmek, geleceğini garanti altına alabilmek için gayret sarf etmesi gereken Osmanlı halkıdır. Osmanlı Devleti siyasi olarak kapitülasyonların iktisadi olarak da Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından kısıtlanmaktadır. Parvus Efendi'ye göre Düyun-u Umumiye İdaresi'nin alanı daraltılmalıdır. Osmanlı Devleti yeni borç alması halinde hususi teminatlar vermemelidir. Eğer teminat vermesi gerekirse verdiği teminat aldığı borçtan fazla olmamalıdır. Örnek olarak gösterilirse; Der saadet Gümrüklerinden beş seneden beri ortalama olarak elde edilen gelirin 837.000 Osmanlı lirasına karşılık gelmektedir. Adı geçen borçlanmanın ödenmesi için 320.000 Osmanlı lirası yeterlidir. Parvus Efendi Avrupa ile mücadele için Avrupa'nın yöntemlerinden faydalanılmalıdır. Fakat Osmanlı Devleti bağımsız bir siyaset izlemesi için neye ihtiyaç duyduğunu kendisi belirlemelidir. Osmanlı Devleti neye ihtiyaç duyduğunu belirleme noktasında iktisadi ve mali bilgiden yoksundur. Avrupalıların Osmanlı Devleti'ni sevk ettikleri yola gözü kapalı gitmektedir. Osmanlı Devleti askeri ihtiyaçları karşılamak için harp vergisi çıkarmıştır. Bu vergi Osmanlı Halkına yansımıştır. Sonuç olarak vergiden elde edilen gelirin çoğu Düyun-u Umumiye İdaresi'ne gitmiştir. Parvus Efendi'ye göre Meclisi Mebussan yokluğundan dolayı halk ses çıkaramaz durumdadır. Parvus Efendi'ye göre asıl yapılması gereken devlet yönetimi üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturulması gerektiğidir (Beyaz,2013: 115-117).

6 Ağustos 1924 yılında yürürlüğe giren Lozan Barış Anlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğunun toplam dış borcu 129.604.910 lira, Düyun-u Umumiye İdaresi Kasım 1924 yılında her devletin ödeyeceği yıllık borç anapara ve faiz miktarı belirlenerek

Osmanlı İmparatorluğu için ayrılan borç miktarı 14 ülkeye paylaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde son Osmanlı Mebusan Meclisi dağıldıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi adıyla yeni bir meclis kurularak Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti payına düşen borç 84.597.495 lira olmuştur. Bu miktar ödenmemiş taksitler ve avanslarla birlikte toplam tutar Osmanlı borcu için 161.603.833 lira olurken Türkiye adına düşen pay 105.559.623 lira olmuştur. Faiz oranları ise %4-8 olarak uygulanmıştır (Aysal,2013: 21).

4.1.3. Osmanlı Demiryolu Ulaşımı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Osmanlı Devleti'ne 1850'lerden sonra Avrupa sermayesi dış borçlar haricinde başka alanlara da yatırım yapmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte yapılan bu yatırımların üçte ikisi demiryolu için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'ne göre demiryolları sayesinde iç güvenlik sağlanacak, merkezi devlet otoritesi uzak köşelere taşınacak, savaş dönemleri cepheye asker ve malzeme taşınması kolaylaşacaktır. Aynı zamanda demiryolu varlığı ile tarımsal vergileri toplamak kolaylaşacaktır. İç Anadolu'daki demiryolu aracılığı ile uzak ücra köşelerde var olan boş topraklar tarımsal üretime açılacaktır. Demiryolu taşımayı kolaylaştıracağı için iç pazarlara ve ihrac limanlarına tarımsal ürünlerin taşınma maliyetini düşürecektir. Böylece tarımsal üretimin artması ile dolaylı olarak vergi gelirlerinde de artış meydana gelecektir. Osmanlı Devleti demiryolu yapımı için yabancı sermayedarlara kilometre garantisi adı altında ek ödeme yapacağını vaat etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ne ek maliyet olarak yansımış bu sebeple demiryolu yapımı için beklenen yararlar sağlanamamıştır (Pamuk, 2011: 236). Osmanlı Devleti'nin kilometre garantisi için örneğe bakılacak olursa Osmanlı Devleti'nde 1856 yılında İngilizler İzmir-aydın hattı için imtiyaz elde etti. Yapılan demiryolu sözleşmesine göre Osmanlı Devleti İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu Şirketine (İngilizlere ait) yatırdıkları 30,6 Milyon Frank sermaye için %6 kâr garantisi sağlamak durumundaydı. Şirket Osmanlı Devleti'ne ait topraklardan, maden ve ormanlardan ücretsiz yararlanma hakkına sahipti Demiryolu kullanılarak ithal edilecek malzeme dış ticaret vergisinden de muaf olacaktı. Buna karşılık demiryolunun ilk 70 kilometrelik bölümü dört yıl içinde tamamlanmış olacaktır. Osmanlı Devleti de bu güzergâha demiryolu yapımı için başka şirketle anlaşamayacaktı. Osmanlı Devleti iç karışıklarının demiryolunun sağlayacağı asker sevkiyatı ile önlenebileceği düşüncesi ve ülkenin içinde bulunacağı mali bunalımının hafiflemesine yardımcı olacağı umudu Osmanlı Devleti'nin demiryolu yapımını desteklemesinde etkiliydi. Fakat Osmanlı Devleti ayrıcalık vermiş olsa bile umulduğu gibi dört yılda değil ancak İzmir-Aydın

demiryolu 10 yıl sonrasında 1866 yılında ulaşıma açılmıştır. Beklendiği gibi tarımsal vergiler 1856-1909 yılları arasında 13 misli artmıştır. Ayrıca İzmir gümrüklerinin geliri 1873-1877 yılları arasında yılda ortalama 230 bin sterline ulaşmıştır. 1879'da Dinar'a kadar uzatıldı. İzmir'den Kasaba 'ya ikinci bir demiryolu yapmak isteyen İngilizler Osmanlı Devleti'nden İngiliz varlığını artırmıştır. İngiliz ticaretindeki artış, İngilizlerin madencilik, belediye hizmetleri ile diğer sektörlerde yatırımları izledi. Demiryolu tamamlanmış olsa da yabancıların toprak sahibi olmalarını olanaklı kılan 1866 toprak yasası yürürlüğe girince İngilizler kapitalist çiftlikler kurmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ulaşım sorunu çözülüp üretim artmıştır. İngilizler benzeri amaçlarla Osmanlı Devleti'nde Anadolu topraklarına demiryolu inşa ettiler. Köstence- Çernavoda bunlardan birisiydi. Osmanlı Devleti herhangi bir garanti ödemesi altına girmeden 99 yıl sonra karşılıksız Osmanlı Devleti'ne kalacaktır. Bir nevi yap-işlet-devret modeli (Özyüksel,2013: 8-10).

Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu hattı 1851 yılında Mısır'da İngilizler tarafından yapılmıştır. 1869 yılında 1300 km 1905 yılında 4400 kilometre uzunluğa erişmiştir. Anadolu'da ilk demiryolu hattı 1856-1866 İzmir-Aydın İngilizler inşa etmiştir. 1856-1860 Köstence- Çernova demiryolu hattıdır. 1861-1866 Rusçuk- Varna, 1880 Yafa- Kudüs İngilizler yapmıştır. Amaç Çukurova'daki pamuk tarımından faydalanmak içindir.1888 Viyana-İstanbul, Haydarpaşa-İzmir-Ankara hattı yapımı Almanlara verilmiştir. 1872 yılında Abdülaziz Alman Mühendis Wilhelm Von Pressel'i " Asya Osmanlı Demiryolları" genel müdürlüğüne getirmiş İstanbul- Haydarpaşa, Ankara-Sivas-Musul-Bağdat üzerinden Basra'ya ulaşması hedeflenen proje 1875 yılında Osmanlı maliyesinin iflası nedeniyle yapılamamıştır. Abdülaziz'in demiryolları için beklentisinde Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arasında ulaşımı sağlamak için demiryolu projesi Sadrazam Ali Paşa Nafia Nazırı Davut Paşa'nın görüşleri doğrultusunda Belçika Bankerlerinden Baron De Hirsch'e 2000 kilometre demiryolu yapımı için 99 yıl süreyle imtiyaz verilmiştir. 1888 yılında 1274 kilometre olarak gerçekleşecek demiryolu bağlantısı İstanbul'u Viyana ve Paris'e bağlayabilmiştir.1892 Haydarpaşa-İzmir işletmeye açıldı. 1893-1896 İstanbul-Selanik (Bakkaloğlu ve İncekara, 2017: 58, 60). Demiryolu yapılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin dış pazarlara yönelik tarımsal üretimi genişlemiştir. Bölgenin zanaatları ise Avrupa mamul mallar karşısında gerilemekteydi. 1880'lerin sonundan itibaren İzmit-Ankara, Eskişehir-Konya 20. yüzyıl başlarında ise Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanan Bağdat demiryolu yapımları Orta ve Güney Anadolu'ya Alman sermayesini başlatmıştır. Demiryolları sayesinde bölgenin Almanya ile ticaretini genişletmiştir (Pamuk, 2011:

237).1894 Selanik-Manastır, 1896 Eskişehir- Konya, 1899 Bağdat demiryolu (imtiyazı Almanlara verilmiştir.) 1899 Arifiye-Adapazarı hattı açıldı. 1900-1908 Hicaz demiryolu inşasına girişildi. Amaç İstanbul ile Kutsal toprakların ulaşımını kolaylaştırmak, hacıların hacca gitmesini kolaylaştırmaktır. Arap ülkelerinin ekonomik gücünü iyileştirmektir. Bu demiryolu hattı II. Abdülhamit tarafından 1900-1908 yılları arasında Şam ile Medine arasında inşa edilen demiryollarının bir bölümüdür. 1903 İstanbul-Bağdat Almanlara verilmiştir. 1911 Adana-Mersin Bağdat Hattı ile birleşerek Almanlar satın almıştır. 1911 Adana- Mersin Bağdat hattı ile birleşince Almanlar satın aldı. En çok gelir sağlayan hattır (Bakkaloğlu ve İncekara,2017: 61).

Sultan II. Abdülhamit İstanbul Mekke arası ulaşımı kolaylaştıracak oradan da Kızıldeniz'e uzanan bir demiryolu hattı yapmayı düşünmüştür. Hicaz demiryolu hattı II. Abdülhamit'in "*benim eski rüyamdır*" dediği hicaz demiryolu hattıdır. Hicaz demiryolu hattına 1900 yılında başlanıp 1908 yılında tamamlanmıştır. Demiryolunun başlıca hedefi hacıların hac vazifesini kolay bir şekilde gerçekleştirmesidir. Aynı zamanda demiryolu yapımıyla şehirlerin modernleşmesi ve bayındır hale getirilmesi de hedeflenmiştir. Demiryolu fikri Osmanlının dini, siyasi, askeri hassasiyeti sonucu doğmuştur. Hicazdaki hac sayısının artmasıyla beraber Osmanlının ekonomik hayatı da canlanacak ve Osmanlının ekonomisi kalkınacaktır. Aynı zamanda Mekke Medine arasında geniş zirai topraklar üzerinde zirai üretim artırılarak ticaret teşvik edilecek ve ürünler bozulmadan daha kolay taşınabilecektir. Siyasi ve askeri yönden gelişimi ise kutsal topraklar üzerine yapılan herhangi bir askeri hareketliliğe anında müdahale edilecek böylece halkın güveni de sağlanmış olacaktır (Kuş ve Günay,2019: 65-69,78).

Hicaz demiryolu hattının amacına hizmet ettiği görülmektedir. 1906 yılında yemen isyanı ve I. Dünya Savaşı sırasında bölgeye asker ve mühimmat gönderilmesi için kullanılmıştır. Hac görevini yapmaya gelen Müslümanlar için büyük kolaylıklar sağlamıştır. Şam Medine arasındaki Müslümanların hac görevi için 40 günlük geldikleri yolculuk 3-4 gün gibi kısa bir süreye düşmüş bu da hac görevi yapan Müslümanlar için büyük avantajlar sağlamıştır. Hat güzergâhı üzerinde ziraat gelişmiş ve köylüler zenginleşmiştir. Çok sayıda özel ve kamu binaları inşa edilmiştir. Şam, Hayfa, Der'a Maan ve Tebuk şehirlerinde ticari hayatın canlanmasıyla birlikte nüfus büyük oranda artmıştır. 1916 yılında I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin kışkırtmasıyla Mekke emiri Şerif Hüseyin'in önderliğinde çıkan hicaz isyanı demiryolunun sonunu getirmiştir (Çetin,2010: 114).

Tarımda çalışanların sayısı 19. yüzyılda artmış sanayi mamullerinin pazarları genişlemiştir. Nüfusun seyrek yerleşmesi sınai kalkınmayı geciktirmiştir. Nüfusun

seyrek yerleşmesi elverişli piyasa koşullarına rağmen entansif tarımı engellemiştir. Ekstansif tarımı ise teşvik etmiştir. Bölgeleri birbirinden ayıran geniş arazileri aşabilmek için alt yapı projelerinin maliyeti yüksek olmaktadır. Parvus Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletinden borç alarak demiryolu yaptırması Osmanlı'nın Avrupalılığını arttırmıştır. Osmanlı Devleti borçlardan ziyade demiryolu ile Avrupa devletinin esareti altına girmiştir. Demiryollarının varlığı Avrupa sermayesinin de Anadolu'ya girişine zemin hazırlamıştır. Belli bir aşama sanayileşen Avrupalıların hammadde ihtiyacı Osmanlı Devleti'nden sağlanmaktadır. Hammaddeyi alarak kendi ülkelerinde işleyen Avrupa devleti mamul mal olarak Osmanlı Devleti'ne satmaktadır. Parvus Efendi'ye göre demiryollarının varlığı ülke içinde hareket etmeyi kolaylaştırmış, insanların şehir ve kasabalara gitmesi kolaylaşmıştır. Göçen insanların barınma ihtiyacı için inşaat faaliyetleri artmıştır. Köy ürünlerine olan talepte de artış görülmüştür. Böylece köy ziraatı gelişmiştir (Beyaz,2013:152,155-157).

Demiryolunun varlığı ulaşımı kolaylaştıracağı gibi aynı zamanda taşımacılıkta da büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Parvus Efendi'nin fikirlerine göre demiryolunun varlığı sayesinde ülke güvenliğini İstanbul'dan yönetmek kolay olacaktır. Böylelikle ekonomi ve hükümet güçlenecektir. Demiryolu sınırlara yakın yapıldığı zaman faydası daha çok hissedilecektir. Demiryolu çevresinde tarım ürünlerinde artış olacağı için aşar vergisinde de artış görülecektir. Çünkü demiryolu çevresindeki ürünler değer kazanacaktır. Tarla fiyatları da artacaktır. Demiryolunun yapımı köylüye yönelik olmalıdır. Köylünün ulaşımını kolaylaştırmalı, Pazar ilişkisini kolaylaştırmalıdır. Böylelikle tarım daha çok gelişecek köylü de kalkınacaktır. Demiryollarında daha çok tarım ürünlerinin taşındığı aşağıdaki örnekte görülecektir. Örneğin; 1911 yılında Ankara- Haydarpaşa üzerinden taşınan tahıl miktarı;

- Bütün taşıma;421 709 180 kilo
- Tahıl; 262 145 569 kilo (Sencer,1977: 252-254).

Tahıl taşımacılığı tüm taşımanın yarısından daha fazladır.

Parvus Efendi'ye göre ulaşım faaliyetleri gelişirse üretim alanında gelişir zirai faaliyetlerde artar. Bu sebeple demiryolu yapımı ulaşımın o zamanın şartlarına göre hızlı ve yük taşımada etkili olabilmektedir. Demiryolu yapımına önem verilmelidir. Milletler arası iletişim artması ile alışveriş de artacaktır. Ürün alışverişi sağlandığı durumda ekonominin canlanması devletin yararına olacaktır. Ulaşım artması ile birlikte sanayi geliştirilmeli, fabrika ve imalathaneler oluşturulmalı, kara ve deniz ticareti geliştirilmeli, devlet hazinesi kuvvetlendirilmelidir. Aynı zamanda yerel belediye hizmetleri artırılmalı ve gümrük politikalarıyla ilgilenilmelidir (Beyaz, 2013: 161-163).

1923 yılına kadar toplamda 3439 km demiryolu yapılmış olup çoğunluğu tarım bölgelerine yakındır (Erdoğan,2019: 71). Aynı zamanda 1923 yılı demiryolu hatlarının tamamı yabancıların ve devletin elindedir (Bakkaloğlu ve İncekara,2017: 62).

Osmanlı Devleti'nin yaptırdığı 1564 kilometrelik demiryolu Hicaz demiryolu inşasıdır. Yabancı şirketlerin yaptırdığı demiryolu ise 6778 kilometredir (Yıldırım,2002: 321-322).

4.1.4. Osmanlı Kapitülasyonları Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Avrupa Devletleri ithalatın yasak, ihracatın serbest olduğu altın ve gümüşün zenginlik kaynağı belirtisi olarak gösteren merkantilist düşünceleri benimsemiştir. Osmanlı Devleti ise ithalatın serbest gerektiği durumda ihtiyaca göre ihracatın yasak olduğu bir düşünceleri benimsemiştir. Amaç İthalattan elde edilecek gümrük vergileriyle gelir elde etmek ülkenin ihtiyaçlarını istikrarlı ve ucuz olarak temin edebilmek ve vergilerden dolayı devlet gelirlerinin azalmasının önüne geçebilmektir(Acartürk ve Kılıç,2011: 14). Osmanlı Devleti'nde olası bir darlık olması durumunda iâşe ilkesi ticaret ve mübadele alanını daraltmaktadır. İâşe ilkesine dayanan politika ithalatı kolaylaştırıcı ve teşvik edici bir politika izlerken ihracatın gerektiği durumda kısıtlamasını öngören bir politika izlemektedir. Yani ihracat üretim faaliyetinin hedefi değildir. Üretimdeki amaç yurtiçi ihtiyaçlarının sağlanmasıdır. İhracat ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalan malların yani marjinal faydası sıfır olan malların satılması demektir. İthalat ise değeri yüksek yani marjinal faydası yüksek olan malların ülke pazarına girmesini sağladığı için kolaylaştırıcı politika izlenir hatta teşvik edilir. (Genç,2000: 47).

Osmanlı Devleti ithalatın desteklenmesinden yanadır. Osmanlılarda iç ve dış ticaretin varlığı loncaların hammadde gereksinimlerini karşılamada bir araç konumundadır. Erken dönem Osmanlı Devleti'nde ticareti özendirme amacı ile Avrupa ülkelerinin gemilerine ve tüccarlarına ayrıcalıklar verilmekteydi. 16. yüzyılda Hindistan'ın keşfi ile Hindistan ticaret yolu okyanuslara kaymıştır. Osmanlılar da bu sebeple kapitülasyonlar adı verilen bu ayrıcalıkları yabancı ülkelere tanımıştır. Osmanlılar sadece mali ve iktisadi nedenlerle değil Avrupa dünyasında siyasi dostlar kazanmak içinde bu ayrıcalıklar tanımıştır (Pamuk,2003: 164,165). Kanuni döneminde ilk ayrıcalık Venediklilere tanınmıştır. Yavuz Selim döneminde İtalyan şehir devletlerine verilen ticari ayrıcalıklar yenilenecek devam etmiştir. Geniş kapsamlı kapitülasyon 1535 yılında Fransa'ya her yıl yenilenecek verilmiştir. Daha sonrasında II. Mahmut bu kapitülasyonları kalıcı hale getirmiştir (Gül,2010: 77).

Osmanlı Devleti'nde verilen kapitülasyonların Avrupalı tüccarlara sağladığı en önemli faydalar arasında ticaret ve yolculuk yapabilmek, mallarını bir yöreden diğerine aktarabilmek, kendi ülke bayraklarını taşıyan gemileri kullanabilmek gibi imtiyazlar elde etmektedirler. 17. ve 18. yüzyıllarda kapitülasyonlar içinde verilen haklar genişletilince yabancı devletler kendi mahkemelerini kurma ve ticari anlaşmazlıkları bu mahkemelerde çözüme gibi egemenlikle çelişen haklar verilmiştir. Aynı zamanda yabancıların ödediği gümrük ücretleri ülke vatandaşlarının ödediği ücretlerden düşük olmaktadır. Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti gücünü koruduğu sürece bir zarar teşkil etmezken Osmanlı Devleti gücünü kaybetmeye başladıktan sonra Osmanlıların aleyhine olmaya başlamıştır (Pamuk, 2003: 165). Osmanlılarda uzun mesafeli ticaret ile karadeniz ticaret yollarının ellerinde bulundurulması önem arz etmekteydi. Böylelikle piyasalarda mal arzını arttırabilecekler aynı zamanda vergi gelirlerinde de artış olacaktır. Bu sebeple Osmanlılar kapitülasyon politikalarıyla hem Akdeniz ticaretini canlandırabilecek hem de Karadeniz ile Anadolu üzerinde gerçekleştirilen İran ticaretini de destekleyeceklerdi. Fakat 18. yüzyıl sonlarına doğru bu durum değişmiş Osmanlılar kapitülasyonları ticaret siyaseti araçları olarak kendi lehine kullanırken artık Batılılar da aynı imkânlardan faydalanmaya başlamışlardır (Tabakoğlu,2010: 290-294).

Osmanlı Devleti başlarda kapitülasyonları şu amaçlarla vermekteydi

- Denizleri ve limanları canlı tutarak ticaretten vergi ve benzeri gelir elde etmek istemesi

- Batılı devletlerin birleşerek Osmanlıya karşı ortak hareket etmelerinin önüne geçilmek istenmesi (Gül,2010: 75)

Osmanlı Devleti'nin ön göremediği durum şu idi; Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku kuralları geçerli olmasından dolayı yabancı dinlere mensup kişiler için kendi din ve kurallarına göre ayrıcalık vermek zorunda kalmıştır. Osmanlılar siyasal ve ekonomik çıkarlar elde ederken aynı zamanda dinsel farklılıklardan dolayı bazı ayrıcalıklar vermek zorunda kalmıştır (Gül,2010: 76). Kapitülasyonların yabancılara tanıdığı haklar Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşları için tanıdığı hakların önüne geçmiş netice de gayrimüslim halk ile Müslüman halk rekabet edemez konuma gelmiştir. Hatta Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp yıkılmasında rol oynamışlardır (Pamuk,2005: 166).

Kapitülasyonlar nedeni ile iktisadi ve sınai kalkınma için bir koruma siyaseti izlenemediği için kâğıt, cam, bez fabrikaları Avrupa'nın rekabetine dayanamayarak kapanmıştır. 19. yüzyılda sanayi kurma teşebbüsündeki başarısızlıkların en önemli nedenlerinden birisi kapitülasyonlardır. Filibe'de pamuk fabrikası, İstanbul, İzmir,

Selanik, Adana, Sivas'ta mensucat (dokuma) fabrikaları, Kastamonu ve İzmir'de ip, halat, çuval fabrikaları, İstanbul'da kauçuk, cıvata, çivi, kimya fabrikaları bu fabrikalar kapitülasyonların varlığı nedeni ile başarılı olamamıştır (Acartürk ve Kılıç,2011: 14). Osmanlı Devleti kapitülasyonlar sayesinde verdiği adli, yargısal, dini, korumacılık ve mali ayrıcalıkların olumsuz etkileri ile karşılaşmaya başlayınca kapitülasyonlardan kurtulmak için çareler aramaya başlamışlardır. Kapitülasyonların faydaları azalıp yıpratıcı etkileri arttıkça kaldırma nedenleri gündeme gelmiştir. Siyasal ve ekonomik baskılarla alınan ayrıcalıklar ileri boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin yabancılara verdiği bu ayrıcalıklar nedeni ile ülke içinde yabancı nüfusun artmasına neden olmuştur. Bu durum devlet mekanizmasını bozmuştur. Yabancılara tanınan vergi ve benzeri muafiyetler nedeni ile yerli halkın tepkileri ortaya çıkmıştır. Devletin ticari hayatı, sigorta, maden, taşıma, aydınlatma, kamu hizmetlerinin bir bölümü kabotajlar, zirai işletmeler yabancılara eline geçmiştir. Devlet yabancılara çalışan ve elindeki kâr paylarını yabancılara kaptıran yarı sömürge durumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti ekonomik gelişmesini ve bağımsızlığını engelleyen bu durumdan kurtulma çareleri aramaya başlamışlardır. Yabancılar ise elde ettikleri bu ayrıcalıklardan vazgeçmek istemedikleri için ortak hareket ederek durumu zorlaştırmaktadırlar. Kapitülasyonların kaldırılmasında ilk adım Kırım Savaşı sonrası toplanan 1856 Paris Konferansında atılmıştır. Sadrazam Ali Paşa kapitülasyonların kaldırılmasını istemiş olsa da Batılı devletler kabul etmeyerek daha büyük imtiyazlar istemişlerdir. Nitekim adli kapitülasyonlar Batılı devletler lehine genişletilmiş olup koruma kapsamı genişletilerek azınlıklar daha çok memnun edilmiştir. 1897 Osmanlı Yunan savaşı sonrasında toplanan İstanbul Konferansında da kapitülasyonları kaldırmaya yönelik zorlamalar yapılmış fakat başarılı olunamamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde başta Ziya Gökalp olmak üzere İttihat ve Terakki fikir adamları kapitülasyonların kaldırılmasını istemişlerdir. Kapitülasyonlar nedeni ile sanayi ve ticaretin korunamadığını dile getirmişlerdir (Gül,2010: 85-86). Kapitülasyonların en büyük zararları içerisinde kapitülasyon verilen ülkelerin temsilcileri her zaman Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmesidir. Aynı zamanda yabancıların devletin ve yerel idarecilerin ıslahat yapmak istedikleri zaman vergilere dâhil olmamaları halkın tepkisine neden olmuştur (Elmacı,2005: 25,28).

Türk Yurdu'nda önemle üzerinde durdukları konu iktisadi bağımsızlıktı. Kapitülasyonların varlığı iktisadi bağımsızlığın önündeki en büyük engel olmaktadır. *Türk Yurdu* Türklerin iktisadi durumunu görüp gösterip çareler aramaktaydı. Bu devre de söz Parvus Efendi'dedir. Parvus Efendi'nin söylemine göre Osmanlı Devleti'nin

vermiş olduğu kapitülasyonlar nedeni ile hem siyasi hem iktisadi olarak Osmanlı Devleti'nin esaret altında olduğunu vurgulamaktadır. Kapitülasyonlar siyasi yönden Düyun-u Umumiye İdaresi ise iktisadi yönden Osmanlı Devleti'ni kuşatıldığını belirtmektedir (Beyaz,2013: 84).

Parvus Efendi'nin düşüncesine göre Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın boyunduruğu altında olmasının tek nedeni Osmanlı Devleti içinde sanayinin gelişmemesidir. Osmanlı Devleti Avrupa sömürsünden kurtulmalıdır. Kapitülasyonlar ve borçlanmalardan tamamen kurtulmalı ve demokratik milli devlet anlayışı içerisinde bir devlet kurmalıdır. Osmanlı Devleti Avrupa devletine bağlılığından kurtulmasının sağlayacak gelişme ulusal ekonomi ve endüstriyelini olmasıdır. Parvus Efendi'ye göre Avrupa'nın sermayesi, mamulâtı, fen ve sanatı Osmanlıdan çok daha ileri konumda ve Osmanlı bu eksikliği hissettiğinden dolayı Avrupa'nın sermayesi, mamulâtı, fen edebiyatına ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple Avrupa'nın bankalarına ve sanayisine esir konumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti demiryolu yaptırma girişimine girdi mi veya borç almaya çalıştığı durumda Avrupa devletleri siyasi nüfuzlarını kullanarak bu duruma müdahale etmektedirler. Osmanlı'nın iç işlerine doğru siyasi nüfuzlarını genişletmektedirler. Böylelikle Osmanlı Devleti'ne hem borç vermeyi geciktiriyorlar hem de eskiden yapılan kapitülasyonlara dayanak olarak Osmanlı Devleti'ni faiz ve maliye anlaşmalarıyla elini kolunu bağlayarak Osmanlı Devleti'nin maliyesinin iyileşmesine ve gelişimine engel olmaktadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti içerisinde bulunan kapitülasyonlar kaldırılmalıdır. Parvus Efendi'nin belirttiğine göre Avrupa devletleri borç para vermeyi geciktirerek eski kapitülasyonları öne sürerek memleketi faizcilik ve maliye anlaşmaları ile bağlayarak Osmanlı Devleti'nin gelişmesini engel olmuşlardır (Beyaz,2013: 65-66, 85). Parvus Efendi şöyle söylemektedir. "Türkiye, Avrupa sermayesine, Avrupa mamulâtına, Avrupa fen ve sanatına muhtaç olduğu için, Avrupa bankalarının ve Avrupa büyük sanayisinin iktisadi esareti altına girmiştir. Osmanlı Devleti, borç almak demiryolu yaptırmak teşebbüsüne girişirse derhal Avrupa devletleri iktisadi üstünlüklerini kullanarak siyasi nüfuzlarını genişletmeye çalışırlar" (Beyaz,2013: 47).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti kapitülasyonların kaldırılması konusu 1911 kongresinde görüşmüştür. Tüm vergiler üzerinde reform yapılması, temettü vergisinin de yabancılara uygulamasının, anonim şirketlerin yeni kanuna bağlanacağını açıklamışlardır. Bu durum 1914 yılından sonra yapılacaklar için bir temel niteliği taşımaktaydı. Kongre kalkınmayı sağlamak için vergilerin yabancılara uygulanması ve kapitülasyonların kaldırılması gibi önemli kararlarda planlama

yapmışlardır. Cemiyetin bu kongre programının izahnamesinde kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin yürütme ve yargı yetkilerinin yabancılara verilmesinden dolayı kısıtlandığı belirtilmiştir. Yabancıların devletin yardımı ile zenginleşirken vergi ödememesi gibi bir durumun kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti kapitülasyonların adli siyasi ekonomik zararlarını anlayarak kapitülasyonları tümünden kaldırmaya yönelik çareler aramaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili görüşlerini 1908-1918 yılına kadar hükümet programında ve kongresinde geçerli olmuş, 1914 yılında da üst düzeye çıkmıştır. Hükümet kapitülasyonların kaldırılmasında başarılı olmasalar da her fırsatı değerlendirmişlerdir. Berlin antlaşmasında kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik girişimler gerçekleşmiş fakat kapitülasyonların Osmanlı lehine şekil yönünden değişebileceği şeklinde bir karşılık gelmiştir. Konferansta alınan karar ise eski kapitülasyonların rejimi yerine modern güçler arasındaki ilişkileri düzenleyen anlaşmalar türünden anlaşma yapılması için Osmanlı Devleti ile incelemeye hazır olduğuna dair karar alınmıştır (Elmacı,2005: 47-48, 51-52).

İttihat ve Terakki Cemiyeti I. Dünya Savaşını fırsata çevirerek kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmışlardır. Babıali bundan sonra gümrüklerini yabancı devletlerin onayını almadan yükseltebileceklerdi. İktisadi bağımsızlıkta yeni gümrük tarifesi (advolorem yerine spesifik tarife) ve kapitülasyonların kaldırışı etkili olmuştur (Toprak, 1985: 671). I. Dünya Savaşı sırasında milli iktisat politikalarının uygulanabilmesi için uygun koşullar oluşmuştur. Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin itirazlarına karşı kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. 1916 yılından itibaren ise yerli üretimi korumayı amaçlayan gümrük rejimi uygulanmaya konulmuştur (Pamuk,2007: 227).

1923 yılında toplanan Lozan Konferansının ikinci oturumunda madde 28 ile kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Madde 28' e bakarsak “Bu Antlaşmayı imza eden akitlerin her birisi, kendisini ilgilendiren yönde, Türkiye'deki kapitülasyonların her bakımdan tam olarak ilgasını beyan etmeyi kabul ederler (Gül,2010: 95).”

4.1.5. Osmanlı Tarım ve Köy Yapısı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Osmanlı Devleti'nde geleneksel üretim vasıtası bir çift öküz ile çekilen sapandır. Öküz gücünün yerini makine gücü alıncaya kadar tarımda esaslı bir değişiklik görülmemiştir. Geleneksel tarımda emek evlenmiş, çocuğu olan erkek köylünün simgelandığı köylü ailesidir. Miri arazi hububat ziraatı yapılan tarla olarak kullanılan arazidir. Geçimlik arazi hububat, buğday, arpa ekimine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin elinde tuttuğu miri arazi kanunla korunmuştur. Bu kanuna göre tarla, bağ,

bahçe yapılamaz ve devamlı işletilmesi gerekmektedir. Devlet tarla arazisini kendi kontrolü altına almıştır. Miri topraklar tapulu arazi, olarak ikiye ayrılmıştır. Tapulu arazi köylü aile birliklerine verilen satılmayan, hibe ya da vakfedilemeyen, kullanımı babadan oğula geçen raiyyet çiftlikleridir. Köylü kendisi işletmekte yükümlüdür. Hür ve bağımsız olan köylü Devlete ve sipahiye kanunun emrettiği bedeni hizmetler dışında karşılıksız hiçbir hizmet yapmaya mecbur değildir. Emeği kimse karşılıksız sömüremez. Devlet bu durumu garanti etmiştir. Miri mukataalı karşılığında kiralar. Tapuya verilmeyen araziye devlet kira karşılığında şahıslara ihale eder. Kira bedeli bir miktar para olarak devletle şahıs arasındaki sözleşmeye istinaden ödenir (İnalçık,2009: 2-5).

Osmanlıda çift-hane rejimine baktığımızda aile emeği bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlendiği arazi anlamına gelmektedir. Akdeniz bölgesinde hububat ekimi yapılan yerlerde tarım ve vergi sistemi çift-hane sistemi olarak uygulanmıştır. Marginalist Mektep aile emeğine dayanan çift-hane sisteminin gerçekte bir üretim tarzı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu üretim tarzı en verimli tarım işletmesidir. Chayanov'a göre gerçekte bir üretim tarzıdır. Bu üretim tarzı Asya olsun Rusya olsun ekonomi ve toplumun tarihi yapısını açıklamaktadır (İnalçık,2009: 7-8).

Kooperatifçilik Osmanlı Devleti'nde Mithat paşa tarafından kurulan memleket sandıkları ile başlamıştır. Memleket sandıklarından menafi sandıklarına oradan da ziraat bankasına uzanan bu yolda zirai kredi hareketinin yanında kooperatifçilikte gelişmiştir. 1900'lü yıllarda İzmir'de kurulan köy bakkalları köy tüketimi kooperatifçiliğinin gelişimi ile ilgili olması açısından önemlidir. Halkın durumu kötüleşmeye başlayınca, karaborsacılıkta artış görülünce, halk çaresizliğe ve yoksulluğa sürüklendikçe kooperatifçilik ön plana çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı Milli Maişet Kooperatifi adı altında binlerce tüketim kooperatifi kurulmuştur. Kooperatifçilik Geçim sıkıntısı yaşayan halkın sorunlarının çözülmesi için, fiyatların yarıya indirilmesi, pahalılığın önüne geçmek adına ve sermaye birikimini kolaylaştırmak için çalışmalar yapmaktadır. Osmanlı Devleti'nde sermayenin az olması en büyük sorundur. Küçük sermayedarlar ile büyük sermayedarlar arasındaki eşitsizliği gidermek için tek çözüm yolu kooperatifçilik olarak görülmüştür (Kocabaş,2012: 1010-1012).

Parvus Efendi'nin görüşüne göre Türk köylüsünün yaşam şartları oldukça kötüdür. Köylü ihmal edilmektedir. Türk köylüsü ağır vergiler altında ezilmektedir. Savaş zamanlarında ise köylü halk askere çağrılmaktadırlar. Türk köylüsünün yaşam şartları düzeltilmelidir. İşlettiği tarlanın mülkiyeti köylüye verilmelidir. Tarım kredi kooperatifleri kurulmalıdır. Tarımsal fiyatlardaki düşüş sonucu tarımda makineleşme yeni tarım alanlarının üretime açılması gibi yatırımları kısıtlamıştır. 1890'larda ise tarım

ürünlerine yönelik talebin artmasıyla fiyatları yeniden yukarı çekmiştir. Osmanlıların tarım reformu yaparak ülkenin kalkınmasını sağlama ihtiyacı artmıştır. Sanayi ürünleri olan pamuk, tütün gibi mamulleri, kuru yaş sebze ve meyve ihracatı, hububat üretimi arttırarak uygun depolama alanı ile demiryolu ağı aracılığıyla dış pazarlara ürünleri ulaştırması Osmanlı'nın ekonomik yönden kurtuluşunu sağlayabilir (Erkan, 2018: 20-21). Parvus Efendi'ye göre tarım ürünlerinde tahıl fiyatlarındaki artış olması durumunda tarlaların genişlemesi, tarımda makinelerin kullanılması artacak ve daha fazla fayda sağlayacaktır. Aynı zamanda Osmanlılarda meyve yetiştirmek büyük öneme sahiptir. Portakal, hurma, kuru üzüm, ceviz, taze üzüm ihracatı Osmanlılar için büyük öneme sahiptir. Parvus Efendi'ye göre Osmanlılarda yerli ahaliden bilgili ziraatçılar yetiştirilmelidir. Devletlerarası pazarların artması, zirai ürünlerin fiyatlarının yükselmesi Osmanlıda ziraat ürünleri için büyük sermayelerin kullanılması ve fenni kurallara uygun aletler yöntemler uygulanması zirai faaliyetler için daha faydalı olacaktır. Ziraat gelişecektir. Ürünlerin elverişli fiyatlara satılması için sendikalar oluşturulmalıdır. Ziraat sendikaları köylünün korunması ve ziraatın gelişmesi için gereklidir. Aynı zamanda ziraat sendikaları sayesinde ürünler elverişli fiyatlara satılacaktır. Diğer türlü köylüler faizcilerin ve tacirlerin aldatmalarına maruz kalırlar. Osmanlılarda ziraat gelişecek ziraat ve demiryolunun gelişmesi beraberinde sanayinin de gelişmesini de sağlayacaktır(Parvus,2013:149-150,152-154).

Parvus Efendi'ye göre üretilen ürünler için uygun satış fiyatları belirlenmelidir. Köylüler üretim için önem arz etmektedir. Köylüler korunmalı ve desteklenmelidir. Köylüleri faiz yöntemiyle çalışan kişilerden tacirlerden uzak tutulmalıdır. Köylülerin kredileri ve borçlanmaları için bankalar kurulmalıdır. Türk aydınları ile taşradaki halk kaynaştırılmalı ve aydınlar taşradaki halkı anlamalıdır. Aydınlar taşradaki halkın menfaatlerini gözetmelidirler. Türk aydınları taşradaki halkın gönlünü kazandıktan sonra milliyetçilik projelerine başlamalıdır. Zirai faaliyetler modernleştirilmeli iyileştirilmelidir. Köylülerin ulaşım kolaylığı sağlayabilmesi, ürün pazarı, ürünlerin daha kolay ulaştırılabilmesi için demiryolu yapımına ağırlık verilmelidir (Beyaz,2013: 133-140,151).

Osmanlı Devleti'nde köylü vergi vermektedir. Köylü, esnaf, küçük tacirler, işçiler vergi vermektedir. Parvus Efendi'nin görüşüne göre vergi yükü başka alanlara kaydırılmalıdır. Büyük çiftçiler, şehir ve kasabadaki taşınmaz mallar, büyük sanayi sahipleri, büyük tacirlere büyük vergiler yüklenmelidir (Parvus,2013: 156). Aynı zamanda köylünün üzerinde ağır bir yük olan aşar vergisi kaldırılmalıdır. Vergilendirme sistemi zenginleşme oranına göre belirlenmelidir. Daha adil bir vergilendirme sistemi

ile vergi oranı belirlenmelidir. Köylüler ekonomik anlamda ferahlatılmalı ve aynı zamanda ekonomik olarak desteklenmelidir. Ancak bu şekilde devlet menfaatleri olumlu yönde gelişecektir (Beyaz,2013: 144). Arazi vergisinde ise arazi fiyatlarındaki artış, işlenen tarlaların genişletilmesi, ziraatın ıslahı sonucu olarak tarlaların verimliliklerinin ve kıymetlerinin artmasıyla beraber arazi vergisi üzerinde de artış yapılmalıdır. Osmanlılarda tekel yönteminin varlığı tek üretici tek satıcı konumunda olmasından dolayı rekabet ortamı oluşmamıştır. Parvus Efendi'nin görüşüne göre Tekel üretim olmayıp devletlerden alınan izne uygun olarak tüketim vergileri konulması yöntemi kullanılabilir. Tüketim maddelerinden vergi alınması durumunda herkes üretim yapıp satmak konusunda serbest olacak ve devlete vergi ödemek durumunda kalacaklardır. Bu sayede Osmanlıların vergilendirme üzerinden geliri artacaktır (Parvus,2013:157-185).

1908 yılındaki devrimden sonra İttihat ve Terakki Partisi tarım için ticarileşme ve gelişmesi yönünde adımlar atmaya başlamışlardır. Köylüye düşük faizli kredi sağlanması, aşar vergisinin yarıya indirilmesi gibi tarım için faaliyetler düşünülse de sonuçsuz kalmıştır.1012-1922 yılları arasında 10 yıllık süre zarfında savaşların olması nedeniyle tarımda gerilemiştir. Savaş nedeniyle kırsalda çalışan erkek nüfus azalmış, 1915 yılında Ermenilerin Suriye'ye gönderilmesi dolayısıyla Ermeni nüfusu azalmış ve Yunanistan'la yapılan mübadele sonucu nüfus kitlesi değişmiştir. Zira Çukurova'da Ermeniler, Ege'de Rumlar dış pazara yönelik pamuk, incir, tütün gibi tarım ürünleri yetiştirilmesinde bilgili ve tecrübeliydiler. Bu kişilerin aynı zamanda ihraç edilen pazarlarla bağlantıları vardır. Bu sayede ülkeye kredi akışı sağlayacak sermaye ihtiyacı giderilebiliyordu (Erdoğan,2019: 67-68).

1912-1922 döneminde en verimli topraklar üzerinde savaşların olması, ülke ekonomisinin merkezinde bulunan Adana, İzmir, Bursa gibi şehirlerin kaybedilmesi Dünya ekonomisi ile bağlantıları kesmiştir. Savaş öncesi yoğun tarımsal faaliyet yapılan bölgeler tahribata uğramış ve boşaltılmıştır.1922 yılının sonuna gelindiğinde Osmanlı-Yunan savaşının yıkıcı etkisiyle karşılaşılan Ege bölgesi ekonomik anlamda çöküntüye uğramıştır. Yunan ordusunun çekildiği esnada İzmir üzerinde yangın meydana gelmesi sonucu en büyük ihracat merkezi, liman ve ticaret bölgesi küle dönmüştür. Savaşın tahribatı ve savaşta kaybedilen nüfusun yanı sıra birde ordu ihtiyaçları için köylünün başlıca sermayesi olan çiftlik hayvanlarına el konulmuştur. Bu durum şehirlerde enflasyona neden olmuş kırsal kesimde hayvan sayısında düşüş yaşanmıştır. Daha az toprak sürülmekteydi. Buğday üretiminde yaklaşık %40, tütün, kuru üzüm, zeytinyağı, ham ipek ve pamuk üretiminde %50'nin üzerinde gerilemeler görülmüştür. Osmanlı

Devleti'nde 1908-1923 yılları arasında tarımda kullanılan en verimli arazilerin işgal altında olması, ülke nüfusunun savaşlar nedeniyle ciddi kayıplar görülmesi, halkın fakirleşmesi tarımı olumsuz etkilemiştir. 1923 yılında Osmanlı'dan Cumhuriyet tarımda iktisadi anlamda çökmüş bir ülke devralmıştır (Erdoğan,2019: 67-68).

4.1.6. Osmanlı Sanayileşme Politikaları Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Osmanlıların sanayileşme süreciyle ilgili baktığımız zaman Tanzimat sonrası batıya yönelimler de artış olmuştur. Bununla beraber ticaret serbestleşmiş, ticari alanda verilen imtiyazlar da artmıştır. Tekel hakların kaldırılmasıyla birlikte yabancı ürünlerin ülkeye girişi Osmanlı esnafını zor durumda bırakmıştır. Yenileşmeye ayak uydurabilen esnaf varlıklarını devam ettirebilirken yenileşmeye ayak uyduramayan birçok esnaf varlıklarını koruyamamışlardır. Genelde İstanbul ve yakın çevresinde sanayileşme amacıyla devlet fabrikaları kurulmuştur. Pamuklu ve yünlü dokuma, feshane, çuha, basma fabrikaları, tophane, tersane, demir döküm fabrikaları devlet sermayesi ile kuruldukları için yüksek başarı oranı sağlayamadıkları görülmektedir. Birçok ürünün devlet tarafından satın alınması, yabancı işçilerin, mühendislerin ve Avrupa'dan teknolojilerin getirilmesi bile bu fabrikaların uzun ömürlü olmasını sağlayamamıştır. Devlet fabrikalarının yanında özel fabrikalar da kurulmaya çalışılmıştır. Hatta özel fabrikaları teşvik edebilmek için devlet bazı imtiyazlar tanımıştır. Bütün çabalara rağmen Osmanlıların bir sanayi toplumu olduğunu söylemek mümkün değildir. Özel teşebbüsler tarafından kurulan sanayilere baktığımız zaman daha çok gayrimüslimlerin ve yabancıların etkin olduğu görülmüştür (Şener,2007: 82-84).

Osmanlı Devleti'nde şehir sanayi sektörü 18. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Sanayinin devlet kontrolü altında gelişimini engellemiş ve daralmasına yol açmıştır. İş bölümü, teknoloji, verimlilik gibi organizasyonlar olmayınca esnaf tipi örgütlenme üretimde hâkim kalmıştır. Kırsal sanayi zirai imkânların yetersiz olduğu, hayvancılığın hâkim olduğu ve nüfusun yoğun olduğu yerlerde gelişmiştir. Yaygın olan sınaî üretim tipi köylünün kendi ürettikleri ya da satın aldıkları hammaddeleri işleyip kasaba pazarına kendileri götürerek satma tarzındaydı. İlerlemesi ve yaygınlaşması ancak ihracatın gelişmesine bağlı idi. Kırsal sanayinin gelişmesi için en önemlisi sermaye sahibi müteşebbis zümresinin varlığıdır. Osmanlı Devleti'nde ise böyle bir zümre bulunmamaktadır (Genç,2000: 228-229).

19. yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte Batı Avrupa iktisadi ve askeri yönden büyük bir gelişme göstermiştir. II. Mahmut tahta çıktığında Batı tarzı reformlarda en önemli adımları atmıştır (Pamuk,2005: 199). 19. yüzyılın ilk yarısında devlet

sanayileşme politikası başlatmıştır. Sanayi girişimleri ordunun ve devletin gereksinimlerini karşılamaktaydı.1830-1840 yıllarında Osmanlı Devleti en son teknoloji kullanan makineleri Avrupa'dan ithal etmişlerdir. Böylece devlet mülkiyetinde ordunun, donanmanın, sarayın talepleri için fabrikalar kurulmuştur (Pamuk, 2005: 201). Ekonomik kaynakların üzerinde kontrol gücüne erişen Tanzimat yönetimi iktisadi gelişmeyi ve ülkenin zenginleşmesi için çalışmalara girişmiştir. İmar-ı Mülk politikası olarak adlandırılan bu politika mali ve iktisadi düşünceleri kapsayarak ekonominin her sektöründe kendini hissettirmiştir (Güran,2014: 367-368).

Tablo 3.Osmanlı Devleti'nin 1857-1858 yılları arasında fabrikalar için yaptığı ve yapmayı planladığı harcamalar (Güran,2014: 369).

Yatırım Alanı	Demirbaş, makine ve aletler	Sabit değerler	Döner Sermaye ve diğer masraflar	Toplam
Zeytinburnu Demir Fabrikası	10.300.424	36.748.464	3.673.945	50.722.833
Veliefendi Basma Fabrikası	1.917.372	2.610.270	287.711	4.815.353
İzmit Çuka Fabrikası	7.386.925	16.970.030	5.000.000*	29.356.955
Hereke Kumaş Fabrikası	2.386.264	1.569.510	1.796.095**	5.751.869
Milhaliç Devlet Çiftliği	-	1.759.677	1.651.931	3.411.608
Büyükada Demir Fabrikası	11.197	231.212	1.030.966	1.273.375
Ziraat Talimhanesi	-	1.813.373	1.520.437	3.333.810

*Tamamı döner sermayedir.

**1750000 döner sermayedir.

Harcamaların çoğu Fabrika-i Hümayunlar olarak bilinen devlet fabrikaları için ayrılmıştır. Bu fabrikaların mali finansmanı ise Hazine-i Hassa tarafından sağlanmaktadır. Devlet fabrikalarında 50 Milyon guruşu aşan harcamasıyla Zeytinburnu Demir fabrikası ağır sanayi kompleksine sahipti. Kuruluşun yönetimi Tophane-i Amireye bırakılarak Hazine-i Hassa'ya borçlandırılmış ve borcunu elde ettiği kârlarla ödemesi kararlaştırılmıştır. Devlet fabrikalarının en önemli ekonomik amacı askeri ihtiyaçları yurt içindeki üretimle karşılanmasıdır. Böylece askeri giderlerden tasarruf sağlanırken harcamalar nedeniyle yurt dışına gidecek olan akçe dâhil-i Memalikte kalacaktır. Fabrika kurulmasının amaçlarından biri de sanayileşmeye yapacağı katkılar sebebiyle sinai eğitim yaygınlaştırılmasına önem verilmesidir. Fabrikanın kurulduğu ilk yıllarda Avrupa'dan getirilen ustalar aracılığıyla modern teknolojinin işçilere ve ustalara öğretilmesine önem vermişlerdir. 1847 yılında dokuma sanayinin teknik bilgilerinin öğrenilmesi için Avrupa'ya 4 öğrenci ve kimya öğrenimi için Paris'e Barutçubaşı Evans'ın oğlu Artin gönderilmiştir. Fabrikalar aynı zamanda kârlı bir kuruluş haline gelerek devlete gelir getirmişlerdir. Feshane'yi ele alacak olursak 1841-1854 yılları arasında elde ettiği kârların %51,4'ünü yani 13.271.014 guruş Hazine-i Hassa'ya

aktarılmıştır. Devlet, fabrikaların devamlılığını sağlamak ve belirlenen amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için teşvik edici düzenlemeler getirmiştir. Fabrika üretimlerini öncelikle devlet satın alacaktır.(Avrupa tepkisini çekmemek için gizli yapılmıştır.)

➤ Fabrika kurmak isteyenlerin satın alacakları makine, araç, hammaddeler için gümrük ve vergi ödemeyecek aynı zamanda üretilen mallar piyasada satılırsa da herhangi bir vergi ödemeyeceklerdir.

➤ Fabrikalarda çalışan işçi ve ustalar askerlikten muaf tutulacaktır.

Devlet çiftliklerin kurulması diğer önemli teşviiktir. Anadolu Mihaliç'ta faaliyete başlayan Emlak-i Hümayun Çiftliği devlet fabrikalarının ihtiyaç duyduğu merinos cinsi koyun yapağısının üretilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu çiftlik ülkede kaliteli yapağı üretimini teşvik ederken aynı zamanda ürettiği yapağıyı düzenli olarak her yıl devlet fabrikalarına göndermiştir (Güran,2014: 369-373).

İzmit Çuka fabrikası 5 Milyon guruş sermaye ile kurulmuştur. Toplam tesis değeri ise 24 356 955 guruştur.16 970 030 guruşu binanın inşası için harcanmıştır. 1844 yılında kurulan fabrika önce İngiliz fabrikatörünün yönetimine verilmiştir. Anlaşma neticesine göre imalatı devlet tarafından sabit fiyatlarla satın alınacaktır. 1845 yılında fabrikanın işletmesi devlet tarafından gerçekleştirmeye başlanmıştır. Yapılan üretimi devlet tespit ettiği fiyatlarla satın alacak ve asker ihtiyaçları böylece karşılanmış olacaktır (Güran,2014: 384,385). Veliefendi Basma fabrikası 1848-1849 yılları içinde deneme niteliğinde üretime başlamıştır. Fabrikanın ilk kuruluş yıllarında 24 yabancı usta çalışmaktaydı. Bu ustalara aylık 1.700 guruş dolaylarında yüksek ücret ödenmekteydi. Baş usta ise ayda 4.584 guruş alıyordu. Memurlara aylık 650, işçilere ise 200 guruş ödenmekteydi (Güran, 2014: 389). 1864 yılında fabrikadan kumaş fiyatlarının indirilmesi ya da fabrika yönetiminin orduya bırakılması istenmiştir. Kumaş fabrikalarını maliyeti altında olan arşın başına 10 pare indirildi. Bu indirim sonucu fabrika satışları maliyetlerini karşılayamaz olmuştur. Hereke Kumaş fabrikası 3,5 Milyon guruş sermaye ile kurulmuştur. Bursa İpek fabrikası için 864.268 guruş harcanmıştır. 82 ipek mançığını bulunmaktadır. 1852 kayıtlarına göre 98 kişi için istihdam sağlanmıştır (Güran,2014: 392,395).

Osmanlı sanayisinde iki yönden gelişme olduğu görülmektedir. Birincisine baktığımızda savaş sanayisi ön plana çıkmaktadır. Tophaneler, baruthaneler, tersaneler, savaş araç gereçleri üretimi; ikincisine baktığımızda pamuklu ve ipekli dokuma alanına sahip olan tekstil sanayisi olduğu görülmektedir. Kurulan sanayi teşebbüslerinin birçoğu cumhuriyet dönemine devredilmiştir. Döneminde sermaye, kalifiye işgücü ve hammadde yetersiz olduğu için devlet ve özel girişim fabrikalarının başarı düzeyini

düşürmektedir. Batılı devletlerin merkantilizm yanlısı olması sanayileşmeyi geliştirmiştir. Fakat Osmanlı Devleti merkantilizme karşı uygulamaları nedeni ile sanayileşmesi yeterince gelişme gösterememiştir. 19. yüzyıldan itibaren hızlanan sanayileşme faaliyetlerinin ilk örneklerini devlet teşebbüsleri oluşturmaktadır. Daha çok emek ve sermaye gerektiren sanayi kuruluşları olduğu görülmektedir. Özel teşebbüs kuruluşları da gelişme göstermiştir. Bu kuruluşlarda yerel az sermaye, az işgücü ile çalışan teşebbüslerdir. Osmanlı Devleti merkezi otoriteyi güçlü tutmak uğruna sanayileşmeyi devlet tekelinde tutmuştur (Şener,2007: 56,59).

Osmanlılarda sanayinin olmamasından dolayı daha çok dışa bağımlı bir durum sergilenmiştir. Ekonomik anlamda sadece zirai ürünlerin varlığı yetmemiş sanayinin olmaması Osmanlıların ekonomik yönden rahat olmasını engellemiştir. Osmanlılar sanayilerini geliştirebilmelidirler. Parvus Efendi'ye göre sanayinin gelişebilmesi için önünün açılması ve girişimciliğin doğmasına fırsat verilmelidir. Girişimcilik sınıfına engel olunmamalıdır. Devlet ticaret serbestliği tanınmalıdır. Pazarlar oluşturulmalıdır. Beraberinde tüketiciler oluşturulmalıdır. Osmanlı halkının medeni ihtiyaçları arttırılmalı, halkın yaşamı sadelikten kurtarılıp zenginvari ve karışık hale getirilmelidir. Bunların olabilmesi için ucuzluk getirilmelidir. Osmanlılarda zirai ürünlerin fiyatları arttırılıp fabrika ürünlerinin fiyatı düşük tutulmalıdır. Böylelikle tüketim artacak, tüketimin artmasıyla fabrika ve üretim haneler kurulacaktır. Bu da Osmanlılara fayda sağlayacaktır (Parvus,2013:187-188).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlamasıyla birlikte sanayileşmeye yönelik düşünceler ön plana çıkmaya başlamıştır. İktisadi bağımsızlık ancak sanayileşme ile gerçekleştirilecektir görüşü hâkim olmuştur. 1908 yılındaki devrimle birlikte Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatiyle beraber kapsamlı bir teşvik programı benimsenmiştir. Birikim olmaması sebebiyle kuruluş ve işletme sermayesi sorunu ortaya çıkmıştır. 1908-1918 yılları arası Osmanlı Devleti'nde sanayileşme bilinci oluşmuştur. Sanayi için sergi ve panayırılar açılmıştır. Ülkedeki sanayi mektepleri yeniden düzenlenmesi için yurt dışından yabancı uzmanlar getirilmiştir. Teknik eğitim için ise çeviri ve telif eserler yayınlanmıştır. Mesleki ve teknik öğrenimi için Almanya'ya işçi ve öğrenci gönderilmiştir (Toprak,1985: 640).

1908 yılı sonrasında kurulan fabrikalar aşağıdaki gibidir.

- Silahtar Ağa Elektrik Santrali (1910-1913)- Kâğıthane
- Üsküdar elektrik fabrikası 1911- İstanbul
- Osmanlı İttihat Saraçlık Anonim Şirketi – 1913- İstanbul
- Galata Yüksek Kaldırım Pil Fabrikası – 1917 –İstanbul

- Şakir Zümre Soba Fabrikası 1918-1923-İstanbul (Erdem,2016: 24-25)
- Darülaceze Halı İmalatı
- Paşabahçe Kiremit ve Tuğla Fabrikası -1910-İstanbul
- Hamidiye Kâğıt Fabrikası 1912 – İstanbul
- Gölcük tersanesi 1915-İzmit
- Adapazarı Araba Fabrikası 1916-Adapazarı (Kurt vd.,2016: 258,264,269).

II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki yönetiminde sermaye sorunu baş göstermiştir. Sermaye sorununun olması ise rekabet ortamında başarılı olunamamasının sebebiydi. Avrupa fabrikasıyla rekabet edebilmek için kuvvetli sermayelerle şirketler kurulmalıydı. II. Meşrutiyet'ten sonra Müslüman-Türk nüfus ticarete dâhil olup, şirketler kurmuşlardır. Fakat toplu sermaye ile kurulan anonim şirketler alanında ilerleme olmamıştır (Damlıbağ,2011: 96-97).

Osmanlı Devleti gelişmesine yönelik önemli çabalar göstermiştir. 19.yüzyılın ortalarına kadarki evrede Tanzimatçılar İstanbul ' da yoğun olmak üzere sanayi yatırımlarına girişmiştir. Üretim tesisleri, ulaşım, kalifiye eleman, maliyet gibi problemlerin yetersizliği nedeni ile sanayileşmeye yönelik fabrikalar uzun ömürlü olmamıştır. 20. yüzyıla Hereke fabrikası, Beykoz deri ve kundura fabrikası Feshane (Defterdar) fabrikası Paşabahçe cam sanayi gibi bazı kuruluşlar uzun ömürlü olabilmıştır. Osmanlı Devleti'nin fabrikada başarısız olmasının nedenleri;

- Kapitülasyonlar
- Gümrük vergileri
- Yerli üretimin kalitesinin Avrupa mallarına oranla düşük olması
- Ulaşım ağının yetersizliği (Seyitdanlıoğlu,2009: 67)

1915 yılında 1909 yılında kabul edilen teşvik-i sanayi kanunu genişletilmiştir. Kanun kapsamında fabrika personelleri Osmanlı Devleti halkından olması temin edilirken her yeni fabrika içinde devlet arazisinden 5000 metrekare kadar hisse edilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde sermaye sahiplerinin çoğu gayrimüslim olması nedeni ile 24 Mart 1916 yılında kabul edilen kanuna göre şirketlerin yazışmalarını Türkçe yapmaları zorunluluğu getirilmiştir. Böylece Osmanlılardaki insanların istihdamını sağlanmış olacaktır. İktisadi meslek eğitimi ön plana çıkmıştır. Sanayi mektepleri düzenlenmiş ve Almanya'ya gidecek ustabaşı ve işçi kursları için kişiler gönderilmiştir (Mardin,1985: 632).

4.1.7. Osmanlı Devleti'nde Kaime Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Osmanlılarda ikinci Mahmut zamanında kullanılan sikkelerin sürekli taşış edilmesi(sikkelerdeki değerli maden miktarının azaltılması) paranın değerini düşürürken aynı zamanda enflasyonu da beraberinde getirmiştir. Devletteki ve piyasalardaki ticari dengeler sarsıntıya uğramıştır. Esnaf elindeki parayı yabancı paraya dönüştürmek isterse veyahut dışarıya para göndermek isterse sarraf ve bankerlerin eline düşmektedirler. Para değişimi sırasında ise büyük kayıplar yaşanmaktadır. Osmanlılar da ise halka yeni reformlar yapılmak istenirse ekonomik kaynak gereksinimi meydana gelmektedir. Bu gibi sebeplerden dolayı Osmanlılar yeni yollar aramaya başlamışlardır. Bu sebeple esham kaimesi çıkartılması düşünceleri hâkim olmuştur (Akyıldız,2014: 39-40).

Faydalı olacağı düşüncesi ile çıkartılan Kaimeler Osmanlılar için zarar teşkil etmiş bu sebeple kaldırılmaya çalışılmıştır. Fakat çabalar yetersiz kalırsa diye verilen faizlerin yarıya düşürülmesi planlanır. Ancak bunun uygulanabilmesi içinde parayı bozdurmak isteyenler hazine de 50.000 keselik fon bulundurulması gereklidir. Hazine de yeterli miktar olmadığı için kararın uygulanması ertelendi. Farklı bir yöntem düşünülerek faizler sekizer senelik ödenmesi yerine onar senelik ödenmesine karar verildi. Böylece kaime faizleri %12.5'ten %10 düşürüldü. Daha sonra da %6' ya düşürüldü. Bu kararda etkili olan halkın faiz derdine kapılıp kaimeleri tahvil gibi algılayıp tedavülünü önlemesini engellemektir. Haziran ve kânunuevvel aylarında yılda iki taksitle hazineden ödenen kaime faizlerinin ödenmesinde değişikliğe gidildi. Böylece 6 Kasım 1849 yılına kadar yapılan uygulama da taksit haziran da verilecek olan kaimeler hazinenin elinde ihtiyattan bulundurulanlar, ihtiyaç dâhilinde mayıs ayında piyasaya sürülürse satın alan kişi haziran ayında altı aylık faizi hazineden almaktaydı. Bu durumda hazine beş aylık faiz zararına uğramaktaydı. Temmuz ayından itibaren verse kaime sahibi zarara uğramaktaydı. Beraberinde kaimeler üzerinde faizlerden kaynaklı yolsuzluklarda görülmekteydi. 1850 yılında esham muhasebecisi İzzet Efendi, mümeyyiz-i Sani Ramiz Efendi ve Teodoraki Baltacı'nın adamı Robini arasında meydana gelen yolsuzluktan kaynaklı devlet 3 milyon zarara uğramıştır (Akyıldız,2014: 64-66).

Parvus Efendi'nin düşüncesine göre hükümet için zararlı durumda olan kaimeler 1876-1877 senelerinde çıkarılması hükümet lehine olmuş zira o dönemde Avrupa bankaları Osmanlı için kapalı olduğundan dolayı hükümetin para alacağı yer yoktu. 1877 yılında İngiltere'den borçlanma yoluna gidilmesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hâlbuki kaimelerle bir hayli para elde edilmiştir. Savaş zamanı kaime dışında başka araçlar da kullanılabilirdi. Örneğin ahaliden kıymeti sonra ödenmek üzere alınan eşya

için verilen resmi belgeler olağanüstü araçlardır. Avrupa'nın para dolaşımı ile ilgili tecrübelerinden yararlanılarak kaime yerine itibar biletleri çıkarılmış ve çıkış zamanında para piyasasının hali dikkate alınarak yavaş yavaş ve tedbirli davranılmış olsaydı para fiyatı da duraksamaya uğramazdı. Kaimenin ahaliye ve ticarete yansıyan kötü sonuçlarına meydan verilmemiş olurdu (Parvus,2013: 63-64).

Kaimeleri kaldırma girişimine kararlı olan Keçecizade Mehmet Fuad Paşa 1861 yılında bütün kâğıt parayı toplatıp yerine emisyon bankası kurulması için gerekli hazırlığı başlatmıştır. Osmanlı bankası piyasadaki kaimelerin geri satın alınması için istikraz çıkartması için Londra'daki Deveaux & Co ile iletişime geçti 800000£ tutarındaki yüzde 68 faizli istikraz Mart 1862 de çıkarıldı. Para sağlanınca Osmanlı Devleti kaimeleri tedavülden çekmeye başladı. Kaime sahipleri ellerindeki evrak-ı nakdiyenin nominal değerinin %40'ı nakit olarak ödenecek, kalan %60'lık bölüm ise %5 faizli konsolide borç tahvilleri olarak ödenecekti. Sonuç olarak toplam 9.998.007 lira tutarındaki kaime, konsolide tahvil olarak 5.992.930 lira ve nakit olarak 3.995.076 lira ödenerek piyasadan toplanmıştı. Osmanlı sikkesi yeterli gelmeyince nakit ödemelerin bir kısmı İngiliz, Fransız madeni paraları ile ödenmiştir. Kâğıt para sorunu çözülmüş ve kaimelerin tedavülünden kaynaklı istikrarsızlık ortadan kaldırılmıştı. Böylece 1863 yılında Bank-ı Osmani Şahane kurulmuştur (Eldem,1999: 105-107).

Burada devlet ek gelir sağlamak için oluşturulan kaime adı verilen kâğıt paraların iktisadi ve mali sorunları daha da ağırlaştırdığı görülmüştür. Kaimeler 1840 yılında çıkarıldı. Hem kâğıt para hem de devlet tahvili görevi görmekteydi. Yılda %8 oranında faiz getirisi vardı. Çok fazla basıldığı için kısa sürede değerini yitirmişlerdi. Artık madeni paranın da altında bir değere sahip olmuşlardı. Kaimeleri piyasadan çekme çabaları 1860'a kadar sürmüş ve Osmanlı Bankasının kurulmasıyla beraber kâğıt para basma görevi bu kuruma devredilmiştir. Osmanlı Bankası Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sınırlı miktarda kâğıt parayı dolaşıma çıkarmıştır (Pamuk,2005: 228-229).

4.2. Rasim Haşmet Bey'in Osmanlı Ekonomisine Yönelik Düşünceleri

II. Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nde özgürlük ortamının önü açılmıştır. Bu ortamı en iyi şartlarda değerlendiren kesim hem örgütlenme hem de grev hareketleri çerçevesinde ön planda olan işçilerdir. Bu durum şöyle ifade edilirse Kanun-ı Esasinin en olağan sonucu birbirini takip eden grevlerdir. Osmanlı Devleti'nde 1908 yılından başlayarak hızlı bir şekilde, yasal düzenlemeler devreye girerek daha az seyreden yoğun grev dalgası Osmanlı işçileri için iş bırakma eylemi doğal hale

gelmiştir. Bu durum yeni bir dönemin başlangıcı olurken, halk devlet ve kamuoyu işçi hareketleri ile tanışmıştır (Yıldırım,2013: 230-231).

Geçici olarak hazırlanan Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun 1908 yılının ekim ayında yürürlüğe girmesiyle beraber hızlı grev dalgası yerini görece olarak sakinliğe bırakmıştır. Kanunla demiryolu, limanlar, aydınlatma işleri vb. gibi kamuya yönelik alanlarda grev yapılmadan önce uzlaşma sürecine başvurulması gerekliliği grev dalgasını azaltmıştır. 1913 yılından sonra savaşlar sebebiyle işçi hareketleri zayıflamıştır.1909 yılında gerçekleşen bazı grevlere bakıldığında örneğin ekmek işçileri 1909 yılının Ocak ve Şubat ayında ücret anlaşmazlığı nedeniyle grevler gerçekleştirmişlerdir. Son grevleri işçi ücretlerinin artırılmasına yönelik bir sözleşme imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Bazı fırın sahiplerinin bu sözleşmeye uymak istememesi, bazı fırın işçileri ise ücret zamlarından bir türlü memnun olmaması gibi nedenlerle ekmek işçilerinin grevleri 1909 yılında da bitmemiştir (Yıldırım, 2013:269-270).

Dersaadet Tramvay şirketi işçilerinin yaptığı grevler devlet memurlarının ikna etmesiyle sonuçlanan eylemde işçi ve işveren arasındaki 3 ay önce imzalanan anlaşmaya işverenin uygulamasından kaynaklanmıştır. Ticaret ve Nafia Nazırı aracılığında işçilerin temsilcileri ve şirketin yetkilileri arasında yapılan toplantıda anlaşmaya varılmıştır. Günlük 12 saatlik çalışma saatine uyulmamasından, %10-15 arasında ücretlere zam yapılmasına karar verilmişken bu maddeye uyulmamasından dolayı işçiler grev yapmaya mecbur kalmışlardır. Tramvay şirketinin grev nedeniyle 34 işçiyi işten çıkarması Sosyalist basınında tepki çekmiştir. İşten atılmayı göze alamayan işçiler grevden çekilince grev ikiye bölünmüş ve zamanla etkisini kaybetmiştir (Yıldırım,2013: 273-274).

Tablo 4.İşkolu ve sektörlere göre grevlerin dağılımı(1909-1918) (Yıldırım,2013: 284).

İşkolu	Grev Sayısı	%
Gıda	19	23
Tekstil	15	18
Rihtım, dok ve antrepo	11	13
Madencilik	10	12
Diğer	7	8
Demiryolu	6	7
Denizcilik	6	7
İnşaat	5	6
Hizmetler	2	3
Basın Yayın	2	3
Toplam	83	100
-Kamu Sektörü	9	11
-Özel Sektör	73	88

1909-1911 yıllarında 65 grev yapılırken, 1912 yılında savaş gibi olağanüstü durumlarında 8'e 1913 yılında ise 4'e düşmüştür. Tabloya göre özel sektörlerde grev daha fazla yapılmıştır. İstanbul grevler için en önce sırada yer almıştır. 1912 yılına kadar 15 grevin yapıldığı Selanik'te ise son grev haberi 1913 yılında gelmiş sonra aynı yıl Selanik Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. İzmir'de liman işçilerin grevleri, Zonguldak'ta modern işçilerin grevleri, Balıkesir ve Ankara'da tekstil işçilerin grevleri gerçekleşmiştir. İşçilerin grev yapmasıyla işletmelerden daha fazla hak elde etmelerine imkân sağlamıştır. Yine de işverenlerde değişmeyen uygulama işçileri işten çıkarıp yerine yeni işçiler almasıdır. Mevzuatta iş güvencesi için bir düzenleme olmaması işçiler grevler aracılığı ile hak talep ederken bazı işçilerinde elleri zayıflamaktaydı (Yıldırım,2013: 283-284,286).

Rasim Haşmet Bey' e göre insanlar emeklerinin karşılığını almak için uzun yıllar çalışmaya girişmelidirler. 28 Ağustos 1909 yılında düzenlenen işçi eğlencesinde Rasim Haşmet Bey. İşçilere ancak kanunun izin verdiği ölçüde tehdit yoluna başvurmadan başarı elde edilebileceklerini belirtmiştir. Rasim Haşmet Bey sermayenin bugünkü durumuna darbe vurmaya düşünmemiştir hâkim sınıfa ve atıl sermayedarlara saldırmıştır. Rasim Haşmet Bey' e göre sermayeyi idare etmek ve dağıtmak konusunda daha adil olunmalıdır. Sermaye küçük bir azınlığın elindedir. Bu durum halk üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu baskıya engel olunmalıdır. Mutluluk için daima insanlığın ilerlemesi gerektiğini vurgulamıştır (Odabaşı,2012: 110-111, 191-192, 223-225).

Sermaye birikim sorunu için II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında yabancı sermayenin özendirilmesi veya klasik iktisadin ön gördüğü tasarruf ile sermaye birikimini oluşturmaya çalışarak çözüm bulmaya çalışıldı. Çabalara rağmen 1908-1914 yılları arasında ülkenin ihtiyaç duyduğu sermaye Müslüman ve Türk nüfus tarafından elde edilemedi. I. Dünya savaşından sonra 1914-1918 yıllarında kurulan anonim şirketlerde Müslüman ve Türk nüfus ekonomide etkin olması için girişimler başlatıldı. Örnek olarak kapitülasyonların kaldırılması gösterilebilir. Osmanlı mevzuatında kapitülasyonların neden olduğu bütün hükümlerin geçerliliğini yitirmesi ve gerçek ve ticari nitelikteki tüzel kişilerin Osmanlı mevzuatına dâhil olması Osmanlı Devleti'nde eşitlik sağlamıştır. Yabancı şirketlerin ayrıcalıkları kaldırılarak temettü vergisine dâhil edilmiştir (Koraltürk ve Varlı,2010: 129-130).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tezin ilk araştırma sorusu olarak Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey'in ne ölçüde sosyalist sayılabileceği tartışılmıştır. Parvus Efendi, Karl Marx etkisinde kalarak bilimsel sosyalistliği kendine yakın bulmuştur. Emeğin Kurtuluşu Grubu'na üye olan Parvus Efendi, grubun proletaryanın devrim görünüşünü ve işçilerin kurtuluşunun kendileri tarafından sağlanacağı düşüncelerini akla yatkın bulmuştur. Köylülüğe yer vermemesi yönüyle grubun düşüncelerinden ayrılır. Parvus Efendi'nin sosyalizmde proletarya özgür olmalıdır ve bu özgürlüğü kendisinin elde etmesi gerekir. Parvus Efendi işçi sınıfı için meslek örgütlenmesi ve sendikal örgütlenmenin gerektiğini savunmuştur. Parvus Efendi işçi sınıfının yararına olacak olan serbest dünya pazarı gereklidir, demiştir. Parvus Efendi'nin bu öngörüsü günümüz için doğal bir düşüncedir. Parvus Efendi'nin düşüncesinde devrim, sınıflı devletleri ortadan kaldırmayı nihai hedef olarak belirlemelidir. Proletaryanın mücadelesinde, siyasal yaşamın içinde yer alması gerektiğini belirtmiştir.

Parvus Efendi Lenin ile toplumsal yönden bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Lenin'e göre politik mücadele, devrimci dönüşüm işçi sınıfına dışarıdan verilmeliydi. Lenin'e göre proletarya için elit bir parti kurulmalı ve bunun içinse profesyonel devrimcilerden oluşan bir organizasyon gerekmektedir. Parvus Efendi ise bu duruma proletaryanın yönlendirileceği endişesi ile açıkça olmasa da karşı çıkmıştır. Sosyal demokrasi anlayışının kendiliğinden zafere ulaşacağı görüşüne Parvus Efendi katılmamıştır. Marx ve Engels'in sosyalist toplum örgütlenmesi tabirinin gelecek için yeterince anlaşılmadığını öngören Parvus Efendi; Sosyalizmin ne olduğu, nasıl işleyeceği ve sosyalizmi inşa etmeye nereden başlanmalı sorularına cevap aramaktaydı.

Rasim Haşmet Bey'in düşüncesinde ise, sosyalizm daha ilkel bir durumdadır. Kendisi 1908 yılındaki devrimden sonra Osmanlı Devleti'ne gelen, sosyalist çevrenin içinde yer almıştır. Bu nedenle Rasim Haşmet Bey'in sosyalizmi çelişkilerle doludur. Hem sosyalist, hem Türkçü ve hem de Osmanlıcı iken, bir diğer yandan anarşizme karşı çıkmıştır. Fakat başka bir zaman da anarşizme sempati duyduğu görülebilmektedir. Parvus Efendi ise dönemin sosyalistlerinin görüşlerini, uygun görmediği durumlarda eleştirilebilecek kadar kendini sosyalist hissetmektedir.

Tezimizin ikinci araştırma sorusu ise; Parvus Efendi ve Rasim Haşmet Bey'in Osmanlı ekonomisi ile ilgili görüşlerinin, gerçekleşen iktisat politikalarıyla karşılaştırılmasıdır. Buna göre Parvus Efendi'nin iktisat fikirlerinin iktisadi ve siyasi

düzlemlerde vuku bulan gelişmelerde bazı yönlerden benzer izler taşıyarak örtüştüğü kanaatine varılmıştır. Parvus Efendi Osmanlı Devleti'ne yönelik iktisadi görüşlerinde; Osmanlı Devleti'nin borçlarından, Avrupa Devletlerinin sömürgeci yaklaşımından ve kapitülasyonlardan kurtulup demokratik bir devlet kurulması gerektiğinden bahsetmektedir. II. Meşrutiyet yıllarındaki kalkınma planları ve iktisat politikalarında yürütülen siyaset politikaları, Parvus Efendi'nin önerileri ile Osmanlı ekonomi politikalarındaki gelişmeler bazı yönlerden benzer izler taşıyarak örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Rasim Haşmet Bey'in Osmanlı ekonomisi ile ilgili fikirlerinin çok sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Burada Osmanlı Devleti'nin sosyalizmle tanıştığı dönem içerisinde sosyalizmin ilkel hali Rasim Haşmet Bey çevresinde görülebilmektedir. İşgücünün durumu hakkında fikir beyan eden Rasim Haşmet Bey, işçilerin hak arama çabalarının kanunun izin verdiği ölçüde olması gerektiğini savunmuştur. İşçilerin emeklerinin karşılığını alabilmeleri için, onlara uzun yıllar çalışmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Parvus Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin iktisadi sorunlarının çözümüne yönelik önerileri sürdüğü öneriler ile gerçekleşen iktisat politikaları arasında örtüşen ve ayrışan noktaları şu şekilde özetlemek mümkündür;

1) Parvus Efendi, iç borçlanma aracı olan kaimelerin ticarete kullanmak için uygun olmadığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin aldığı borçları yatırım amaçlı kullanması gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu borçlar için teminat göstermesi gerekiyorsa, bunu en az şekilde teminat göstererek yapması gerektiğine değinmiştir. Parvus Efendi borçların sözleşme karşılığında birleştirilip tek bir borç olarak toplanmasının daha doğru olduğu yönünde fikirlerini belirtmiştir. Borçlar konusunda Parvus Efendi, Osmanlı Devleti'nin borçlarını tahvil, moratoryum, tevhid-i düyûn gibi alacaklılarla düzenleyip ödediği takdirde, hem alacaklıların alacağını teminat altına alabileceğini hem de uygulanacak politikaların öngörülebilirliğinin artacağına dikkat çekmiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti aldığı borçları yatırım amaçlı kullanamamıştır. Cari harcamalarda kullanılan borçlar gelir getirecek kaynaklara harcanmamış devlet bir borç girdabına kapılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin iktisat politikaları Parvus Efendi'nin önerilerini tahakkuk ettirecek bir yol takip edemediği yargısına ulaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 1924 yılında yıllık borç anapara ve faiz oranı belirlenerek, Osmanlı borçları Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödenmiştir. Burada Osmanlı borçlarının net olarak belirlenmiş olması Parvus Efendi'nin iktisat görüşlerinin Osmanlı iktisat politikaları doğrultusunda haklılığını göstermiştir. Osmanlı Devleti Parvus Efendi'nin iktisadi

görüşlerini kendi ekonomik iktisadi politikaları ile uygulayamamıştır. Fakat Parvus Efendi'nin iktisadi görüşlerinin uzun vadede gerçekleşmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2) Parvus Efendi, Düyun-u Umumiye İdaresi ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak bir sözleşmeyle, Osmanlı gelirlerinin tamamının kendisinde kalacak şekilde belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Osmanlı'nın kendine ait bir denetim mekanizması olması ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin alanının daraltılması gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte Parvus Efendi'nin politika önerilerinin Osmanlı iktisat politikaları gerçeğinde karşılık bulmadığını göstermektedir. Düyun-u Umumiye İdaresi kontrolünde Osmanlı borçları imparatorluktan ayrılan 14 ülkeye paylaştırılmıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi 1928 yılında feshedilmiştir.

3) Parvus Efendi demiryolu yapımı için Avrupalılardan destek alınmasının, Avrupa'ya bağımlılığı daha çok artırmakta olduğunu ifade etmiştir. Demiryolu yapılması gerektiğini, fakat bunun Avrupalı devletlere imtiyaz verilmeden yapılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Demiryolu yapılan yerlerde tarımsal verimliliğin artacağını, ulaşımın kolaylaşacağını ve gelişen tarımla birlikte köylünün kalkınacağını belirtmiştir. Parvus Efendi'nin politika önerilerinin Osmanlı iktisat politikaları gerçeğinde karşılık bulmuş olup; demiryolu yapılan yerlerde tahıl fiyatları artmış, ekonomi canlanmış ve ulaşım kolaylaşmıştır. Fakat demiryolu yapımı daha çok yabancılar tarafından gerçekleştirilmiş ve Osmanlı Devleti demiryolu yapımı için yabancılara imtiyazlar tanımıştır.

4) Parvus Efendi kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Parvus Efendi'ye göre demokratik milli devlet anlayışı içinde olan bir devlet kurulmalıdır. Nitekim Parvus Efendi'nin politika önerileri Osmanlı iktisat politikaları gerçeğinde karşılığını bulmadığını göstermektedir. Kapitülasyonlar, 1923 yılında Lozan Antlaşması'nda kaldırılmış ve yeni bir devlet kurulmuştur. Burada Parvus Efendi'nin iktisat önerileri uzun vadede de olsa uygulanan iktisat politikaları ile uyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5) Parvus Efendi köylünün yaşam koşullarının iyileştirilmesini ve ektiği toprağın sahipliğinin köylüye verilmesini savunmuştur. Kendisi tarım için bilgili ziraatçılar yetiştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ziraat sendikalarının kurulmasını istemiştir. Aşar vergisinin kaldırılmasını istemiş ve tarımda teknolojinin artması görüşünü savunmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1908-1922 yılları arasında aşar vergisinin yarıya indirilmesi yönünde düşünceler geliştirilmiş, fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 1912-1922 yılları arasında savaşların olması tarımı daha da geriletmiştir. Savaş ortamı sebebi ile hedeflenen tarım politikaları tatbikata geçirilememiştir.

6) Parvus Efendi girişimciliğe fırsat verilmesi gerektiğini savunmuştur. Sanayileşme ile ilgili 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti sanayi bilincine sahip olmuştur. Sanayi mektepleri açılmış ve yurt dışından yabancı uzmanlar getirilerek sanayi geliştirilmeye çalışılmıştır. Fabrika kurmak isteyenlere devlet arazisinden arsa verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bazı vergi kolaylıkları da sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iktisadi politika ile Parvus Efendi'nin iktisadi fikirleri Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikaları gerçeğinde karşılık bulduğunu göstermektedir. Fakat bazı fabrikalar kurulmuş olsa da, sanayileşmede köklü bir ilerleme kaydedilememiştir.

7) Parvus Efendi, kaime politikası hususunda, kaime yerine başka araçlardan faydalanılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Kaimelerin Osmanlı Devleti'ne zarar verdiğini belirtmiştir. Nitekim kaime Osmanlı Devleti piyasası için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı Devleti de bu olumsuz sonuçları fark ederek, kaimeleri kaldırma girişimlerinde bulunmuştur. Kurulan Osmanlı Bankası ile sınırlı miktarlarda kâğıt para basılarak piyasada bir denge sağlanmıştır.

Bu çalışma da Parvus Efendi'nin sosyalist yönü, Rasim Haşmet Bey'e göre daha ağır bastığı görülmektedir. Rasim Haşmet Bey Osmanlı'nın sosyalizmle tanıştığı dönemde ilkler içerisinde yer almıştır. Bu sebeple Rasim Haşmet Bey'in sosyalizm anlayışı ilkel durumdadır. Ayrıca Parvus Efendi Osmanlı ekonomisine yönelik çok daha detaylı görüşler ortaya koyarken Rasim Haşmet Bey Osmanlı ekonomisine yönelik fikir beyan etmekten uzak durmuştur. Parvus Efendi'nin iktisadi fikirlerindeki pek çok görüş Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iktisat politikaları gerçeğinde karşılık bulduğu sonucu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (1905). 1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (24), 79-98.
- Acartürk E. ve Kılıç R. (2011). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1-21.
- Ahmad, A. (2013). *Marksist Klasikleri Okuma Klavuzu, Friedrich Engels-Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Yordam Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- Akiner, N. ve Bykov, A. Y. (2010). İstanbul'daki Jön Türk basınının marksist kalemi: Parvus Efendi. Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu, 21-22 Ekim 2010. İstanbul, s. 61-77.
- Akyıldız, A. (2014). *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi.
- Atalay, G. (2009). *Türkiye'de sosyalist sol akımın dönüşümü ve Doğu Perinçek*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Aysal, N. (2013). Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923). *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 1-28.
- Bakkaloğlu, A., İncekara, A. (2017). Osmanlı'dan Modern Türkiye'ye Ulaştırma, *Kapadokya Akademik Bakış*. 1 (2) 54-73.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (Yay. Haz.) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beyaz, C. (2013). *Dersaadet'te Bir Sosyalist: Parvus Efendi*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Bezirci, A. (1997). *Halk ve Sosyalizm İçin Kültür ve Edebiyat*, Evrensel Kültür Kitaplığı, Doğa Basım Yayın, İstanbul.
- Cesur, E. (2017). Osmanlı Dönemi Sosyalizm Tartışmaları ve “İştirâk” Kavramı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 865-878.
- Çetin E. (2010). Türk basınına göre hicaz demiryolu (1900-1918). *History Studies, International Journal of History*”, Ortadoğu Özel Sayısı, 99-115

- Çetin, E. C. (2018). Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi Genel Bir Bakış. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 234-249.
- Callinicos A. (2018). *Marx'ın Devrimci Fikirleri*, (A. Tuygan Çev.), Uluslararası Akım Tanıtım Yayıncılık.
- Damlıbağ, F. (2015). Osmanlı sanayiindeki rekabet düzenlemeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 65(1).
- Demir, K. (2014). *Osmanlı'da iktisadî dergicilik (1857–1923)*, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Demir, K. (2014). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 57-88.
- Demiryürek, M. (2000). Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I (Osmanlı Dönemi) 1878-1910. *Atatürk Yolu Dergisi*, 7(25).
- Deniz, E. (2011). *Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi) 1867–1924, hayatı ve fikirleri*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Dumenil, G., Löwy, M. ve Renault, E. (2012). *Marksizmin 100 Kuramı*, (G. Orhan, Çev.) Yordam Kitap, İstanbul.
- Ekiz, Z. (2020). Sempatizan, fail? Dört dalgada kadın teröristler, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9(2), 555-576.
- Eldem, E. (1999). *Osmanlı Bankası Tarihi*, (A. Berktaş, Çev.) Tarih Vakfı, Yurt Yayınları.
- Elmacı, M.E. (2005). *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi Yayınları.
- Engel, F. (2013). *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, (O. Emre, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Erdem, E. (2020). Cevdet Paşa'nın Fransız Devrimi Üzerine Düşünceleri, *International Journal of Social Inquiry*, 13(1), 235-267.
- Erdem, E. (2021). Sosyal Demokrasi İdeolojisi İçinde Eduard Bernstein'in "Liberal Sosyalizm" i. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(1), 51-69.
- Erdem E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 17-44.
- Erdoğan, M. C. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk İktisat Düşüncesinde Tarım ve Kalkınma, Türkiye Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri. *Arzu Güvenç Saygın-Murat Saygın (Yay. Haz.) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.*

- Erkan, Ü. (2018). Türk Yurdu Dergisinde İktisat Yazılarının Analizi (1911-1931). *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 13-30.
- Eroğlu, O. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 57-89.
- Eyidiker, U. (2020). Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 6(2), 90-113.
- Garaudy, R. (1970). *Sosyalizmin Büyük Dönemeci*, (İ. Banguođlu ve K. Yargıcı, Çev.) Milliyet Yayınları.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Geridönmez O. (2017). *Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisinin Tarihi:Kısa Ders*, Ginko Kitap Ltd. Şti, Kor Kitap, İstanbul.
- Gül, M. (2010). Kapitulasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan'da Kaldırılışı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1).
- Gümüşkilic, Z. (2016). *Bahçe Dergisinin (1880-1881) çocuk edebiyatı ve eğitime katkısı bakımından incelenmesi*, (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Güran, T. (2014). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Tanzimat Dönemi'nde Devlet Fabrikaları*, Kültür Yayınları.
- Gürsel, S.(1985). Osmanlı Dış Borçları, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3, İletişim Yayınları.
- Gürsoy, S. (2013). *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İletişim Yayınları.
- Güzel, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3, İletişim Yayınları.
- Haşim N. (2013). *Milli Edebiyata Doğru*, Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Haupt, G. ve Dumont, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Ayrıntı Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, (A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın ve B. Kalkan, Çev.), Adres Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, E. (1999). *İmparatorluk Çağı*, (V. Aslan, Çev.), Dost Kitabevi, Ankara.
- Huberman, L. (2010). *Sosyalizmin Alfabesi*, (H. İlhan, Çev.), Alter Yayıncılık, Ankara.
- Işıklı, A.(2001). *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İlgen, A. (2008). Parvus Efendi: Kozmopolit Bir Yahudi Enternasyonalisti. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (172).

- İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayınları, İstanbul.
- İslamoğlu, H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- İslatince, H.B.(2009). *İktisadi Sistemler Kapitalizm & Sosyalizm*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Karagöz M.(1995). Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 6(6), 173-194.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2004). Helphand-Parvus And His İmpact On Turkish Intellectual Life. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 145-165.
- Karta, N. (2013).19. 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Vergilendirme Çalışmaları ve Mali Yapıya Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 225-238.
- Kavukçuoğlu, D. U. (2009). *Sosyalizm*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Kaymak, M. (2010). 1873-1896 Krizi: Mit Mi, Gerçeklik Mi? *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65(02), 165-194.
- Kazgan, G. (1991). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kocabaş, Ö. Y. (2012). Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Kooperatiflerin Tarımsal Kalkınmadaki Rolü, 10. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 5-7 Eylül 2012, Konya.
- Koç, T. (2009/2010). Kapitalist Kent Olgusu ve Kentsel Siyaset Üzerine Yaklaşımlar, Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*,8(29).
- Koçak, Y., Tunç A. ve Gökçe A. F. (2015). Sosyalizmden Kapitalizme, Geçiş Ekonomilerinin Hukuki Normlarında Neo-Liberal İzler: Azerbaycan, I. *Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi. Kars-Türkiye*, 1-3.
- Koraltürk M. ve Varlı A. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 127-142.
- Kurdakul, Ş. (1973). *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B. Ve Demir, K., (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (40), 245-278.

- Kuş B. ve Günay N. (2019). Osmanlı'da Demiryolu Ağının Gelişimi Açısından Hicaz Demiryolu, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 65-79.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 3, İletişim Yayınları
- Marx, K. Engels, F. (1966). *Sömürgecilik*, (S. Hilav Çev.), Gerçek Yayınevi.
- Marx, K. Engels, F. (2014). *Serbest Ticaret Sorunu Üzerine*, Önder Kulak (DER.), Notabene Yayınları.
- Moch, J.(1964). *Sosyalizme Giriş*, (Cilt.1), (S. Hilav ve D. Avcıoğlu Çev.), Devrimci Yayınlar Kooperatifi Kitapları, İstanbul.
- Odabaşı, İ. A. (2011). Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(22), 47-63.
- Odabaşı, İ. A. (2012). *Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık Rasim Haşmet Bey*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Örs, O. (2013).Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Atatürk Yolu Dergisi*, 13(51), 679-716.
- Özalp, E. (2013). *Marksist Klasikleri Okuma Klavuzu, 'Vladimir İlyiç Lenin/Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Yordam Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- Özev, M. H. (2010). *Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve 'Ulus-Devlet, Cumhuriyet ve Demokrasi*: 100.
- Öztürk, E. (2020). *Proletaryanın Sesi Friedrich Engels*, Siyah Beyaz Yayınları.
- Özyüksel, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'unda Nüfus Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İş Bankası Kültür Yayınları,
- Pamuk, Ş. (1985). Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 3, İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*,(Böl. 2-3-5-6-8-9-13) (G. Aksay Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parvus Efendi, (2013).*Cihan Harbine Doğru Türkiye Parvus Efendi*, Masis Kürkçügil ve Şeyda Oğuz ,(DER.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Polat, E. (2004). *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri*, Truva Yayınları.
- Scharlau, W. ve Zeman, Z. A. B (2007). *İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisyonu: Parvus Efendi Devrim Taciri Parvus-Helphand*, (S. Kaya Çev.), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

- Scharlau, W. ve Zeman, Z. A. B. (1965). *The Merchant Of Revolution: The Life Of Alexander Israel Helpland (Parvus) 1867-1924*. London; New York: Oxford University Press.
- Schumpeter, J. A. (2012). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, (H. İlhan Çev.), Alter Yayıncılık, Ankara.
- Schurer, H. (1959). Alexander Helphand-Parvus-Russian Revolutionary and German Patriot. *The Russian Review*, 18(4), 313-331.
- Semiz, Y. (2016). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(35), 217-244.
- Sencer, M. (1977). *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı Parvus Efendi*, May Yayınları, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28(46), 53-69
- Şen, Ö.(2018). *Marx'ın Marksizmi Tarih ve Devrim*, Yazılama Yayınevi, İstanbul.
- Şener, S. (2007). Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (3).
- Tabakoğlu, A. (2010), *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Y. (2002). Türkiye’de İlk Sosyalist Hareket ‘İştirak Çevresinin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Temür, H. (2017) Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılapları Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(60).
- Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet Dönemi’nde İktisadî Düşünce, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi 3, İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1985). Tanzimat’tan Sonra İktisadî Politika, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi 3, İletişim Yayınları.
- Turan, G. ve Işık, A. (2007). *Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş Reformlar ve Politikalar*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Turan, M. İ. (2012). *Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizim*, (Kitap Eleştirisi: Sait Almış) Ütopya Yayınları, İstanbul.
- Tzampaz, S. (2020). Geçmiş Kullanma Kılavuzu Tarih, Bellek, Politika. *Universal Journal of History and Culture*, 2(1), 96-103.
- Uygur, E. (2010). Azerbaycan Matbuatında Füyuzât Dergisi, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2).

- Yıldırım, K. (2013). *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İletişim yayınları.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1)311-324.
- Yücedağ, İ. (2011). Ütopya ve Toplum Sınıflamaları İlişkisi Üzerine, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1).
- Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. *Akademik Hassasiyetler*, (14), 493-518.
- Zebek, E. (2019). *Resimli Kitap Dergisinin 35-41. Sayılarının İncelenmesi* Bursa Uludağ Üniversitesi

ÖZGEÇMİŞ

Gülşah DURU DOĞAN Lisans eğitimini Gümüşhane Üniversitesi İ.İ.B.F’de İktisat Bölümünde tamamladı. Yüksek lisans eğitimine Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat anabilim dalı olarak devam etmektedir. Halen Gümüşhane PTT Merkez Müdürlüğünde Gişe ve Büro Görevlisi olarak çalışmaktadır.

